

EKONOMİK RAPOR

SUNUŞ

2014 yılında % 3,4 oranında büyüme sağlayan dünya ekonomisinin 2015 yılında ise % 3,1 civarında bir büyüme oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir. 2014 yılında küresel talep koşullarının zayıf seyrine ve ABD Merkez Bankasının beklenenden önce faiz artırımına gideceği endişelerine bağlı olarak sert biçimde gerileyen emtia fiyatları, 2015 yılı başından bu yana nispeten dalgalı bir seyir izlemekte iken, 2015 yılının sonuna doğru küresel belirsizlikler nedeniyle tekrar düşüşe geçmiştir. Çin'deki büyüme oranlarının yavaşlaması ve başta petrol olmak üzere emtia fiyatlarında yaşanan düşüş gelişmiş ülkelerde politika tercihlerini, gelişmekte olan ülkelerde ise makroekonomik dengeleri etkilemeye devam etmiştir. Düşen petrol fiyatları enerjide dış bağımlılığı yüksek olan ülkelere enflasyon ve cari işlemler dengesi açısından olumlu katkı sağlamıştır. Türkiye açısından bu gelişme ithalatın önemli ölçüde daralmasına yol açmıştır. İthalattaki daralmanın ihracattaki daralmayı aşmasıyla dış ticaret dengesi önceki yıllara göre daha olumlu bir seyir göstermiş ve bu durum sonucunda 2015 Ocak-Kasım döneminde cari işlemler açığının bir önceki yılın aynı dönemine göre 11,8 milyar dolar azalarak 27,8 milyar dolara gerilemesine yol açmıştır. Bütçe açığı ise on iki aylık toplamda geçen yılın aynı dönemine göre düşük seviyede bir düzelme göstermekle birlikte yine de 22,6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

2015 yılında açıklanan dokuz aylık büyüme verilerine göre Türkiye ekonomisi ortalama % 3,4 oranında büyümüştür. Büyüme oranı, 2015 yılının özellikle üçüncü çeyreğinde beklentilerin üzerine çıkarak, tüketim harcamaları ve net ihracatın katkısıyla % 4'lük bir seviyeye ulaşmıştır. 2015 yılının dördüncü çeyreğine dair tahminler ise, net ihracatın pozitif katkısının devam edeceği ve tüketim harcamalarındaki artışın da biraz daha ivme kazanacağı yönündedir. Yatırım harcamaları ise yılın belli dönemlerinde artış gösterse de, genel olarak 2014 yılındaki yavaş seyrini devam ettirmiştir.

Bütün bunlara rağmen cari işlemler açığı ile bütçe açığının devam etmekte olması ve tasarruf açığı gerçeği Türkiye ekonomisinin kırılma noktaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca döviz kurlarının 2015 yılında göstermiş olduğu artış; merkezi yönetimin dış borç stoku kadar özel sektörün büyüyen dış borç stokunu ve dolayısıyla 2016 yılına ilişkin bir çok iktisadi faaliyete ilişkin projeksiyonları da olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

Türkiye ekonomisi ve dünya ekonomisindeki son durumun iktisadi verilerle desteklenerek özetlendiği 2015 Yılı TÜRMOB Ekonomik Raporu'nun tüm odalarımıza, üyelerimize ve Türkiye ekonomisini takip eden okuyuculara faydalı olmasını diler, saygılarımızı sunarız.

Nail SANLI
TÜRMOB Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER.....	3
---	----------

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME	23
1. Yakın Geçmiş Dönemde Türkiye Ekonomisinin Büyüme Performansı	24
2. 2015 Yılı Büyüme Performansı	37
2.1. 2015 Yılı'nın Birinci Çeyreğinde Büyüme	38
2.2. 2015 Yılı'nın İkinci Çeyreğinde Büyüme	39
2.3. 2015 Yılı'nın Üçüncü Çeyreğinde Büyüme	42
3. Gelir Dağılımı	45
4. Sektörel Gelişmeler.....	52
4.1. Tarım	54
4.2. Sanayi.....	57
4.2.1. Madencilik	63
4.2.2. İmalat Sanayi	64
4.2.3. Enerji.....	69
4.3. Hizmetler.....	73
4.3.1. Ticaret	73
4.3.2. Turizm	77
4.3.3. Ulaştırma.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU MALİYESİ.....	85
1. Kamu Kesimi Genel Dengesi.....	85
2. Kamu Borçlanması.....	90
3. Özelleştirmeler.....	94
4. Yatırımlar	97
5. 2007-2015 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri	100
6. 2007-2015 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ	117
1. 1990-1999 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri.....	119
2. 2000-2014 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri.....	120
3. 2015 Ocak-Kasım Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri.....	124

BEŞİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET	131
1. 2000 - 2014 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	132
2. 2015 Yılı Ocak-Kasım Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	141
3. Reel Efektif Döviz Kuru	150

ALTINCI BÖLÜM

İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK	157
1. İstihdam ve İşgücü Piyasaları	157
2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik İlişkileri.....	172

YEDİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI.....	189
1. Nüfus.....	189
2. Sağlık	200
3. Eğitim.....	202

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME	209
----------------------------	------------

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1	GSMH ve GSYH Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla % Olarak, 1987 Yılı Bazlı).....	25
Tablo 2	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla).....	32
Tablo 3	GSYH İçinde Sektör Payları.....	33
Tablo 4	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre ve Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	34
Tablo 5	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla.....	36
Tablo 6	GSYH Harcama Bileşenlerinin Yıllık Gelişme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)	39
Tablo 7	2014-2015 Yılları Çeyrek Dönemler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Rakamları ve Büyüme Hızları	41
Tablo 8	Harcamalar Yöntemiyle GSYH Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)	41
Tablo 9	Sıralı %20'lik Dilimler İtibariyle Hanehalkı Kullanılabilir Gelir Dağılımı, %	46
Tablo 10	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2013-2014	49
Tablo 11	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2012-2013	50
Tablo 12	GSYH Bileşenlerini Oluşturan Sektörlerdeki Büyüme Hızları	53
Tablo 13	Tarım Sektörü Katma Değeri	54
Tablo 14	Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Değerleri	55
Tablo 15	Yıllık Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)	59
Tablo 16	Aylık Toplam Sanayi Üretim Endeksi (2010=100).....	60

Tablo 17 GSYH İçinde Sanayi Sektörü Katma Değeri Payı (Cari Fiyatlarla, % Olarak).....	62
Tablo 18 Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü Üretim Endeksi.....	63
Tablo 19 İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları	65
Tablo 20 İmalat Sanayi Alt Kolları Kapasite Kullanım Oranları (%).....	67
Tablo 21 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%).....	69
Tablo 22 Enerji Üretim Endeksi ve Üretim Oranları (2010=100)	70
Tablo 23 Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları	71
Tablo 24 Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2013)	72
Tablo 25 Ticaret Borsaları İşlem Hacmi	75
Tablo 26 Türkiye'ye Gelen Yabancılar ve Türk Vatandaşları (Yurtdışında ikamet eden).....	77
Tablo 27 Turizm Gelir- Gider Hesabı (milyon dolar)	78
Tablo 28 Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları.....	80
Tablo 29 Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre.....	81
Tablo 30 Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafikçi.....	82
Tablo 31 Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2015) (Kamu Kesimi Harcama ve Gelirleri (GSYH'ye Oran Olarak, %)	89
Tablo 32 Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar) ...	92
Tablo 33 Türkiye Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (%)	93
Tablo 34 1985-2015 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri (milyon dolar).....	95
Tablo 35 Sektörler itibariyle sabit sermaye yatırımları (GSYH'ye oran olarak, %)	98

Tablo 36	Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran olarak, %).	100
Tablo 37	2007-2015 Merkezi Yönetim Bütçe Tahmin ve Gerçekleşmeleri (milyon TL).....	101
Tablo 38	2007-2015 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (milyon TL, % değişim oranı).....	103
Tablo 39	2007-2015 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (milyon TL, % değişim oranı).....	106
Tablo 40	2007-2015 Vergi Türlerine Göre Dağılım (%).....	108
Tablo 41	Hazine Nakit Gerçekleşmeleri 2006-2015 (milyon TL).....	110
Tablo 42	Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı.....	112
Tablo 43	İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (%).....	113
Tablo 44	Ödemeler Dengesi 1990-1999 (Analitik sunum, milyon dolar)	119
Tablo 45	Ödemeler Dengesi 2000-2014 (Analitik sunum, milyon dolar)	121
Tablo 46	2000-2014 Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar)	123
Tablo 47	2014-2015 Ocak-Kasım Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar).....	125
Tablo 48	Ödemeler Dengesi 2014-2015 Ocak-Kasım Gelişmeleri (milyon dolar).....	126
Tablo 49	2000-2014 Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Yıllık, milyon dolar).....	132
Tablo 50	2009-2014 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)	135
Tablo 51	2009-2014 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	136
Tablo 52	2009-2014 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)	137
Tablo 53	2009-2014 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	138

Tablo 54	2009-2014 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İhracat (milyon dolar)..	138
Tablo 55	2009-2014 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İthalat (milyon dolar)...	139
Tablo 56	2009-2014 Dönemi Ükelere Göre İhracat (milyon dolar)	140
Tablo 57	2009-2014 Dönemi Ükelere Göre İthalat (milyon dolar)	141
Tablo 58	2014-2015 Dış Ticaret Dengesi (Aylık, milyon dolar)	142
Tablo 59	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar).....	143
Tablo 60	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar).....	143
Tablo 61	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar).....	144
Tablo 62	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	145
Tablo 63	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İhracat ..	146
Tablo 64	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İthalat ...	147
Tablo 65	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ükelere Göre İhracat.....	148
Tablo 66	2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ükelere Göre İthalat	149
Tablo 67	2003-2015 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE bazlı, 2003 = 100).....	152
Tablo 68	İstihdam ve İşgücü Piyasasının Durumu (2015 yılı Ekim ayı itibariyle) 15+ yaş, Bin Kişi.....	162
Tablo 69	İstihdam Edilenlerin Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (2015 Ekim İtibariyle), Bin Kişi.....	165
Tablo 70	Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2015 Ekim İtibariyle), 15+ yaş, Bin Kişi.....	168
Tablo 71	Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam, (2015 Ekim İtibariyle), Bin Kişi	170

Tablo 72 İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2015 yılı Ekim ayı itibariyle, %).....	176
Tablo 73 Toplu İş Sözleşmeleri – Grev Uygulamaları (2007-2014).....	178
Tablo 74 Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre).....	180
Tablo 75 Günlük ve Aylık Asgari Ücretler (1.1.2007-1.1.2016).....	181
Tablo 76 İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2007-2015).....	183
Tablo 77 Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus (2007 – 2014)	185
Tablo 78 Yıllara, Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Nüfus (2007-2015).....	191
Tablo 79 Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2009-2014).....	193
Tablo 80 Yıllara ve Cinsiyete Göre İl / İlçe Merkezi, Belde / Köy Nüfusu (2007-2015)	194
Tablo 81 Yıllara Göre İllerin Nüfus Artış Hızı ve Net Göç Artış Hızı	195
Tablo 82 Sağlık Alanında Gelişmeler, 2009-2014	201
Tablo 83 Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları (2009-2010 / 2014/2015).....	204
Tablo 84 Temel Ekonomik Göstergeler (2010-2016)	217

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1	Dünya ve Ülke Grupları GSYH Büyüme Oranları (sabit fiyatlarla, %)	5
Grafik 2	2011-2015 çeyrekler itibariyle Varil Başına Ham Petrol Fiyatları (ABD Doları, cari fiyatlarla, ortalama)	6
Grafik 3	2005-2017 Varil Başına Ham Petrol Fiyatları (ABD Doları, cari fiyatlarla, ortalama)	7
Grafik 4	1987 ve 1998 Bazlı Hesap Sistemine Göre GSYH ve Reel Büyüme Oranları	29
Grafik 5	2013 Yılı GSYH Sektörler Toplamı Dağılımı (Cari Fiyatlarla, %)	35
Grafik 6	Çeyrek Dönemler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)	42
Grafik 7	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)	44
Grafik 8	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerin Lorenz Eğrisi, 2011-2012	48
Grafik 9	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerin Lorenz Eğrisi, 2012-2013	51
Grafik 10	Aylık Sanayi Üretim Endeksi (Mevsim ve Takvim Etkilerinden Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi) (2010=100)	58
Grafik 11	2013 Yılı Elektrik Enerjisi Üretiminin Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı	73
Grafik 12	Ticaret Borsaları İşlem Hacmi	76
Grafik 13	Turizm Gelir ve Giderleri (milyon dolar)	79
Grafik 14	Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran olarak, %)	86
Grafik 15	Toplam Kamu Faiz Harcamaları/ GSYH (%)	87
Grafik 16	Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)	88

Grafik 17	Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)	91
Grafik 18	Türkiye Brüt Dış Borç Stoku(GSYH'ye oran olarak, %)	93
Grafik 19	1986-2015 Döneminde Özelleştirme Tutarları (milyon dolar)	96
Grafik 20	Kamu Sabit Sermaye Yatırımları Gelişimi (GSYH'ye oran olarak, %)	97
Grafik 21	1998-2015 Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bütçe Türleri İtibariyle Dağılımı (%)	99
Grafik 22	2007-2015 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (%)	109
Grafik 23	İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi (Aralık 2006- Aralık 2015)	113
Grafik 24	GSYH Büyüme Oranı, Cari İşlem İlişkisi	118
Grafik 25	1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi	131
Grafik 26	2000-2014 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi	133
Grafik 27	2009-2015 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (2003 = 100, Aylık)	151

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABS	Analitik Bütçe Sistemi
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BIS	Uluslararası Ödeme Bankası, Bank for International Settlements
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DHMİ	Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EUROSTAT	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (European Statistics Office)
FED	Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve)
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
KDV	Katma Değer Vergisi
KHB	Kamu Hesapları Bülteni
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı

OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OVP	Orta Vadeli Program
ÖİB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖSYM	Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB, MB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TÜFE	Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
ÜFE	Üretici Fiyatları Endeksi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüme dönemi 1970'lerin başında sona erdiğinde, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapı kriz belirtileri sergiliyordu. Karlar düşüyor, sermaye birikimi yavaşlıyor, işsizlik artıyor ve maliyetlerdeki artış nedeniyle fiyatlar yükseliyordu. İthal ikameci sanayileşmeye yönelik ekonomik büyüme rejimi yapısal ve uzun dönemli bir krize girmişti. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, 1980'lerin başında, ABD ve İngiltere'de o döneme kadar uygulanan karma ekonomi ve refah devleti politikalarının tam tersi yönünde, devletin ekonomideki rolünü azaltmayı hedefleyen yeni ekonomi politikaları devreye girmiştir. Sermayenin uluslararası alanda dolaşımı serbestleşirken, dış ticaretin serbestleştirilmesi küresel yaygınlık kazanmıştır. İthal ikameci büyüme modellerinin yerini ihracata dayalı büyüme modelleri almıştır.

1970'lerde gelişmiş ülkelerdeki ekonomik dengesizlikler ve mali tıkanıklıklar daha sonra az gelişmiş ülkelere yansımış ve 1980'lerin başında bu ülkelerde ciddi borç krizleri meydana gelmiştir. Borç krizleri nedeniyle az gelişmiş ülkeler, IMF ve Dünya Bankası eliyle genelleştirilmeye başlanan istikrar programı ve yapısal uyum politikaları çerçevesinde yeni dünya düzenine dahil olmuşlardır. Böylece gelişmiş ülkelerin sermayelerine yeni yatırım ve ihracat alanları açılarak, sermaye birikimini ve büyüme sürecini destekleyecek yeni kaynaklar yaratılmıştır.

1980 sonrası yeni ekonomik yapıda, sermaye kesimi yeni ve giderek daha karmaşıklaşan yatırım araçları üreterek sanayi alanından spekülâtif finansal alana kaymıştır. Gelişmiş ülkelerde tüketici talebindeki yetersizlik giderek genişleyen kredi hacmiyle giderilmeye çalışılırken, şirketler ve devletler kaynak yetersizliğini borçlanarak kapatma yoluna gitmişlerdir. Başta Amerikan Merkez Bankası olmak üzere merkez bankaları bu süreci destekleyecek para ve faiz politikaları izlerken, hükümetler de sermaye üzerindeki denetimleri ve banka sistemindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Böylece dünya ekonomisi 1990'larda yeni bir büyüme sürecine girerken, dünya hasılasının yüzlerce katına ulaşan büyük bir kredi köpüğü oluşmaya ve hızla büyümeye başlamıştır. Ayrıca bilgi işlem ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme bir taraftan malların ve sermayenin dolaşım hızını arttırırken, diğer taraftan dünya ekonomisini tedarik zincirleri ve finansal işlem ağlarıyla öreerek bağımlılığı, dolayısıyla da kırılganlığı arttırmıştır.

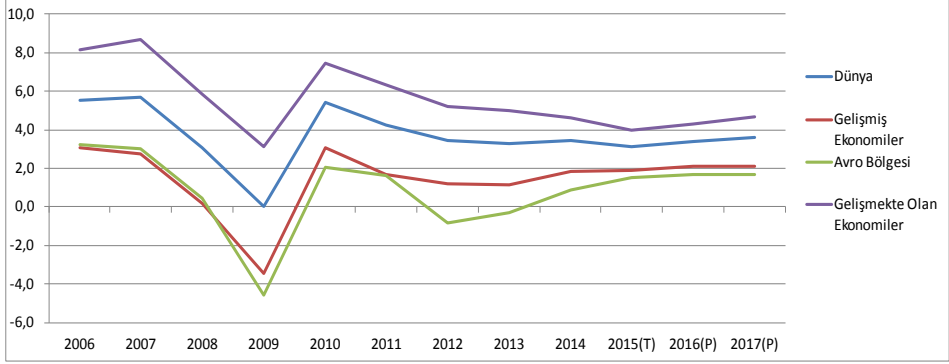
Sermayenin küresel hareketliliğindeki artış ve yatırım araçlarının kontrolsüz gelişimi sonucunda, 1990'ların sonunda ABD'de Dot-com krizi olarak da adlandırılan, hisse senetlerindeki spekülâtif genişlemenin ani bir çöküşle son bulduğu

bir kriz yaşanmıştır. Ancak bu spekülâtif balonların sonuncusu olmamış, finansal işlemlerdeki kontrolsüz gelişim, özellikle ABD’de devam etmiştir. 1990’lı yıllardan beri artan finansal genişleme ve borç birikimi ile bankacılık sisteminin zayıflıkları ABD’de özellikle konut piyasasında yeni bir balonun oluşmasına yol açmıştır. 2007 yılının sonlarında bu balon sönmüş ve ABD konut piyasalarından başlayarak küresel çapta bir finansal krize yol açmıştır.

Küresel ekonomide 2007’nin sonunda başlayan durgunluk ve daralma, 1929 krizinden bu yana ortaya çıkan en derin ve uzun ekonomik kriz haline gelmiştir. Bu krizin en kötü aşaması, Lehman Brothers’ın batmasına izin verildiği 2008 yılı Eylül’de başlamış ve sonrasında ABD’den tüm dünyaya yayılmıştır. Bankacılık sistemi çökmüş, bankalar yüzlerce milyar ABD doları tutarında zarar etmiştir. Ayrıca finansal sistem iflas noktasına gelmiş ve sermaye piyasaları kapanmıştır. Bu süreçte küresel kriz için tek çözüm yolu olarak dünya çapında çok büyük ölçülerdeki devlet müdahaleleri gerekmiştir. Özellikle ABD ve Avro Bölgesi ülkelerinde uygulanan eşzamanlı parasal genişleme ve ekonomiyi canlandırma paketleriyle krizin daha da derinleşmesi engellenmiştir. Böylece gelişmiş ülkelerde göstergeler iyileşmiş, 2010 ve 2011 yıllarında reel ekonomide ılımlı bir toparlanma başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde yaşanan ılımlı toparlanmanın yanında parasal genişleme sonucu oluşan likidite bolluğu, risk iştahını artırmış ve gelişmekte olan ekonomilere giden sermaye akımları artmıştır.

Krizin etkileri, krizi aşmaya yönelik kamu müdahalelerinin yarattığı borç yükleri ile birleşerek özellikle Avro bölgesinde kamu borç krizine yol açmıştır. Bu durum kamunun kemer sıkma politikalarını gündeme getirmiştir. Bu politikalarla, iç tüketim kapasitesinin azaltılması ve yaratılan kaynaklarla devletin borç yükünün temizlenmesi hedeflenmiştir. Ancak kemer sıkma politikasına dayanan bu önlemler, iktisadi durgunluğu derinleştirmesi nedeniyle önemli bir açmaz oluşturmuştur. Böylece 2011 yılında yaşanan küresel ekonomide toparlanma eğilimi 2012 yılında sürdürülememiştir. 2012 yılı, Avro Bölgesinde durgunluk, mali sürdürülebilirlik, sorunlu ülkelerin parasal birlikten ayrılacağına yönelik tartışmalar ile ABD’deki mali uçurum ve borç tavanı tartışmaları gibi gelişmiş ülkeler kaynaklı risklerin baskın olduğu bir yıl olmuştur. Öte yandan, küresel büyümenin dinamiğini oluşturan gelişmekte olan ülkelerin çoğunun maruz kaldıkları yüksek sermaye girişlerinin oluşturduğu; enflasyon, reel kur değerlenmesi, hızlı kredi artışı risklerini azaltmak ve finansal güveni tesis etmek amacıyla uyguladıkları makro ihtiyati tedbirler ve azalan ihracat gelirleri, bu ülkelerin ekonomilerinin de yavaşlamasına neden olmuştur.

Grafik 1 Dünya ve Ülke Grupları GSYH Büyüme Oranları
(sabit fiyatlarla, %)

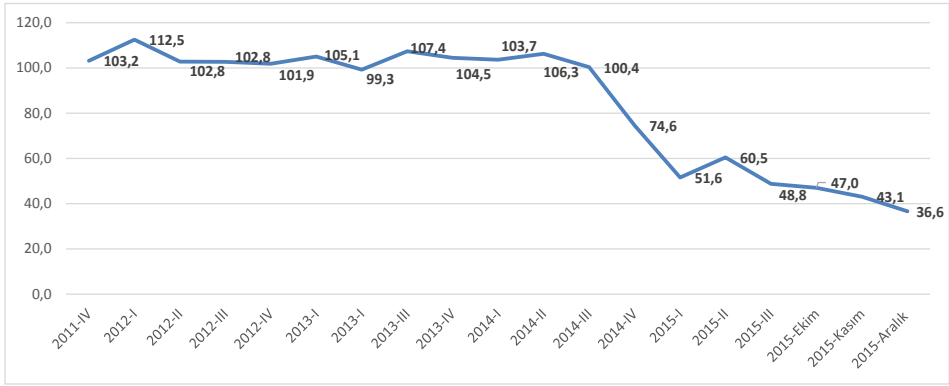
Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, 2015 tahmini ile 2016-2017 projeksiyonları WEO Ocak 2016 güncellemesinden alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi; dünya ekonomisinde büyüme hızı 2012 yılında % 3,4'e gerilemiş, 2013 yılında % 3,3 ve 2014 yılında ise % 3,4 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş ekonomilerde büyüme hızları 2012 ve 2013 yıllarında düşerek sırasıyla % 1,2 ve % 1,1'e olmuştur. 2014 yılında ise önemli ölçüde ivme kazanarak % 1,8'e yükselmiştir. Aynı dönemde yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerin büyüme hızları sürekli azalarak, 2012 yılında % 5,2'ye, 2013 yılında ise % 5'e, 2014 yılında ise % 4,6'ya gerilemiştir. Burada özellikle Çin ekonomik büyümesinde 2012 yılından itibaren görülen sürekli yavaşlama etkili olmuştur. Avro Bölgesinde 2008 küresel finansal krizi 2011 yılından sonra kamu borç krizine dönüşerek düşük büyüme, deflasyon, artan kamu borçları, işsizlik ve finansal kırılganlık başlıca sorun alanları olmaya devam etmiştir. Avro Bölgesinde alınan önlemler sonucu finansal piyasalarda sağlanan iyileşmelerin reel kesime yansımaları sınırlı olmuş ve yeterli büyüme sağlanamamıştır. Avro Bölgesi ekonomisi 2012 yılında % 0,8, 2013 yılında ise % 0,3 daralmıştır. 2014 yılında bölge ekonomisi kısmi bir iyileşme göstererek % 0,9 büyümüştür.

2015 yılında küresel ekonomik faaliyetler düşük düzeyde olmaya devam etmiştir. Küresel büyümenin büyük ölçüde motoru olan gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme kriz sonrasındaki ardışık beş yılda da azalmıştır. 2014 yılından itibaren gelişmiş ekonomilerde görülen ılımlı düzelme ise devam etmiştir. 2015 yılında büyümenin; düşük emtia fiyatları, gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının kararlarının yarattığı beklentiler, gelişmiş ekonomilerin yüksek borçluluk sevi-

yeleri, gelişmekte olan ekonomilerin yapısal sorunları ve jeopolitik faktörler gibi çeşitli unsurlar nedeniyle % 3,1'e gerilediği tahmin edilmektedir. Azalan emtia fiyatları özellikle petrol fiyatlarında kendini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 2011 son çeyreğinden, 2014 yılı üçüncü çeyreğine kadar 100-110 dolar arasında dalgalanan varil başına ham petrol fiyatı, hızlı bir düşüşle 2015 Aralık ayında 40 doların altına kadar düşmüştür.

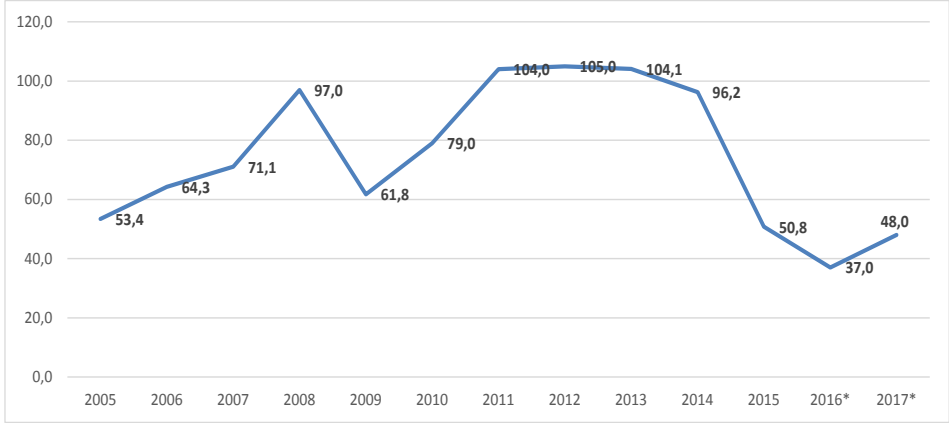
Grafik 2 2011-2015 çeyrekler itibariyle Varil Başına Ham Petrol Fiyatları (ABD Doları, cari fiyatlarla, ortalama)

Kaynak: World Bank, Global Economic Monitor (GEM) Commodities

2016 ve 2017 yıllarında dünya ekonomisi büyüme oranlarında iyileşme beklenmektedir. 2016 ve 2017 yılları için IMF büyüme projeksiyonları sırasıyla % 3,4 ve % 3,6'dır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinde artış öngörülmektedir. Ancak görüldüğü gibi bu artışların sınırlı düzeyde olması beklenmektedir. Bunda etkili olması beklenen en önemli unsurlardan biri düşük emtia fiyatlarıdır. Aşağıdaki grafikten görülebileceği gibi yıllık bazda ham petrol varil fiyatı 2015 yılında, 2005 seviyesinin altına düşmüştür. Dünya Bankası öngörülerine göre petrol fiyatları önümüzdeki iki yıl boyunca eski seviyelerine çıkamayacak görünmektedir. Yıllık ortalama olarak 2016 yılında 37 dolara kadar düşmesi beklenen ham petrol varil fiyatının 2017 yılında 48 dolara çıkması öngörülmektedir.

**Grafik 3 2005-2017 Varil Başına Ham Petrol Fiyatları
(ABD Doları, cari fiyatlarla, ortalama)**

Kaynak: World Bank, Global Economic Monitor (GEM) Commodities, * Tahmin

Küresel ekonomide beklenen iyileşmenin sınırlı olmasının ardında yatan bir diğer unsur Çin’de ekonomik faaliyetin aşamalı olarak yavaşlaması ve yatırım ve imalattan, tüketim ve hizmetlere doğru yeniden bir dengelenmenin söz konusu olmasıdır. Ayrıca diğer birkaç gelişmiş ülke merkez bankası parasal politikalarını gevşetmeye devam ederken; ABD’deki hızlı ekonomik toparlama bağlamında, para politikasının aşamalı olarak sıkılaştırılmasının da küresel ekonomi üzerinde etkili olması beklenmektedir. 2015 yılı Aralık ayında ABD Merkez Bankası, 2006 yılından bu yana ilk kez faizleri 25 baz puan artırarak % 0,5 seviyesine yükseltmiştir. ABD Merkez Bankası, faiz artırımına rağmen para politikasının ekonomiyi destekleyici yönde olacağı ve ilerleyen süreçte de faiz artırımlarının kademeli bir şekilde yapılacağı yönünde sinyaller vermiştir.

Diğer taraftan, yapısal sorunları olan ve yüksek enflasyonla mücadele eden gelişmekte olan ülke ekonomileri küresel belirsizlikler ve dalgalanmalardan olumsuz etkilenmektedirler. Zayıf sermaye girişleri ve zayıflayan gelişmekte olan ülke paraları gelişmekte olan ekonomiler için riskleri artırmaktadır. Çin’de süren yavaşlamaya rağmen önümüzdeki iki yılda beklenen büyümedeki yükselme, şu an ekonomik sıkıntıda olan ülkelerin büyüme oranlarında kademeli bir iyileşme beklentisini yansıtmaktadır. Özellikle bazı Ortadoğu ülkeleri, Brezilya ve Rusya gibi ülkeler iyileşme beklenen ülkelerdir. Ancak beklenen bu kısmi iyileşme yeni ekonomik ya da politik şoklar tarafından engellenebilir.

Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

1980 öncesinde Türkiye’de uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları, önemli ölçüde döviz darboğazlarının yaşandığı krizler sonucunda sonlandırılmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile uygulamaya konulan istikrar ve uyum politikaları, ekonominin serbestleştirilmesini amaçlamış ve ekonomiye yeniden yön vermek için yapılmıştır. Türkiye ekonomisi 1980’de dış ticaretin, 1987’de faizlerin ve 1989’da dış sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; 1996’da Gümrük Birliği Anlaşması ve 2005 yılında resmen başlayan AB üyelik müzakereleri ile mal ve finans piyasalarında dış dünya ile bütünleşmesini büyük ölçüde tamamlamış durumda bulunmaktadır. Türkiye bu süreçte, küresel finans piyasalarından çok yüksek miktarlarda yabancı sermaye yatırımları çekmiştir. Ayrıca dönem içerisinde devletin üretim faaliyetlerinden tamamen çekilmesini hedefleyen özelleştirme uygulamaları, 2000’li yıllarda ivme kazanarak hızla sürdürülmüştür.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde dalgalanmalar gösterdiği, hızlı büyüme dönemlerinin banka ve finans sektörlerinde ortaya çıkan krizler ile ciddi biçimde kesintiye uğradığı görülmektedir. Söz konusu krizlerin, kaynakları ve ortaya çıkış biçimleri itibariyle birbirinden farklılaşan özellikleri bulunmakla birlikte, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının tüm bu krizlere damgasını vurduğu söylenebilir. Ekonomideki dalgalanmalarda, düşük yurtiçi tasarruf hacmi ile 1980’li yıllarda sermaye birikiminde yaşanan zayıflama önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu dalgalanmalarda, sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir biçimde serbestleştirilmesiyle ekonominin dış kaynaklara bağımlı bir yapıya dönüşmesi ve bunun yarattığı istikrarsızlık da rol oynamıştır. Türkiye’de bu süreç sonucunda ortaya çıkan iktisadi tablo; makroekonomik istikrarın sürekli kılınamaması, cari işlemler açığındaki artış, ülkenin iç ve dış borçlarının hızla yükselmesi ve istihdam yaratamayan bir büyüme sürecinin oluşmasıdır.

Türkiye ekonomisinin 1980 öncesinden kalan ve süreklilik arz eden birçok yapısal sorunu ve dengesizlikleri bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin 80’li yıllar ve sonrası için, özellikle dış finansal serbestlik ortamında ekonomideki dengesizliği körükleyici, krize sürükleyici ve krizin yıkıcı gücünü artırıcı en temel sorunu gelirinden daha çok harcama yapmasıdır. Bu sorun, kamu açığı ve cari açıkta kendini göstermekte, gerek kamunun gerekse özel sektörün hızla ve kısa dönemli borçlanmasıyla vücut bulmaktadır. Türkiye’de hükümetler ekonomi yönetimindeki performanslarını sermaye birikimi, büyüme sağlayıcı beşeri ve fiziksel sermayeye yatırım, verimlilik ve etkinlik artışı gibi uzun dönemli sonuçlara dayandırmaktan genellikle uzak kalmışlardır. Bu hükümetler daha ziyade ekono-

minin aktörlerine ve çıkar gruplarına kaynak transferinde bulunulması, doğrudan parasal desteklerin kullanılması ve özellikle yüksek gelirli kesimlerden düşük vergi toplanması gibi kısa dönemli sonuçlara odaklanmıştır.

Türkiye'nin bugünkü ekonomi modelinin temelini, 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak kararlı ancak hazırlıksız biçimde benimsenen serbestleşme hareketi ve özel sektörün öncülüğünde gerçekleşmesi öngörülen büyüme stratejisi oluşturmuştur. 1989 yılında sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesinin ardından yabancı sermaye akışı giderek güç kazanmış, ekonomik büyümeye ve kamu finansmanına katkı sağlamıştır. Ancak serbestleşme yolunda atılan bu adımlar, makroekonomik politikaların uygulanması için yeteri kadar kurumsal ve yasal düzenlemelerle desteklenmediğinden hem beklenen büyüme hızının sağlanmasında, hem de ekonomik istikrarın korunmasında umulan başarı elde edilememiştir. Özel yatırım ve tüketim harcamaları, kamu kesiminde yeterli tasarruf önlemleri alınmadan, borçlanmaya ve açık finansmana dayalı kamu açıklarıyla birlikte gerçekleştirilmiş, giderek yükselen reel faizler özel sektör üzerinde yatırımları caydırıcı etki doğurmuş ve ekonomik büyüme ile istihdam derin dalgalanmalara maruz kalmıştır. Bu süreç etkisini enflasyon üzerinde de göstermiştir. Yüksek enflasyon ve istikrarsız ekonomik sistem orta ve uzun vadeli ekonomik büyüme hızının da belirgin şekilde yavaşlaması sonucunu doğurmuştur.

Bu süreçte, temelinde muazzam boyutlardaki kamu açıkları yatan yüksek enflasyon, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi olanağını ortadan kaldırmış ve ekonomi üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Söz konusu dönem boyunca ekonomi sürekli olarak istikrarsızlık ile yüz yüze olmuş, belirsizlik ortamının ve yüksek enflasyonun neden olduğu aşırı yüksek reel faizler sabit sermaye yatırımlarını ürkütmüş ve sermaye birikim hızını önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Yüksek reel faizler ve bu faizlerin özendirdiği oynak yabancı portföy yatırımları nedeniyle ekonomi kan kaybetmiş, ani ve yüksek boyutlu sermaye hareketleri ekonomik krizlere yol açmıştır. İstikrar programlarının uygulamasında gösterilen kararlılık derecesine ve dışsal koşullardaki değişimlere bağlı olarak ekonomik yapı dalgalanmalar göstermiştir. Aslında süreklilik kazanan enflasyonun altında yatan temel neden, büyük boyuttaki kamu açıklarıdır. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın artış hızını yükseltmiş ve devletin finans piyasalarının tek müşterisi haline gelmesiyle reel faizlerin çok yüksek düzeylere tırmanmasına neden olmuştur. Aşırı devlet borçlanması, tırmandırdığı enflasyon yoluyla sürekli olarak faizi yukarı iten bir etki doğurmuştur. Ayrıca, kamu kesiminde ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi, enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer etken olmuştur.

Türkiye 90'lı yıllarda ilk ciddi krizle 1994 yılında karşı karşıya kalmıştır. % 8,1 oranında yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmiş olduğu 1993 yılı sonlarında hükümet, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve böylece borç stoku büyümesini yavaşlatma politikası izlemeye başlamıştır. Bu durum, büyük boyutlardaki bütçe açıklarının azaltılması yönünde bir çabanın ortaya konulmadığı ve Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda, var olan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurarak 1994 başından itibaren mali piyasalarda krize yol açmıştır. Ocak 1994'te bu gelişme bankaların bilançolarını bozmuş, bazı bankaların iflasına yol açmıştır. Nisan 1994 ayında Hükümet IMF ile bir istikrar anlaşması imzalamış, TL'yi % 65 oranında devalüe etmiş ve bankacılık kesiminin açık pozisyonlarını kapattıktan sonra (ileride yaşanacak bankacılık krizlerinin önemli nedenlerinden birisi olacak olan) mevduatlara % 100 güvence getirmiştir. Aşırı değerli TL ve devalüasyon beklentisi yüzünden yabancı sermayenin kaçması reel faiz oranının tırmanması sonucunu getirmiş, bunu şiddetli bir ekonomik daralma süreci izlemiş ve bankacılık kesimi de büyük boyutlu zararlar ve likidite sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Kamu bankaları net varlıklarının yaklaşık % 90'ını yitirmiş ve bu tarihten itibaren de zayıflama dönemi içine girmişlerdir. Enflasyonda artışa yol açmakla beraber 1994 yılı sonbaharından itibaren uygulanan genişletici politikalar, iktisadi durgunluğun sona ermesini çabuklaştırmıştır. Türkiye ekonomisi 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, esas olarak iç talepteki canlanmadan kaynaklanan istikrarlı ve hızlı bir büyüme dönemi içine girmiştir.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında karşı karşıya kaldığı şiddetli daralmanın ertesinde 1995 yılında kazandığı canlılığı, 1996 ve 1997 yıllarında da sürdürmüştür. 1997 yılında gerçekleşen yüksek oranlı GSYH büyümesi esas itibariyle özel tüketim harcamalarındaki canlılık ile genişletici maliye ve para politikalarından kaynaklanmıştır. Yüksek reel faizlerin oluşmasına yol açan yüksek kamu borçlanması, artırılan kamu ve yatırım harcamaları ile yüksek reel faizlerin gelir yaratıcı etkisi, iç talepteki canlılığı yaratan başlıca etkenler olmuşlardır. 1997 yılında kamu cari ve yatırım harcamalarındaki artış oranı, 1994-96 döneminden farklı olarak, faiz ödemelerindeki artıştan yüksek olmuş ve daha önceleri yavaşlamakla beraber artış gösteren faiz dışı bütçe dengesi, nominal bazda yıl içinde daralma göstermiştir.

Türkiye, mevcut makroekonomik sorunlara yönelik kararlı ekonomi politikasının oluşturulduğu bir ortamda 1998 yılına girmiş ve enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede; program tanımlı konsolide bütçe faiz dışı fazlasının artırılması, kamu kesimi maaş ve ücretleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde hedeflenen enflasyonun dikkate

alınması, para politikasının enflasyonda öngörülen düşmeyi destekleyici bir biçimde ve koordineli olarak uygulanması, kamu finansmanını güçlendirecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi ile iç borçlanma ihtiyacının düşürülmesi ve ekonomide etkinliğin artırılması amacıyla özelleştirmenin hızlandırılması, temel politikalar olarak belirlenmiştir.

1998 yılında IMF ile izleme anlaşması yapılarak, hükümetin IMF'ye karşı taahhütlerini ortaya koyan bir Ekonomik Politikalar Bildirgesi hazırlanmıştır. 1998 yılında IMF ile mutabakata varılan iktisat politikalarının uygulamaya konulmasındaki kararlı tutum ve alınan sonuçlar, ekonominin geleceğine yönelik beklentileri olumlu biçimde etkilemiştir. Ne var ki, 1997 yılı ortalarında Tayland'da başlayıp sermaye ve mal hareketleri yoluyla dalga dalga Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan ve 1998 yılında Rusya'nın moratoryum ilan etmesiyle tüm dünya ekonomilerini sarsan kriz, gecikmeli de olsa Türkiye'yi etkilemiştir. Böylece ekonomide ve mali piyasalarda oluşmuş olan iyimser havanın kaybolmuş, belirsizlik ortaya çıkmış, sermaye çıkışları ve faiz hadlerinde sıçramalar meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisinde son iki yılda gerçekleşen ve büyük ölçüde hızlı iç talep genişlemesine dayalı büyüme hızı; 1998 yılı başında enflasyonu % 50'ye düşürme hedefi çerçevesinde uygulanan para ve maliye politikasının iç talepte yarattığı daralma ve dünyada yaşanan ekonomik krizin dış talepte meydana getirdiği azalma nedeniyle, 1998 yılının ortasından itibaren düşüşe geçmiştir.

Türkiye 1999 yılına ise Uzakdoğu Asya krizinin etkilerinin sürdüğü, Rusya'daki krizin derinleştiği, krizin özellikle Latin Amerika'dan kaynaklanan kaygılar nedeniyle yayılmasının beklendiği ve hükümetin aldığı erken seçim kararının getirdiği belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda girmiştir. Bu olumsuz iç ve dış konjonktürde 1998 yılının ikinci yarısından itibaren yavaşlama eğilimi içerisine giren büyüme, 1998 yılının son çeyreğinde sadece % 0,7 oranında (yılın tümü için büyüme oranı % 3,1) gerçekleştikten sonra 1999 yılının ilk çeyreği ile birlikte daralmaya dönüşmüş ve Türkiye ekonomisi o güne kadarki en şiddetli daralmasını yaşamıştır. GSYH bu dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, % 9,1 oranında daralmıştır. Yüksek reel faizlerin ve yılın ilk çeyreğindeki belirsizliğin olumsuz etkilerine yılın ikinci yarısında yaşanan iki şiddetli depremin maddi yıkıntıları eklenmiştir. Yurtiçi talep yılın tamamı itibariyle % 4,0 oranında düşmüş, 1999 yılında yurtdışı talep de benzer bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre % 1,4 oranında bir gerileme göstermiştir.

İç ve dış koşullardaki bu olumsuz gelişmeler 1999 yılında, GSYH'nin sabit fiyatlar üzerinden % 5 oranında daralması sonucunu doğurmuştur. Nisan ayında yapılan genel seçimlerin ertesinde kurulan hükümet tarafından Haziran ayında

IMF ile yapılan görüşmelerde, son Yakın İzleme Anlaşmasının mali destek içeren bir Stand-by anlaşması yolunda köprü görevi görmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Bu mutabakattan sonra Türkiye, temel amacı enflasyonun indirilmesi olan bir yeni ekonomik istikrar programına 1999 yılı sonunda IMF ile yapılan üç yıl süreli Stand-by anlaşması ile başlamıştır. Bu anlaşmadan sonra uygulamaya konulan yeni istikrar programı, esas itibariyle döviz çapası sistemine dayalı bir dezenflasyon politikası ve Merkez Bankası bilançosunun net varlıklar kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanmakta, ayrıntılı bir mali önlemler paketi içermekte ve faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak da performans kriterleri saptamaktadır. Ayrıca istikrar programı kapsamında önemli yapısal reform düzenlemelerinin uygulamaya konulması da hükümet tarafından taahhüt edilmiştir.

Bu program doğrultusunda kur politikasının istikrar programı boyunca yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesine, döviz kuru tespitinin ise 2000 Ocak-2001 Haziran döneminde enflasyon hedefine yönelik kur sepeti ve izleyen dönemde de kademeli olarak genişleyen bant sistemine göre yapılmasına karar verilmiştir. Para politikası ise Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden olan net iç varlıklar kalemine getirilen tavan ve net uluslararası rezervler kalemine getirilen minimum seviye ile şekillendirilmiştir. Bu kapsamda, kısa dönemli dalgalanmalar hariç, para tabanının genişlemesinin ödemeler dengesi hareketleriyle sağlanması ve ulusal faiz hadlerinin serbest piyasa tarafından oluşturulması öngörülmüştür. Gelirler politikası kapsamında program süresince maaş ve ücret artışlarının hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenmesi öngörülmüştür. Ayrıca istikrar programı geniş kapsamlı bir dizi yapısal reformla da desteklenmiştir. Bu sayede 2000 yılında enflasyonun düşürülmesinde başarılı olunmuş, yurtdışı talepteki canlanma her ne kadar dış talebin hızla yükselmesi sonucunu doğurmuşsa da, üretim artışına yol açmış ve istihdam seviyesini de yükseltmiştir. Gelirler ve maliye politikası kapsamında belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmış, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öngörülen para ve kur politikası çerçevesinde, kur hadlerinin hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi ve gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonun üzerine çıkması sonucu TL yıl içinde giderek değer kazanmaya başlamıştır.

IMF ile 1999 yılında yapılan Stand-by anlaşması ile omurgası şekillendirilen enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu çerçevede faiz oranları hızla düşmüş, enflasyon ise petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen 10 puanlık bir düşüş göstermiştir. Faiz oranındaki hızlı gerileme ve TL'nin aşırı değerli hale gelmiş olması nedeniyle, 2000 yılındaki büyüme esas

itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Ekonomide büyümeyi destekleyen tüketim harcamaları genişlemesi kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı olurken, ihracat yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş, ithalat tutarında ise önemli bir yükselme meydana gelmiştir. Ayrıca, TL'nin giderek değer kazanmasıyla genişleyen, doğrudan yatırımlarla değil de portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilen cari işlemler açığı, istikrar politikasının sürdürülebilirliği açısından en önemli engel konumuna gelmiştir. Diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, döviz kuru çapasının yeniden özendirildiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur.

2000 yılında TL'nin beklenenin üzerinde reel değer kazanması, yılın ilk yarısında faiz oranlarının beklentilerin üzerinde düşmesi ve aşırı değerli TL'nin ithal talebini artırmasıyla birlikte iç talebin hızla artması, uluslararası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve GSYH'nin % 5'ine kadar çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri artırmıştır. Uluslararası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış ve ciddi bir likidite sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım ayının ikinci yarısında, bir şok halinde kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymetler fiyatlarında düşmeye yol açmıştır. Yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış ve bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu süreçte, bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım 2000 krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllarca kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek boyutlardaki finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuştur.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynamıştır. Birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin devalüasyon olasılığı olmuştur. Yine önemli boyuttaki bir sermaye kaçışının ardından döviz çapası sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Böylece, hızlı bir süreç içerisinde makroekonomik denge-lerin tekrar tesis edilmesi amacıyla, 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yayınlanmıştır.

Bu programın genel stratejisi üç aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılmasıdır. İkinci aşama, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanmasıdır. Üçüncü aşama ise, makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanmasıdır. IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs tarihinde sunulan niyet mektubu 15 Mayıs tarihinde onaylanmıştır. Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir yapısal politikalar listesini de içeren niyet mektubunda dalgalı döviz kuru esas alınmıştır. Yeni Stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF, Türkiye'ye ilave olarak 8 milyar dolar kredi sağlamış ve öncelik daha önceki programın aksine enflasyonla mücadelede değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir. Finansal piyasalarda olduğu gibi reel ekonomide de 2001 yılı, ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSYH'deki daralma % 5,7 olarak gerçekleşmiştir.

2002 yılında güçlendirilmiş orta vadeli bir programı uygulamaya koymak amacıyla IMF'ye 18 Ocak 2002 tarihinde yeni bir niyet mektubu sunulmuş ve IMF'nin 4 Şubat 2002 tarihinde niyet mektubunu onaylaması ile 3 yıllık bir dönem kapsayan yeni bir Stand-by anlaşması yürürlüğe girmiştir. Ancak yaşanan siyasi belirsizlik nedeniyle ve erken seçim sürecinde enflasyonla mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla 30 Temmuz 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan taahhütleri teyit eden ek niyet mektubu verilmiştir. Stand-by anlaşması doğrultusunda hazırlanmış olan 2002 yılı bütçesinde, borçların döndürülebilirliği temel hedef olarak alınmış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörülmüştür. Bütçe hedefine ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla yıl içinde bazı önemli gelir artırıcı önlemler alınmıştır. 2002 yılı para politikası parasal hedefleme çerçevesine ve kur politikası da dalgalı kur rejiminin sürdürülmesi esasına dayalı olmuştur.

2002 genel seçimi öncesi ve sonrası dönemde meydana gelen harcama artışlarının kamu mali dengesini olumsuz yönde etkilemesine rağmen, ekonomik programın kararlılıkla uygulanması sonucu makroekonomik göstergelerde iyileşme süreci başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001'de iç pazarın daralması ve TL'nin

reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracat, 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sürdürmüştür.

Uygulanan ekonomik program mali piyasalarda da istikrarın yeniden sağlanmasını olanaklı kılmıştır. Ayrıca, iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin endişelerin azalması ekonomiye duyulan güvenin büyük ölçüde tesisine yardımcı olmuş ve bu çerçevede de faizler bir önceki yıla göre düşmüştür. 2001 yılının son çeyreğinde yaşanan daralmadan sonra tekrar büyümeye başlayan GSYH, 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden 2002 yılında % 6,2 oranında büyümüştür. Diğer taraftan gerçekleşen enflasyon da hedeflenen değerlerin altında kalmıştır. Yıl sonuna göre 12 aylık yüzde değişime TÜFE’de % 29,7, TEFE’de ise % 30,8 olmuştur.

Uygulanan istikrar programı doğrultusunda 2003 yılı bütçesi de mali disiplinin sağlanmasını ve kamu borçlarının döndürülebilirliğini temel hedef olarak almıştır. Böylece sıkı bir disiplin ile alınan uygulama sonuçları da, bu temel hedefler ile uyum içersinde olmuştur. Gerek izlenen sıkı maliye politikası gerekse faizlerdeki belirgin düşüş sonucu 2003 yılında bütçe dengesindeki açık, yaklaşık olarak bir önceki yıl düzeyini korumuş ve reel anlamda % 18,4 oranında ciddi bir daralma gerçekleşmiştir. GEGP ile daha bağımsız bir yapıya kavuşan Merkez Bankası para politikasını fiyat istikrarı çerçevesinde oluşturmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranları enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam etmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2003 yılında da sürmüştür. 2003 yılında TEFE bir önceki yıla göre % 30,8 oranından % 13,9’a gerilerken, TÜFE ise bir önceki yıldaki % 29,7 oranından % 18,4’e gerilemiştir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen, giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini biraz yavaşlatmış olmakla beraber 2003 yılı boyunca da sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi, ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde biraz düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Buna karşılık, 2003 yılında GSYH 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden % 5,3 oranında büyümüştür.

2004 yılı bütçesi makroekonomik değişkenlerde bir değişiklik yapılmaksızın IMF ile yapılmış olan Stand-by Anlaşmasında öngörülen ekonomik programa uyumlu şekilde hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. 2004 yılında konsolide bütçe kapsamındaki kuruluşların tamamında, Analitik Bütçe Sınıflandırması adlı yeni bütçe sınıflandırmasına geçilmiştir. Diğer taraftan Stand-by düzenlemesi kapsamında yürütülen 7. gözden geçirme çalışmaları çerçevesinde IMF’ye sunulan niyet mektubunda, kamu maliyesi alanında, GSMH’nin % 6,5’i tutarındaki

kamu sektörü faiz dışı fazla hedefinin programın temel taşı olmaya devam edeceği vurgulanmıştır. Merkez Bankası'na 2004 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2004 yılında da sürmüştür. 2004 yılında TEFE oranı % 13,8'e gerilerken, TÜFE oranı ise % 9,3'e gerilemiştir. GSYH, 1998 sabit fiyatları üzerinden 2004 yılında % 9,4 oranında reel bir büyüme göstermiştir. Hafif şekilde yavaşlamış olsa da ekonomi 2005 yılında da hızlı büyümesini sürdürmüş ve 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden GSYH % 8,4 oranında büyümüştür.

Ekonomik büyüme hızında 2005 yılında gözlemlenen düşme eğilimi 2006 yılında da devam etmiştir. 2006 yılında GSYH 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden % 6,9 oranında büyüme göstermiştir. GSYH, bir önceki yıla göre hızlanarak 2006 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde sırasıyla % 6,7 ve % 8,3 oranında gerçekleşmiştir. Fakat GSYH, 2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın olumsuz etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içerisine girmiş ve sonraki iki dönemde büyüme hızı % 4,8 ve % 5,2'ye gerilemiştir. 2006 yılında bir önceki yıla göre, özel kesim tüketim ve özel kesim yatırım talebi artış hızları biraz yavaşlamış, buna karşılık kamu kesimi tüketim talebi artış hızında belirgin bir sıçrama meydana gelmiştir. Merkez Bankası'na 2006 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında bir dizi arz şokuyla karşılaşılmasının etkisiyle gerçekleşen enflasyon, belirlenen hedefin üzerinde gerçekleşmiştir. 2005 yılı sonrasında ekonomik büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama eğilimi daha da belirgin hale gelerek 2007 yılında da devam etmiştir. 2007 yılında GSYH üzerinden % 4,7 oranında büyümüştür. Yılın ilk çeyrek döneminde % 8,1 oranında güçlü bir artış sergileyen GSYH'deki büyüme, daha sonraki dönemlerde yavaşlamaya yüz tutmuş ve çeyrek dönemler itibarıyla GSYH büyümesi sırasıyla % 3,8, % 3,2 ve % 4,2 olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankası'na 2007 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmıştır. Enflasyondaki düşme eğilimi 2007 yılında da sürmüştür ve 2006 yılına göre ÜFE artışı hızı % 5,9'a düşerken, TÜFE artış hızı ise % 8,4'e gerilemiştir.

2007 yılı ortalarında ABD konut piyasasında başlayıp 2008 yılı ortalarından itibaren finans piyasalarını sarsıcı bir boyut kazanan giderek küresel ekonomide derin bir durgunluğa yol açan gelişmeler, küresel bir bankacılık krizine dönüşmüştür.

Bu kriz, dünya çapında bir durgunluk getirmiş ve ulusal borç krizlerini tetiklemiş ve 2008 yılı ortalarından itibaren Türkiye ekonomisini de gün geçtikçe şiddetli biçimde etkilemiştir. Bu çerçevede Türkiye’de, daralan dış talebe bağlı olarak ihracatta bir düşüş yaşanmıştır. Diğer taraftan ise, dış finansman olanaklarında meydana gelen daralmayla, bankalar ve şirketler dış borç ödeyicisi durumuna gelmişlerdir. Ayrıca geleceğe ilişkin beklentilerdeki bozulma nedeniyle tüketim ve yatırım talebinde önemli düşüşler gözlenmiştir.

Bu olumsuz konjonktür Türkiye ekonomisinde 2008 yılının son çeyreği ile başlayan ciddi bir daralmayı beraberinde getirmiştir. Ekonomideki yavaşlama, 2008 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşen % 7 oranındaki büyümenin ardından, ikinci üç aylık dönemde dikkat çekici bir hız kazanmıştır. Büyüme oranı ikinci çeyrekte % 2,8’e ve üçüncü çeyrekte de % 0,8’e gerilemiştir. Küresel kriz, Türkiye’nin ticaret yaptığı ülkelerde tüketim ve yatırım talebinin düşmesi, finansal piyasalarda hüküm süren kredi sıkışıklığının yol açtığı dış finansman sorunları ile tüketici ve özel kesim beklentilerindeki bozulma etkilerini 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren ekonomi üzerinde yıkıcı bir biçimde göstermeye başlamıştır. Bu süreç, yılın son çeyreğinde ekonominin, önceki yılın aynı dönemine göre, % 7 oranında küçülmesi ile yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. 2008 yılında sabit fiyatlar üzerinden GSYH büyüme oranı % 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

2008 yılı büyümesine talep yönünden göz atıldığında, birinci çeyrekte % 5,9, ikinci çeyrekte % 1 oranında büyüyen özel tüketim harcamaları, üçüncü çeyrekte % 1,6 ve dördüncü çeyrekte de % 4 oranında bir daralma göstermiştir. Böylece özel tüketim harcamaları yılın tamamı itibariyle, % 0,1 oranında artmıştır. Özel tüketim harcamalarındaki daralmayı, kamu nihai tüketim harcamalarındaki artış kısmen telafi etmiştir. Yılın son çeyreği itibariyle % 6,1 oranında büyüyen kamu tüketim harcamalarındaki yıllık artış % 1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı son çeyreğinde küresel krizin yol açtığı talep daralması sonucu % 8,2 düzeyinde bir daralma gösteren mal ve hizmet ihracatında, yılın tamamı itibariyle % 2,6 oranında bir genişleme olurken, mal ve hizmet ithalatında önemli bir daralma yaşanmıştır. Yılın son çeyreğinde % 23 oranında daralan ithalat talebi, yılın tamamı itibariyle % 3,1 oranında küçülmüş ve dış ticaretin büyümeye olan katkısı uzun bir aradan sonra tekrar pozitif bir değer almıştır. Küresel krizin ekonomik faaliyet hacmi üzerindeki daraltıcı etkisini ve kredi piyasalarındaki sıkışıklığı dikkate alan Merkez Bankası, Kasım ayından itibaren politika faiz oranlarında indirim kararı almıştır. Enflasyon, dışsal faktörlerin de etkisiyle 2008 yılında tekrar yükselmiştir. 2008 yılında ÜFE artışı hızı 2007 yılına göre yüzde 5,9’dan % 8,1’e yükselirken, TÜFE artış hızı ise % 8,4’ten % 10,1’e çıkmıştır.

Küresel düzeyde toparlanma belirtilerinin ortaya çıkması ile yurtiçi talebi ve üretimi artırmaya yönelik önlemlerin de katkısıyla, rekor düzeyde bir daralmanın yaşandığı 2009 yılı ilk yarısının ardından ekonomide görece iyileşme belirtileri ortaya çıkmıştır. 2009 yılının sonuna doğru ekonomi yeniden büyüme performansı kazanmıştır. Küresel belirsizliklerin azalması, tüketici güven duygusunun pekişmesi ve kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu biçimde etkileyerek yurtiçi talebi artırmıştır. Böylece ekonomi, 2010 yılında daha hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 2009 yılında % 4,8 küçülen Türkiye ekonomisi, 2010 yılında % 9,2 büyüyerek güçlü bir toparlanma göstermiştir. Küresel kriz ertesinde ekonomik toparlanma ile birlikte 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ve 2010 yılı boyunca gözlemlenen hızlı büyüme, dalgalanmalar göstermekle beraber 2011 yılında da aynı hızını korumuş ve % 8,8 oranında büyümüştür. Ancak iç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan makroekonomik tedbirler sonucunda 2012 ve 2013 yıllarında büyüme hızı yavaşlamıştır. Küresel kriz sonrası 2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama, jeopolitik gerginlikler ve yüksek petrol fiyatlarının etkisiyle büyüme hızı % 2,1'e gerilemiştir. 2013 yılında ise Türkiye ekonomisi nispeten bir iyileşme sürecine girmiş ve yıllık % 4,2'lik bir büyüme oranı yakalamıştır. 2014 yılında hem iç talep hem de dış talep zayıf bir performans gösterdiğinden, ekonomik büyüme yavaşlamıştır. 2014 yılındaki büyüme hızı % 2,9'a gerilemiştir.

Özetle Türkiye ekonomisinin son 35 yılına genel bir göz atıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı izleyen dönemde, kişi başına GSYH düzeyi düşük OECD üyesi ülkelerdeki büyüme hızı, kişi başına gelir düzeyi yüksek olan üye ülkelerin büyüme hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca bu genel kuralın dışında kalarak düşük düzeylerde ve gelişmiş OECD üyesi ülkelerin altında seyretmiştir. Hatta bu nedenle 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi için "kayıp yıllar" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki kişi başına gelir düzeyi OECD ülkelerindeki kişi başına gelir düzeyine yaklaşacağı yerde, aradaki fark bu dönem boyunca açılmıştır.

Türkiye 2000'li yıllarda izlediği IMF destekli politikalarla yüksek büyüme oranları hedeflemiş ve ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsemiştir. Özellikle Türkiye'de IMF programlarının sürdürüldüğü 1999-2008 yılları arasında hükümetler, neredeyse bütün ekonomi politikalarını bu programlara bağlamıştır. Türkiye tek parti iktidarı tarafından yönetilmeye başladığı 2002 yılından 2007'ye kadar olan dönemde bu programları uygularken, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dünya ekonomisindeki genişlemeden payını almıştır. Bu doğrultuda iç tasarrufların yetersizliğinden dolayı, uygulanan programın finansmanı büyük ölçüde dış

kaynaklardan sağlanmıştır. Bu amaçla da yurtdışından sermaye girişleri makro-ekonomik politikalarla desteklenmiştir. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktür de bu programın uygulanmasını kolaylaştırmış ve Türkiye ekonomisi 2001 yılından sonra yüksek büyüme oranlarını gerçekleştirmiştir. Ancak dünyada yaşanan 2008 kriziyle birlikte diğer ülkelerde de büyüme hızları düşmüştür. Tüm dünyada yaşanan güven bunalımı nedeniyle Türkiye'ye gelen kısa vadeli sermaye hareketlerinde ve doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi azalmalar yaşanmıştır. Dünya ekonomisindeki durgunlukla beraber, Türkiye ekonomisinde dış talep de ciddi bir daralma içine girmiştir. Türkiye ekonomisi 2008 yılından sonra, hem dış hem de iç talepteki daralma ile 2000 sonrası dönemde gerçekleştirmiş olduğu yüksek büyüme oranlarından uzaklaşmıştır.

Son 15 yıl içinde Türkiye ekonomisinde izlenen politikaların sonucu; istihdam yaratmayan hızlı büyüme, ithalat ve ihracatta artış, yüksek cari açık, yüksek oranda rezerv birikimi ve artan dış borçlar temel sorunlar haline gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'de dış finansman, ağırlıklı olarak uluslararası sermaye hareketlerinden karşılanmıştır. TL'nin aşırı değerlenmesine rağmen ihracatta artış ve küresel rekabet gücü, reel ücretlerde azalma ve verimlilik artışları ile sağlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin üretim yapısında, ithalata bağımlı ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazanmasına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylece ithal girdi kullanımı, ülkedeki reel sektörün döviz gereksinimini daha da artırmış ve reel sektörü ucuz döviz bulmaya yöneltmiştir. Yüksek faiz ve düşük kura dayalı enflasyon hedeflemesi programı ithalatı teşvik ettiği gibi, reel sektörün yurtdışından borçlanmasını da yurtiçine göre daha ucuz hale getirdiğinden dışarıdan borçlanmayı hızlandırmıştır. Bu politikalar demeti, uluslararası finansal sermayenin ülke içine çekilmesini kolaylaştırmıştır. Bu anlamda uygulanan politikalar, Türkiye'nin uluslararası finansal sermaye ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Uluslararası finansal sermaye ile yaşanan bu bütünleşme, dünya konjonktürünün iyi olduğu dönemlerde Türkiye'yi beslerken, aksi dönemlerde tehdit eden bir görünüm arz etmektedir. Bu noktada, Türkiye'ye dışarıdan gelen sermayenin niteliği (portföy yatırımı veya doğrudan yatırım olması) kritik bir rol oynamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçmeden yaşadığı son iktisadi bunalım, 70'li yılların ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir. Bu bunalım, dış ödemeler dengesinin bozulması ve yüksek seyreden enflasyon oranları ile birlikte daha da yoğunlaşmış ve bunun neticesinde toplumu derinden etkileyen sosyal ve siyasal bir karaktere bürünmüştür. Bunalımın toplum üzerindeki etkisinin artmasıyla beraber, 1977-78 yıllarında bazı tedbirler alınmış, ancak bu tedbirler bunalıma çare olmaktan uzak kalmıştır. Dönemin hükümeti bu tedbirlerin yetersizliği üzerine, 24 Ocak 1980 tarihinde bir dizi kökten değişimler yaratan ve "24 Ocak Kararları" olarak anılan yeni iktisadi tedbirler dizisini uygulamaya koymuştur.

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin, en temel niteliklerinden birisi "serbest piyasa" ekonomisine geçiştir. Bu geçiştikten sonra ekonomideki karar birimlerine yol gösterecek tek unsur, serbest piyasada oluşacak fiyatlardır. Bu süreçte hükümetin yapması gereken para arzını ve kamu harcamalarını kontrol altına almak ve enflasyonist etki yaratabilecek durumları engelleyecek önlemler almaktır. Hükümet ekonominin doğal işleyişine ne kadar az müdahil olursa ve piyasada oluşan fiyatların rehberliğine bırakırsa, hedeflenen iktisadi gelişmelere de o kadar kolay ulaşacaktır. Elbette bu mekanizmanın temel yürütücüsü de özel sektör olacaktır.

Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte hedef, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde özel sektörün daha etkin bir rol almasıdır. 24 Ocak istikrar tedbirlerinin esas maddelerinden birisi, para arzı ve kamu harcamalarını baskı altında tutmaktır. Dolayısıyla hükümet açısından düşük enflasyonun sağlanmasına dönük en temel tedbirin, talebin kısılması olduğu göze çarpmaktadır. Burada ihmal edilen temel hususlardan birisi ise, enflasyonun sadece talep kaynaklı olduğu varsayılarak; önlemlerin sadece daraltıcı para ve maliye politikalar etrafında şekillenmesidir. Oysa gelişmekte olan bir ülke niteliği taşıyan Türkiye'de, ekonominin arz boyutunun da dikkate alınması gerekliydi. Zira hükümetin elinde bulunan para ve maliye politikaları gibi önemli araçlar, yatırımlara dönüştüğü zaman üretimi ve istihdamı da teşvik edecektir.

Ekonomide sınırlı para ve maliye politikalarının izlenmesi, diğer yandan kamu finansmanında borçlanmaya daha büyük bir ağırlık verilmesine neden olmuştur. Dışa açılma hedefleriyle uyumlu olarak kambiyo rejiminde kısmi serbestleşmeye gidilmiş ve finans kesiminde sancılı başlayan bir deregülasyon dönemi başlatılmıştır. 1980 yılı, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dışa açılma hedefleri doğrultusunda Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur.

1. Yakın Geçmiş Dönemde Türkiye Ekonomisinin Büyüme Performansı

Türkiye ekonomisinin son 20 yıllık dönemine bakıldığında; 1980 yılında dış finansman yetersizliği ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle yaşanan küçülmenin ardından ekonomi sürekli dalgalanmalar göstermiştir. 1980 yılından 1994 yılına kadar ekonomik büyüme kesintisiz biçimde sürmüştür ama büyüme hızları önemli ölçüde farklı seyretmiştir. Daha sonra ise Türkiye ekonomisi 1994, 1999 ve 2001 yıllarında finansal kesimde ve reel sektörde sarsıntılar yaratan derin krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ertesinde, 2002 yılının ilk yarısında başlayan ekonomik büyümenin kesintisiz bir biçimde 2009 yılına kadar sürdüğü görülmektedir.

1980'lerin başında İran İslam Devrimi'nin yarattığı yüksek petrol fiyatlarından kaynaklanan dışsal şok, ülkedeki döviz sıkıntısı ve siyasi alandaki istikrarsızlıkla da birleşince ekonomide zor bir dönem başlamıştır. Türkiye ekonomisi GSYH'sinin % 2,4 oranında küçüldüğü 1980 yılı haricinde, dönem dönem dalgalanmalar yaşamış ve bu yıldan sonra ise sürekli bir büyüme performansı sergilemiştir. 1981-1993 döneminde de yıllık ortalama % 5,2 oranında büyüme kaydeden Türkiye, bu uzun dönemli ve kesintisiz büyüme döneminin ardından ilk kez 1994 yılında büyük bir daralma sergilemiştir.

1994 yılında finansal piyasalarda başlayan dalgalanma ile daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku, reel sektörü de içine alan derin bir ekonomik krizi tetiklemiş ve ekonomi % 5,5 oranında küçülmüştür. O yılın sonbaharından itibaren uygulamaya konan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle ekonomi, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibariyle iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

Tablo 1 GSMH ve GSYH Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla % Olarak, 1987 Yılı Bazlı)

	GSMH	GSYH	Yıllar	GSMH	GSYH	GSYH*
1980	- 2,8	-2,4	1998	3,9	3,1	
1981	4,8	4,9	1999	-6,1	-4,7	-3,4
1982	3,1	3,6	2000	6,3	7,4	6,8
1983	4,2	5,0	2001	-9,5	-7,5	-5,7
1984	7,1	6,7	2002	7,9	7,8	6,2
1985	4,3	4,2	2003	5,9	5,8	5,3
1986	6,8	7,0	2004	9,9	8,9	9,4
1987	9,8	9,5	2005	7,6	7,4	8,4
1988	1,5	2,1	2006	6,0	6,1	6,9
1989	1,6	0,3	2007			4,7
1990	9,4	9,3	2008			0,7
1991	0,3	0,9	2009			-4,8
1992	6,4	6,0	2010			9,2
1993	8,1	8,6	2011			8,8
1994	-0,1	-5,5	2012			2,2
1995	8,0	7,2	2013			4,2
1996	7,1	7,0	2014			2,9
1997	8,3	7,5	2015**			3,4

Kaynak: TÜİK, *1998 Yılı Bazlı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değişim Oranları, **Dokuz aylık

1998 yılı başında enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanan para ve maliye politikalarının yanında vergi gelirlerindeki artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir baskı oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, 1997 yılında başlayan ve 1998 yılında da derinleşerek yayılan Güney - Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, Türkiye ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu krizler ülkemizden yoğun sermaye kaçışına ve ihraç mallarımıza olan talebin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmelerden sonra yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSYH büyümesi, 1998 yılının tamamı itibarıyla sadece % 3.1 olarak gerçekleşmiştir. Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanı sıra yaşanan deprem felaketleri, 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları ol-

mak üzere özel kesim talebinde büyük ölçüde bir daralmaya yol açmıştır. Diğer yandan kamu tüketim harcamalarındaki genişlemeye rağmen, toplam iç talep % 4 oranında daralmıştır. Sonuçta yılın tamamı itibariyle sabit fiyatlar üzerinden GSYH % 4,7 oranında düşerken, Net Dış Alem Faktör Gelirlerindeki önemli küçülme, GSMH'deki daralmanın % 6,1 oranında gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

1999 yılına bir önceki kriz yılının kötü etkileriyle giren Türkiye, IMF ile yeni bir anlaşma daha yapmıştır. İmzalanan 17. Stand-By Anlaşması çerçevesinde 2000 yılı başında yeni bir iktisadi politika izlenmiştir. Kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesi sistemi de denilen bu politika, faiz hadlerinde belirgin bir gerileme meydana getirmiş ve faizlerdeki bu düşme, tüketim talebinde ciddi bir artış yaratmıştır. Diğer taraftan ise ülkedeki mevcut enflasyon oranı, hedeflenen enflasyon oranının üstünde seyretmiştir. Dolayısıyla hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açması, ithal talebinde hızlı bir genişlemeye neden olmuştur. Sonuçta, 2000 yılında gerçekleştirilen iktisadi büyüme esas itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır ve GSYH % 6,8 oranında bir büyüme kaydetmiştir.

Türkiye ekonomisi 2000 yılının sonlarına doğru önemli bir kriz daha yaşamıştır. Kasım 2000'de kendisini gösteren bu kriz, ekonomide bir likidite krizi şeklinde başladığı için bankacılık kesimini daha derinden sarstığından ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olduğundan; ülkedeki ekonomi politikalarının değişmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Daha bu krizin yaraları sarılmadan başlayan Şubat 2001 kriziyle de ülkede dalgalı kur rejimine geçilmiş ve özellikle para piyasalarında yaşanan bu kriz, hızla reel ekonomiye yansımıştır. Sonuç itibariyle faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma ve piyasalara hakim olan güvensizlik gibi gelişmeler nedeniyle tüketim ve yatırım kararları ertelenmiş; üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme de toplam yurt içi talepte önemli bir daralmaya neden olmuştur. GSMH'deki daralma tahminlerin üzerine çıkarak % - 9,5, GSYH'deki daralma ise % -5,7 oranında gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi, 2001 yılında yaşadığı ciddi daraldan sonra 2002 yılında tekrar büyümeye başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomi politikalarına duyulan güvenin rolü büyüktür. Bunun yanı sıra iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler de, büyüme sürecinin önünü açan gelişmelerden birisidir. Ayrıca 2001 yılında iç pazarın daralmasıyla ve TL'nin reel değerindeki düşüşle artmaya başlayan ihracat, bu artışını 2002 yılında da devam ettirmiştir. İhracatta yaşanan bu olumlu süreç, sanayi üretimini

de iyi yönde etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. 2002 yılında, özellikle tarım ve ticaret sektörlerindeki büyüme hızlarının beklenenin üstünde olmaları nedeniyle tahmin edilenden daha hızlı bir büyüme performansı gerçekleşmiş ve GSMH büyümesi % 7,9 oranına; GSYH büyümesi ise % 6,2 oranına ulaşmıştır.

2002 yılında meydana gelen bu hızlı büyümede, bir önceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yol açtığı ve GSMH'nin sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından, 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen ve giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini, biraz yavaşlamış olmakla beraber, 2003 yılı boyunca da kesintisiz bir biçimde sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi, ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde daha düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

ABD-İrak Savaşı'nın meydana geldiği 2003 yılında GSMH, bir önceki yıla göre 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden % 5,9 oranında reel bir büyüme göstermiştir. GSYH değeri ise bir önceki yıla göre, sabit fiyatlar üzerinden % 5,9 (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 5,3), cari fiyatlar üzerinden % 29,6 oranında bir büyüme göstermiş, sektörler itibariyle en hızlı büyüme oranları, sırasıyla ithalat vergisinde, ulaştırma ve haberleşme sektöründe, ticaret sektöründe ve sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Irak savaşının olumsuz etkilerini geride bırakan Türkiye ekonomisi, 2004 yılında çok hızlı bir büyüme sergilemiştir.

2004 yılı birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde, sırasıyla % 11,8 ve % 14,4 oranında büyüyen GSYH, 2004 yılı mayıs ayından itibaren talebi kısıtlayıcı yönde alınan önlemlerin etkisiyle, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerde biraz yavaşlayarak, sırasıyla % 5,3 ve % 6,3 düzeylerinde büyümesini sürdürmüştür. Bu gelişmelerin sonucu olarak, yıllık bazda GSYH büyümesi 2004 yılında % 8,9 olarak (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 9,4) (Harcamalar Yoluyla % 9,0) gerçekleşmiştir. Önceki üç yılda olduğu gibi 2004 yılında da “dış alem faktör gelirleri” negatif bakiye vermiş ve GSMH değeri, GSYH değerinin altında gerçekleşmiştir. 2004 yılında sektörler itibariyle en hızlı büyüme sırasıyla ithalat vergisi, ticaret, sanayi, serbest meslek hizmetleri ile ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde gerçekleşmiştir.

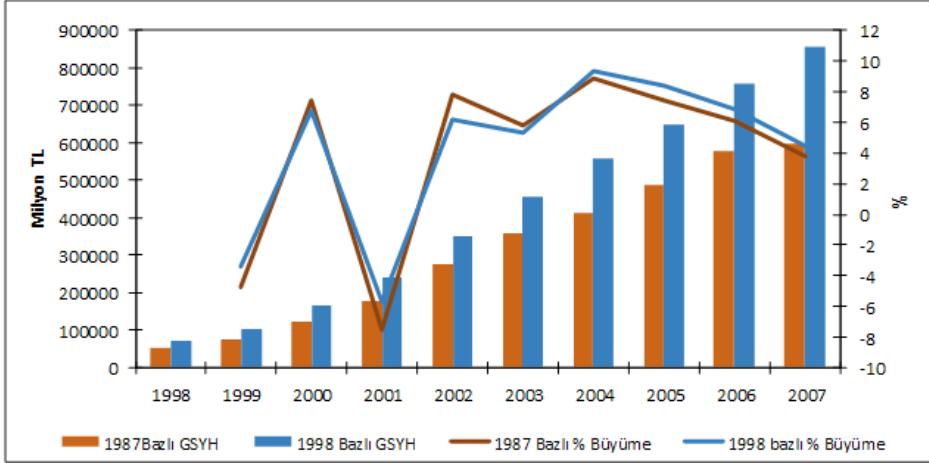
2005 yılında sektörler itibariyle en hızlı büyüme sırasıyla inşaat, ulaştırma ve haberleşme, ticaret, serbest meslek ve hizmetler ile sanayi sektörlerinde gerçek-

leşmiştir. Gayrisafi milli hasıla (GSMH) 2005 yılında, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden, bir önceki yıla göre % 7,6 oranında reel bir büyüme göstermiştir. GSYH’de ise % 7,4 oranında bir reel büyüme (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 8,4) gerçekleşmiştir. Geçmiş yakın dönemde gözlemlendiği gibi, net dış alem faktör gelirleri 2005 yılı genelinde de negatif bakiye vermiş ve GSMH, GSYH’nin altında gerçekleşmiştir. 2005 yılı genelinde % 7,6 oranında (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 8,4) gerçekleşen GSYH büyümesine, tarım sektörünün katkısı 0,7 puan, sanayi sektörünün katkısı 1,9 puan ve hizmetler sektörünün katkısı 4,9 puan olmuştur.

Türkiye ekonomisi 2004 ve 2005 yıllarına göre biraz yavaşlamış olmakla beraber, büyüme grafiğini 2006 yılında da sürdürmüştür. 2006 yılının sonunda GSMH % 6.0 ve GSYH % 6,1 oranında (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 6,9) büyüme göstermiştir. 2006 yılı geneli itibariyle % 6,1 oranında bir performans gösteren GSYH’deki büyümenin kaynakları incelendiğinde, bu önemli orandaki büyümede % 17.4 oranında büyüyen özel kesim sabit sermaye yatırımlarının, % 5,4 oranında artan özel tüketimin ve % 8,5 oranında büyüyen ihracat talebinin belirleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir. 2006 yılında mal ve hizmet ihracatı % 8,5 oranında artarken, mal ve hizmet ithalatı daha yavaş bir şekilde % 6,1 oranında artış göstermiştir. Net mal ve hizmet ihracatının GSYH büyümesine olan katkısı, 2006 yılının ikinci yarısından itibaren olumlu bir seyir içine girerek pozitif bir nitelik kazanmıştır. Sonuçta net mal ve hizmet ihracatı 2006 yılı geneli itibariyle ekonomik büyümeye, dört yıllık bir dönemin ardından ilk kez pozitif katkıda bulunmuştur.

Türkiye’nin büyüme performansının 2006 yılında başlayan yavaşlaması, 2007 yılında daha belirgin bir nitelik kazanmış ve GSYH büyüme oranı % 4,7’ye gerilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) da 2007 yılının son çeyreğinden itibaren ulusal gelir hesaplama baz yılında ve yönteminde önemli değişiklikler yapmıştır. Söz konusu yeni düzenleme ile ulusal gelir hesaplamalarında önemli yöntem ve kapsam değişikliklerine gidilmiştir. TÜİK’in ‘Türk Milli Hesaplar Güncelleme Çalışması’ olarak adlandırdığı bu yeni yöntem beklendiği üzere, hesaplanan gayri safi yurtiçi hasıla büyüme rakamlarında değişikliğe yol açmıştır. Baz yılının 1998 yılı olarak değiştiği bu yeni ulusal gelir hesaplama yöntemi ile 1987 yılı bazlı hesap yöntemi ile bulunan gayrisafi hasıla tutarları ve GSYH büyüme oranları aşağıda grafik halinde verilmektedir.

Grafik 4 1987 ve 1998 Bazlı Hesap Sistemine Göre GSYH ve Reel Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 2002 yılının ilk çeyreğinde başlayan ekonomik büyüme süreci, 2007 yılının son çeyreğinde de devam etmiştir. 2007 yılında yaşanan büyümenin kaynakları arasında harcamalar açısından GSYH'nin en büyük bileşenini oluşturan hane halkı tüketim harcamaları, 2007 yılında da artış göstermiştir. Hane halkı tüketim harcamalarının 2007 yılı ekonomik büyümesine katkısı, bir önceki yıla göre sadece 0,1 puan azalmayla 3,2 puan olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında % 8,4 oranında büyüyen kamu kesimi tüketim harcamaları artış oranı keskin bir daralmayla 2007 yılında % 2,8'e gerilemiş ve kamu tüketim harcamalarının büyümeye olan katkısını düşürmüştür. Hanehalkı tüketim artış hızı yaklaşık aynı düzeyini korurken, yurtiçi tüketim artış hızının düşmesinde mal ve hizmet ithalatının, mal ve hizmet ihracatından daha hızlı büyümesi önemli rol oynamıştır. Bu olumsuz gelişme, net ihracatın GSYH büyümesine olan katkısını da etkilemiş ve net ihracatın büyümeye olan olumsuz katkısı 2006 yılında (-) % 0,3 iken, 2007 yılında % - 1,5'e yükselmiştir. 2001 yılında % 5,7 oranındaki daralmanın ardından hızlı bir büyüme süreci içerisine giren ve 2002 - 2006 döneminde yıllık ortalama % 7,2 oranında büyüme kaydeden Türkiye ekonomisinde, 2007 yılında belirgin bir yavaşlama gözlenmiş ve büyüme hızı % 4,7'ye gerilemiştir.

2008 yılı ise, son yıllarda görülen en sarsıcı küresel krizlerden birine tanıklık etmiştir. 2008 yılının ilk iki çeyreğinde başarılı bir büyüme grafiği çizen Türkiye, krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği üçüncü çeyrekte itibaren bu grafiğini kaybetmiştir. Küresel ekonomik krizin giderek derinlik kazanması sonucunda, Türkiye'nin ticaret ortağı olan ülkelerde tüketim ve yatırım talebinin düşmesi gibi sorunlar başlamıştır. Diğer yandan küresel finans piyasalarındaki kredi sıkışıklığının yol açtığı dış finansman sorunları ile tüketici ve özel kesim beklentilerindeki bozulma, 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren Türk ekonomisi üzerinde son derece olumsuz şekilde etkili olmaya başlamıştır. Bu süreç, yılın son çeyreğinde ekonominin önceki yılın aynı çeyreğine göre çarpıcı bir biçimde, % 7,0 oranında küçülmesine neden olmuştur. 2008 yılının tamamında ise GSYH büyüme oranı % 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılı, krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin derinleştiği bir yıl olmuştur. Krizin reel sektöre yansımalarıyla iç ve dış talep daralmış, sanayi üretiminde büyük düşüşler gerçekleşmiştir. 2002-2008 döneminde yılda ortalama % 5,9 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2009 yılında % 4,7 küçülmüştür. 2001 yılında yaşanan daralmanın kesintisiz bir büyüme dönemi yaşayan ve bu dönemin ardından ilk kez 2009 yılında küçülen Türkiye ekonomisinin % 6 daralacağı tahmin edilirken, gerçekleşen oran beklentilerin altında kalmıştır. 2009 yılında kişi başına GSYH değeri ise, geçen yıla göre 1.850 dolar kayıpla 8.590 dolar olarak hesaplanmıştır. Ana sektörler göre büyüme hızlarındaki tek artış tarım sektöründe gerçekleşmiştir. 2009 yılında tarım sektörü, mevsim şartlarının elverişli olması nedeniyle % 3,6 oranında büyümüştür. Ancak tarımın milli gelir içindeki payı düşük olduğu için büyümeye katkısı fazla olmamıştır. Milli gelir içinde en büyük ağırlığa sahip olan ve büyümenin lokomotifini sayılan sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyüme hızında, 2009 yılında büyük düşüşler meydana gelmiş, bu düşüşlere inşaat sektöründeki yüksek oranlı küçülme de eklenince GSYH rekor seviyede daralmıştır. Harcamalar yönünden ise, krizin etkisiyle özel kesim sabit sermaye yatırımlarında ve özel tüketim harcamalarındaki düşüşler, GSYH'nin daralmasında etkili olurken, kamu kesimi tüketim harcamaları GSYH artışına olumlu etki yapmış, yatırımlar ise durma noktasına gelerek büyümeyi engellemiştir. Türkiye ekonomisi ekonomik krizin etkilerinin en yoğun olduğu 2009 yılı birinci döneminde % -14,5 daralarak, 1945 yılından sonra tarihindeki en yüksek küçülmeyi yaşamıştır.

2008 yılı son döneminden itibaren dört dönem üst üste küçülen ekonomi küresel krizin etkisiyle resesyona girmiş, ardından 2009 yılının son döneminde % 6'lık büyümeyle girdiği bu resesyondan çıkmıştır. Son dönemdeki büyümede arz yönünden imalat sanayindeki artış etkili olurken, talep yönünden ise özel kesim ve

büyük ölçüde kamu kesimi tüketim harcamalarındaki artış etkili olmuştur. 2009 yılı genelinde ise GSYH, 1998 temel fiyatlarına göre % 4,7'lik düşüşle 97.088 milyon TL'ye gerilemiştir.

Türkiye ekonomisi, 2010 yılında yıllık % 9,2 oranında göstermiş olduğu büyümeyle son 6 yılın en yüksek oranlı büyümesini kaydetmiştir. Küresel ekonomik krizin etkilerinin sınırlı da olsa sürdüğü 2011 yılının ilk döneminde ekonominin büyüme trendi devam etmiştir. Türkiye ekonomisi diğer ülke ekonomileri gibi hem küresel kriz sürecinde, hem de kriz sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Ancak, Türkiye ekonomisi krizden diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerine kıyasla, nispeten daha çabuk ve daha yüksek büyüme hızıyla çıkmıştır. Türkiye, 2011 yılı ilk çeyreği itibariyle GSYH'deki % 11,9 oranındaki artış ile dünyanın en hızlı büyüyen, aynı zamanda çift haneli büyüyen tek ekonomisi olmuştur. GSYH'de ikinci çeyrekte % 9,1 oranında, üçüncü çeyrekte %8,4 oranında, son çeyrekte biraz hız keserek % 5,2 oranında büyüme olmuştur. Böylece Türkiye 2011 yılında yıllık olarak % 8,5 oranında büyüme göstererek Avrupa ülkeleri arasında birinci, dünyanın ekonomik olarak en gelişmiş G20 ülkeleri arasında ise üçüncü sırada yer almıştır.

Sabit fiyatlarla GSYH, 2011 yılında ilk çeyrekteki seviyesinden 3.264.000 artış göstererek son çeyreği 29.515.000 seviyesinde kapatmıştır. Kişi başına GSYH değeri cari fiyatlarla, yıllık olarak 10.335 dolarıdır. Sabit fiyatlarla GSYH, 2011 yılının ilk çeyreğinde 28,2 milyar liraya, ikinci çeyrekte 28,5 milyar liraya, üçüncü çeyrekte 28,9 milyar liraya ve son çeyrekte de 29,1 milyar liraya yükselmiştir. 2011 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre arındırılmamış GSYH % 11,9 oranında artarak rekor seviyeye çıkmış ancak, bu oran mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış GSYH için sadece % 1,6 oranında gerçekleşebilmiştir. 2011 yılında GSYH, cari fiyatlarla % 17,8 oranında büyüyerek 1.294.893 milyon liraya ulaşmış ve bunun 105.099 milyon lirası tarım, 259.767 milyon lirası sanayi, 57.870 milyon lirası inşaat ve 725.048 milyon lirası da hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. 2011 yılında GSYH'deki % 8,5 oranındaki büyümeye, imalat sanayi sektörü 2,5 puan, tarım sektörü 0,1 puan, inşaat sektörü ise 0,7 puan değerinde katkı yapmıştır. Diğer önemli katkılar ise; 1,7 puan ile ulaştırma, depolama ve haberleşme; 1,6 puan ile toptan ve perakende ticaret; 1,2 puan ile mali aracı kuruluşlar; 0,4 puan ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri; 0,2 puan ile elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtım faaliyetlerine aittir.

Cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYH'de yerleşik hane halklarının tüketimi, 2011 yılında bir önceki yıla göre % 16,9 oranında artış göstermiştir. Bu tüketim kalemindeki büyümeye yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi

tüketimi % 17,1 oranında, yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 20,3 oranında, yerleşik hane halklarının yurt dışı tüketimi % 15,1 oranında artış ile pozitif bir katkı sağlamıştır. GSYH’de 2011 yılında sağlanan yüksek oranlı büyümeye en büyük katkıyı özel sektör yatırımları sağlamıştır. Sabit fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYH’nin büyümesine; yerleşik hane halklarının tüketimi 5,3 puan, devletin nihai tüketim harcamaları 0,5 puan, sabit sermaye yatırımları 4,4 puan, mal ve hizmet ihracatı 1,6 puan, mal ve hizmet ithalatı ise 3,0 puanlık pozitif katkı sağlamıştır.

Tablo 2 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla)

	Milyon TL						Pay (%)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015 (1)	2010	2011	2012	2013	2014	2015 (1)
GSYH	1.098.799	1.297.713	1.416.798	1.565.180	1.747.362	1.445.613	100	100	100	100	100	100
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	787.753	923.836	992.745	1.109.384	1.203.897	977.866	71,7	71,2	70,1	70,9	68,9	67,6
Yerleşik ve Yerleşik Olmayan Hanehalklarının Yurtiçi Tüketimi	819.224	965.772	1.044.049	1.168.270	1.276.107	1.036.939	74,6	74,4	73,7	74,6	73,0	71,7
(-) Yerleşik Olmayan Hanehalklarının Yurtiçi Tüketimi	38.723	50.109	57.032	68.076	83.314	69.490	3,5	3,9	4,0	4,3	4,8	4,8
Yerleşik Hanehalklarının Yurtdışı Tüketimi	7.252	8.173	7.379	9.190	11.104	10.417	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	157.514	180.708	210.309	235.597	268.155	214.308	14,3	13,9	14,8	15,1	15,3	14,8
Maaş, Ücret	87.344	100.906	117.676	129.041	147.539	125.192	7,9	7,8	8,3	8,2	8,4	8,7
Mal ve Hizmet Alımları	70.169	79.801	92.633	106.556	120.615	89.115	6,4	6,1	6,5	6,8	6,9	6,2
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	207.816	283.163	287.121	318.067	351.724	292.537	18,9	21,8	20,3	20,3	20,1	20,2
Kamu Sektörü	43.407	49.075	55.424	73.536	74.218	53.372	4,0	3,8	3,9	4,7	4,2	3,7
Kamu Makine- Teçhizat	6.656	7.348	10.423	11.943	13.307	7.007	0,6	0,6	0,7	0,8	3,8	0,5
Kamu İnşaat	36.751	41.728	45.000	61.592	60.911	46.365	3,3	3,2	3,2	3,9	3,5	3,2
Özel Sektör	164.409	234.088	231.697	244.531	277.505	239.164	15,0	18,0	16,4	15,6	15,9	16,5
Özel Makine- Teçhizat	108.677	157.848	149.588	164.302	176.209	154.261	9,9	12,2	10,6	10,5	10,1	10,7
Özel İnşaat	55.731	76.240	82.108	80.228	101.296	84.903	5,1	5,9	5,8	5,1	5,8	5,9
(*) Stok Değişimleri	6.708	22.528	-1.884	4.801	1.262	989	0,6	1,7	-0,1	0,3	0,1	0,1
Mal ve Hizmet İhracatı	233.046	311.148	372.652	401.409	484.675	403.958	21,2	24,0	26,3	25,6	27,7	27,9
(-) Mal ve Hizmet İthalatı	294.036	423.670	445.706	504.079	562.352	444.046	26,8	32,6	31,5	32,2	32,2	30,7

Kaynak: TÜİK, (1) Dokuz aylık, * Stok Değişimleri kalıntı yöntemiyle hesaplanmış olup istatistikî hatayı da içermektedir.

2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama eğilimine paralel olarak Türkiye ekonomisindeki yüksek büyüme hızı gerilemeye başlamıştır. Küresel ekonomideki olumsuz gelişmeler, Avrupa Birliği'nde krizin derinleşmesi, bölgemizde artan jeopolitik gerginlikler ve yüksek seyreden petrol fiyatları ülkemiz ekonomisine de yansiyarak beklentilerin bozulmasına neden olmuştur. İç talep büyük ölçüde daralmış, özel kesim tüketim ve özellikle yatırım harcamalarında hızlı bir düşüş olmuştur. GSYH'de sabit fiyatlarla 2012 yılı ilk çeyreğinde % 3,3 oranında artış olurken, ikinci çeyrekte % 2,9, üçüncü çeyrekte % 1,6, son çeyrekte de % 1,4 oranında artış olmuştur. 2012 yılının ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar sabit fiyatlarla GSYH artış oranlarında düzenli olarak azalış eğilimi görülmüştür. Çeyrek dönemlerde yaşanan bu gelişmeler, doğal olarak yıl geneline de yansımıştır.

Tablo 3 GSYH İçinde Sektör Payları

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 (1)
Tarım	9,4	8,3	7,6	7,6	8,3	8,4	8,0	7,9	7,4	7,1	7,9
Sanayi	24,7	24,8	24,8	24,4	22,9	23,6	24,4	23,8	23,6	24,1	23,5
Hizmetler	54,1	55,0	57,0	57,9	59,6	57,2	56,3	57,5	57,7	57,7	57,1
Diğer	11,8	11,9	10,6	10,1	9,2	10,8	11,3	10,8	11,3	11,1	11,5
GSYH	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, (1) Dokuz aylık

Türkiye ekonomisinde 2010 ve 2011 yıllarında sağlanan yüksek büyüme oranları, 2012 yılında önemli oranda hız kesmiş ve bir önceki yıla göre sadece % 2,2 oranında büyüme sağlanabilmiştir. Böylece başlangıçta yumuşak iniş senaryosuna göre % 4,0 olarak belirlenmiş olan ve daha sonra % 3,2 gibi daha düşük bir düzeye çekilen büyüme beklentisinin de gerisinde kalınmıştır.

2012 yılında GSYH, cari fiyatlarla % 9,2 oranında büyüyerek 1.416.817 milyon TL'ye ulaşmış ve bunun 112.635 milyon TL'si tarım, 273.789 milyon TL'si sanayi, 61.807 milyon TL'si inşaat ve 815.225 milyon TL'si de hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. Bir önceki yıla göre 2012 yılında cari fiyatlarla GSYH içinde tarım sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 7,9'a, sanayi sektörünün payı 0,6 puan azalarak % 19,3'e, hizmet sektörünün payı 1,2 puan artarak % 57,5'e yükselmiştir.

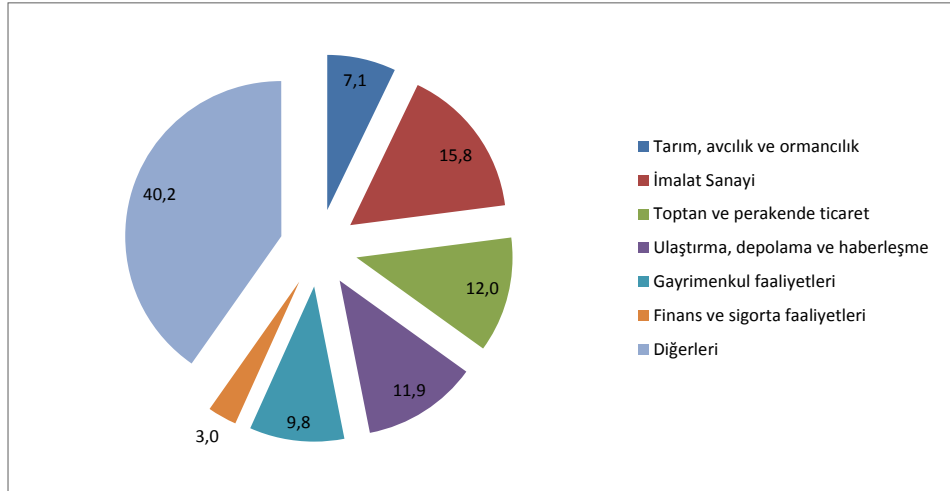
Tablo 4 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre ve Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

	Milyon TL				Pay (%)			
	2012	2013	2014	2015*	2012	2013	2014	2015*
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	111.682	115.658	124.586	113.846	7,9	7,4	7,1	7,9
Madencilik ve Taşocakçılığı	21.200	21.916	25.453	18.093	1,5	1,4	1,5	1,3
İmalat Sanayi	219.641	240.200	276.549	225.459	15,5	15,3	15,8	15,6
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım	219.641	27.422	27.754	20.999	1,8	1,7	1,6	1,5
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	9.001	10.261	12.026	10.573	0,6	0,7	0,7	0,7
İnşaat	62.157	69.557	79.701	64.346	4,4	4,4	4,6	4,5
Toptan ve perakende ticaret	168.296	188.390	209.271	166.498	11,9	12,0	12,0	11,5
Ulaştırma ve depolama	170.629	186.958	208.687	165.829	12,0	11,9	11,9	11,5
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	33.367	39.412	44.879	39.690	2,4	2,5	2,6	2,7
Bilgi ve iletişim	28.668	31.105	32.987	25.647	2,0	2,0	1,9	1,8
Finans ve sigorta faaliyetleri	46.538	52.483	52.989	44.582	3,3	3,3	3,0	3,1
Gayrimenkul faaliyetleri	142.799	155.839	171.433	141.487	10,1	9,9	9,8	9,8
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	42.703	48.915	58.972	49.992	3,0	3,1	3,4	3,5
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	28.347	31.925	36.815	29.859	2,0	2,0	2,1	2,1
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	60.931	66.337	74.083	63.270	4,3	4,2	4,2	4,4
Eğitim	49.432	55.580	64.936	56.362	3,5	3,5	3,7	3,9
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	21.719	23.312	26.980	22.309	1,5	1,5	1,5	1,5
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	2.929	3.260	3.749	3.189	0,2	0,2	0,2	0,2
Diğer hizmet faaliyetleri	15.408	16.486	19.395	14.724	1,1	1,1	1,1	1,0
Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	2.718	3.088	3.450	2.581	0,2	0,2	0,2	0,2
Sektörler Toplamı	1.262.973	1.388.105	1.554.693	1.279.336	89,1	88,6	89,0	88,5
Dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetleri	21.926	25.195	25.063	21.327	1,5	1,6	1,4	1,5
Vergi-Sübvansiyon	175.751	204.380	217.732	187.604	12,4	13,0	12,5	13,0
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Alıcı fiyatlarıyla)	1.416.798	1.567.289	1.747.362	1.445.614	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK, * Dokuz aylık

Özet olarak küresel kriz sonrası 2009 yılında % 4,8 küçülen Türkiye ekonomisi, 2010 yılında % 9,2 ve 2011 yılında % 8,8 büyüyerek güçlü bir toparlanma göstermiştir. 2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama, jeopolitik gerginlikler ve yüksek petrol fiyatlarının etkisiyle büyüme hızı % 2,1'e gerilemiştir. 2013 yılında Türkiye ekonomisi nispeten bir toparlanma sürecine girmiştir. GSYH sabit fiyatlarla yılın ilk çeyreğinde % 2,9, ikinci çeyreğinde % 4,5, üçüncü çeyreğinde % 4,3 ve son çeyreğinde % 4,4 artış kaydetmiştir. Bu verilerle 2013 yılında yıllık olarak yaklaşık % 4,1 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, 2009 yılının son çeyreğinde başlayan büyüme performansını uzun süre aralıksız devam ettirmiştir. 2013 yılında GSYH cari fiyatlarla % 10,5 büyümüş ve 1.561.510 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu rakamlara sektörel bazda bakıldığında; 115.942 milyon TL'si tarım, 298.622 milyon TL'si sanayi ve 969.149 milyon TL'si hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. 2013 yılında bir önceki yıla göre GSYH içinde tarım sektörünün payı 0,5 puan azalarak % 7,4'e, sanayi sektörünün payı 0,2 puan azalarak % 23,6'ya gerilerken, hizmetler sektörünün payı 0,2 puan artarak % 57,7'ye yükselmiştir.

Grafik 5 2013 Yılı GSYH Sektörler Toplamı Dağılımı (Cari Fiyatlarla, %)

Kaynak: TÜİK

2013 büyümesinin kaynakları daha detaylı incelendiğinde faaliyet kolları itibari ile en yüksek oranlı büyüme % 12,5 ile dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetlerinde gerçekleşirken onu, % 9,8 ile finans ve sigorta faaliyetleri takip etmiştir. Ayrıca % 9,2 ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, % 7,1 ile inşaat, % 6,6 ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler ve % 5,8 ile hanehalklarının işverenler olarak faaliyetlerinde meydana gelen artışlar da 2013 GSYH büyümesinde etkili olmuştur. Madencilik sektörü ise % 3,5 ile küçülme yaşayan tek faaliyet kolu olmuştur.

Tablo 5 Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

	Yıl Ortası Nüfusu(1) (Bin Kişi)	(Cari Fiyatlarla)			(1998 Yılı Fiyatlarıyla)		SGP'ye Göre Fert Başına GSYH ABD Doları
		GSYH (Milyon TL)	Fert Başına GSYH		GSYH (Milyon TL)	Fert Başına GSYH (TL)	
			TL	ABD Doları			
1998	62.464	70.203	1.124	4.338	70.203	1.124	8.567
1999	63.364	104.596	1.651	3.907	67.841	1.071	8.171
2000	64.269	166.658	2.593	4.129	72.436	1.127	9.177
2001	65.166	240.224	3.686	3.019	68.309	1.048	8.619
2002	66.003	350.476	5.310	3.492	72.520	1.099	8.667
2003	66.795	454.781	6.809	4.565	76.338	1.143	8.806
2004	67.599	559.033	8.270	5.775	83.486	1.235	10.168
2005	68.435	648.932	9.482	7.036	90.500	1.322	11.394
2006	69.295	758.391	10.944	7.597	96.738	1.396	12.905
2007	70.158	843.178	12.018	9.247	101.255	1.443	13.896
2008	71.052	950.534	13.378	10.444	101.922	1.434	15.021
2009	72.039	952.559	13.223	8.561	97.003	1.347	14.495
2010	73.142	1.098.799	15.023	10.003	105.886	1.448	16.001
2011	74.224	1.297.713	17.484	10.428	115.175	1.552	17.692
2012	75.176	1.416.798	18.846	10.459	117.625	1.565	18.002
2013	76.055	1.567.289	20.607	10.822	122.556	1.611	18.599
2014	76.903	1.747.362	22.722	10.390	126.128	1.640	19.054

Kaynak: TÜİK, (1)1986-2023 Yıl ortası nüfus tahminleri ve projeksiyonları kullanılmış ve kişi başına GSYH 1998 yılı itibariyle revize edilmiştir.

Türkiye’de yaşayan vatandaşların, gelir seviyelerini ölçmek için kullanılan kişi başına GSYH rakamı ise 2013 yılında, 2012 yılına göre cari fiyatlarla % 9,2 puan artarak 20 580 TL düzeyine, sabit fiyatlarla ise % 2,9 oranında bir artışla 1 610 TL rakamına ulaşmıştır. Bu rakamlar, satınalma **gücü** paritesine ve ABD dolar kuruna göre revize edildiğinde 2012 yılındaki kişi başına GSYH değeri 2011 yılına göre % 3,0 oranında bir artış kaydederek 17 781 ABD dolarından, 18 315 ABD doları seviyesine ilerlemiştir.

2012-2013 döneminde ortalama % 3,1 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2014 yılında beklentilerin altında bir performans göstermiştir. Yatırım harcamalarındaki artış hızının son yıllardaki düşüşü, 2014 yılı içerisinde de devam etmiş ve sadece % 18 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım harcamalarındaki artışın % 8’lik kısmını özel yatırım harcamaları, % 10’luk kısmını ise kamu yatırım harcamaları oluşturmaktadır. Özel yatırım harcamalarının son iki yılda (2012 yılından beri) izlediği grafiğe bakıldığında, sadece özel yatırım harcamalarının artış hızında değil; bu harcamaların toplam değerinde de bir azalış göze çarpmaktadır. Yatırım harcamaları artış hızının düşüklüğü, 2014 yılındaki yavaş büyüme hızının da en temel nedenlerinden birisidir. Avrupa’nın içinde bulunduğu durgunluğun etkileri devam ederken, 2014 yılının sadece ilk çeyreğinde Avrupa biraz toparlanma belirtisi göstermiş ve bu toparlanma Türkiye ekonomisinin dış talebi için olumlu katkı yapmıştır. Diğer yandan 2014 için aynı iyimserlikte bir tablo çizmek mümkün olmamıştır. 2014 yılında hem iç talep hem de dış talep zayıf bir performans gösterdiğinden, ekonomik büyüme yavaşlamıştır. 2013 yılında % 4,2 olan büyüme hızı, 2014 yılında % 2,9’a gerilemiştir. 2013 yılında büyümenin en temel kaynağı olan kamu harcamaları % 11,3 artmış ve büyümeye 1,7 puan düzeyinde bir katkı sağlamıştı. 2014 yılında ise izlenen sıkı maliye politikasının etkisiyle, kamu harcamaları sadece % 0,5 oranında artmış ve büyümenin yavaşlamasında başat faktörlerden birisi olmuştur.

2. 2015 Yılı Büyüme Performansı

Türkiye ekonomisi finansal piyasalardaki ani değişimler, küresel ölçekte yaşanan ve giderek artan gerginlikler ve başta Avrupa Birliği olmak üzere ticaret yaptığı ülkelerdeki durgunluk gibi etkenlerin yoğun biçimde gözlendiği 2015 yılının dokuz aylık döneminde ortalama % 3,4’lük büyüme performansı göstererek beklentilerin üzerine çıkmıştır. 2015 yılının ilk dokuz ayındaki büyümenin genellikle özel tüketim harcamalarından kaynaklandığı açıktır. Örneğin üçüncü çeyrekte sağlanan % 4 oranındaki büyüme oranının 2,2’lik kısmını özel tüketim harcamaları oluşturmuştur.

2.1. 2015 Yılı'nın Birinci Çeyreğinde Büyüme

2015 yılının birinci çeyreğine bakıldığında üretim yöntemiyle GSYH tahmini, önceki yılın aynı çeyreğine göre sabit fiyatlarla % 2,3'lük artışla 30 milyar 89 milyon TL, cari fiyatlarla % 7,8'lik artışla 443 milyar 189 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisinde iç talebin yavaş performansı, 2015 yılının ilk çeyreğinde de devam etmiştir. Bu çeyrekte büyümeye en önemli katkıyı yapan unsur net dış talep olmuştur. Net ihracatta meydana gelen artış, aslında düşük bir düzeyde ilerleyen iç talebin ithalatta yarattığı düşüştan kaynaklanmıştır. Bu durum ithalata bağımlı bir üretim yapısına sahip olan Türkiye ekonomisinin gelecek dönemdeki üretim planları için de negatif bir görüntü oluşturmuştur. 2015 yılının ilk çeyreğinde yatırımlar % 0,5 azalmış ve büyümede % 0,1 oranında eksilme meydana getirmiştir.

İlk çeyrekteki büyüme rakamının bileşenlerine bakıldığında tarım sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının birinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 2,7'lik artışla 1 milyar 390 milyon TL, cari fiyatlarla % 17'lik artışla 17 milyar 458 milyon TL rakamına ulaşmıştır. Sanayi sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının birinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla değişmeden aynı kalmış, cari fiyatlarla ise % 3'lük bir artışla 106 milyar 192 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

GSYH'deki payı en yüksek olan hizmetler sektörü 2015 yılının ilk çeyreğinde % 2,2'lik bir oranla büyümeye en yüksek katkı veren sektör olmuştur. Sanayi sektörünün katkısı ise son iki yıl içerisindeki en düşük seviyesine gerilemiş ve % 0,2 oranında gerçekleşmiştir. İnşaat sektörü de bir önceki yılın son döneminden itibaren yaşadığı daralmayı devam ettirmiş ve büyümeye % 0,2'lik düzeyde negatif bir katkı yapmıştır. GSYH içindeki en küçük paya sahip olan tarım sektörü, büyümeye % 0,1'lik bir katkı sağlamıştır.

Hizmet sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri ise, 2015 yılının birinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 4,1'lik artışla 18 milyar 873 milyon TL, cari fiyatlarla % 9'luk artışla 268 milyar 473 milyon TL oldu. Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYH tahmininde, 2015 yılı birinci çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre % 2,4'lük artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH değeri bir önceki çeyreğe göre % 1,3 düzeyinde bir artış vardır.

**Tablo 6 GSYH Harcama Bileşenlerinin Yıllık Gelişme Hızları
(1998 fiyatlarıyla, %)**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	-2,3	6,7	7,7	-0,7	5,1	1,4	4,5
Devletin nihai tüketim harcamaları	7,8	2,0	4,7	5,7	6,2	4,7	5,9
Gayri safi sabit sermaye oluşumu	-19,0	30,5	18,0	-2,5	4,2	-1,3	3,3
Mal ve hizmet ihracatı	-5,0	3,4	7,9	17,2	-0,3	6,8	-1,0
(-) Mal ve hizmet ithalatı	-14,3	20,7	10,7	0,0	9,0	-0,2	1,4
Gayri safi yurtiçi hasıla	-4,8	9,2	8,8	2,2	4,1	2,9	4,0

Kaynak: TÜİK, * Dokuz aylık

GSYH'nin harcamalar yöntemiyle tahminine bakıldığında hanehalklarının nihai tüketim harcamalarının değeri 2015 yılı birinci çeyreğinde, önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 11,1'lik bir artışla 316 Milyar 316 Milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 4,5'lik artışla 20 Milyar 982 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Devletin nihai tüketim harcaması değeri 2015 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 7,9'luk artışla 66 Milyar 891 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 2,5'lik artışla 3 milyar 211 milyon TL olmuştur.

Gayri safi sabit sermaye oluşumu gerçekleşme değeri 2015 yılı birinci çeyreğinde cari % 4,6'lık artışla 90 milyar 929 milyon TL, sabit fiyatlarla ise değişmeden aynı miktarda gerçekleşmiştir.

2.2. 2015 Yılıının İkinci Çeyreğinde Büyüme

Üretim yöntemiyle GSYH tahmininde, 2015 yılının ikinci çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre sabit fiyatlarla % 3,8'lik artışla 32 milyar 93 milyon TL olarak gerçekleşirken, 2015 yılının ikinci çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla ise % 12,6'lık artışla 481 milyar 735 milyon TL düzeyine ulaşmıştır.

İkinci çeyrekte Türkiye ekonomisinin beklentilerin biraz üzerinde büyüdüğü söylenebilir. Bu çeyrekteki büyümenin en temel kaynağı yatırımlarda meydana gelen

önemli artıştır. Özellikle özel yatırımların büyüme katkısı ikinci çeyrekte % 1,5 civarındadır. Özel yatırımlar bir önceki çeyreğe göre % 7,8 oranında artış gösterirken, özel tüketim artışı ise % 0,6 civarında gerçekleşmiştir. Stok değişimleri, ikinci çeyrekte de büyümeye negatif katkı yapmaya devam etmiştir. Diğer yandan kamu harcamaları da, 2014 yılındaki performansına kıyasla büyümeye ciddi katkılar yapmaya başlamıştır. 2015 yılının ilk çeyreğinde % 2,2 artan kamu harcamaları, ikinci çeyrekte % 2,1 artış göstermiştir. Kamu harcamalarının büyüme katkısı, ilk iki çeyreğin ortalamasına göre % 0,3 düzeyindedir. Genel seçim öncesindeki hızlı kamu harcamaları artışı bu katkının oluşmasında etkili olmuştur. GSYH'nin ilk çeyrekteki önemli unsurlarından olan net ihracat, ithalatın azalması nedeniyle büyümeye % 1,7 oranında katkı sağlamıştı. İkinci çeyrekte ise, net ihracatın büyüme katkısı negatif olmuştur. Bir önceki çeyreğe göre İthalat % 0,3 oranında azalırken, ihracat % 1,3'lük daha fazla bir azalış göstermiş ve büyüme % 0,3 oranında azaltılmıştır.

İkinci çeyrekte büyüme rakamının bileşenlerine bakıldığında tarım sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 6,7'lik artışla 2 milyar 357 milyon TL, cari fiyatlarla % 20,3'lük artışla 30 milyar 369 milyon TL oldu. Sanayi sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 4,1'lik artışla 11 milyar 118 milyon TL, cari fiyatlarla % 10'lük artışla 119 milyar 581 milyon TL düzeyine ulaşmıştır. Hizmet sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 4,1'lik artışla 18 milyar 742 milyon TL, cari fiyatlarla ise % 11,2'lik artışla 273 milyar 826 milyon TL rakamına yükselmiştir.

Takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYH değeri, 2015 yılı ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre % 3,8 oranında artmıştır. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH değeri, bir önceki çeyreğe göre % 1,3 oranında yükselmiştir.

GSYH'nin harcamalar yöntemiyle tahminine bakıldığında hanehalklarının nihai tüketim harcamaları, 2015 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, cari fiyatlarla % 12'lik artışla 329 milyar 236 milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 5,6'lık artışla 21 milyar 39 milyon TL düzeyine ilerlemiştir. Devletin nihai tüketim harcamaları, 2015 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 17,2'lik artışla 72 milyar 493 milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 7,2'lik artışla 3 milyar 515 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7 2014-2015 Yılları Çeyrek Dönemler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Rakamları ve Büyüme Hızları

		Cari Fiyatlarla GSYH (milyon TL)	Büyüme Hızı (%)	Sabit Fiyatlarla GSYH (milyon TL)	Büyüme Hızı (%)
2014	Yıllık	1.747.362	11,5	126.128	2,9
	I	411.084	15,5	29.469	5,1
	II	427.781	10,5	30.925	2,4
	III	462.509	10,7	33.604	1,8
	IV	445.989	9,7	32.131	2,7
2015	9 Aylık	1.445.614	11,1	97.235	3,4
	I	444.593	8,2	30.211	2,5
	II	482.384	12,8	32.091	3,8
	III	518.637	12,1	34.934	4,0

Kaynak: TÜİK

Gayrisafi sabit sermaye oluşumu, 2015 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 20,4'lük artışla 109 milyar 340 milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 9,7'lik artışla 8 milyar 281 milyon TL seviyesine çıkmıştır.

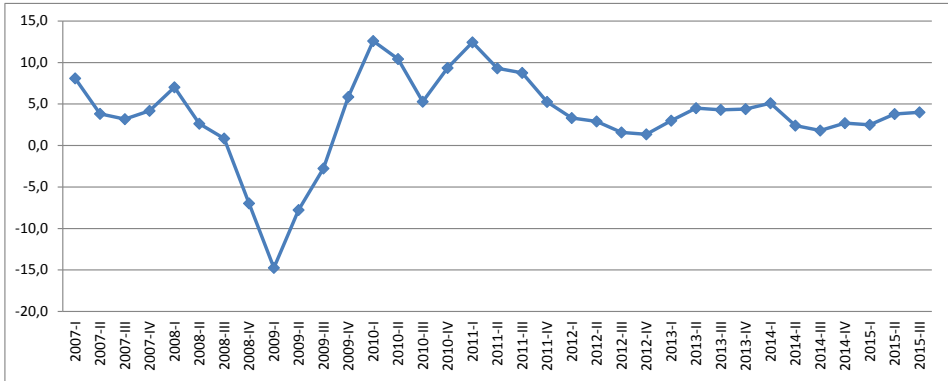
Tablo 8 Harcamalar Yöntemiyle GSYH Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)

		Hanehalklarının Nihai Tüketim Harcamaları	Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	Mal ve Hizmet İhracatı	(Eksi) Mal ve Hizmet İhracatı
2014	Yıllık	1,4	4,7	-1,3	6,8	-0,2
	I	2,6	9,2	-0,3	11,2	0,7
	II	0,5	2,5	-3,5	5,6	-4,3
	III	0,1	6,6	-0,4	7,8	-1,6
	IV	2,5	2,0	-1,0	3,3	4,7
2015	9 Aylık	4,5	5,9	3,3	-1,0	1,4
	I	4,6	2,5	0,4	-0,5	4,0
	II	5,5	7,2	9,7	-1,9	1,5
	III	3,4	7,8	-0,5	-0,6	-1,0

Kaynak: TÜİK

Üretim yöntemine göre tahmin edilen GSYH rakamlarına bakıldığında ise, 2015 yılının ikinci çeyreğinde büyümeye en temel katkılardan birisini de hizmetler sektörünün sağladığı görülmüştür. Hizmetler sektörünün bu çeyrekte büyümeye katkısı % 1,9 puan düzeyindedir. Sanayi sektörü ise, yıllık olarak % 4,6 düzeyinde bir artış kaydetmiş ve büyümeye % 1,3 oranında katkı sağlamıştır. Son çeyrekte gerileme yaşayan inşaat sektörünün, bu çeyrekte de büyümeye katkısı hafif bir seviyede olmuş ve büyümeye % 0,1'lik bir katkı yapmıştır. Bahar aylarındaki olumlu iklim koşullarının etkisi tarım sektörünü canlandırmıştır. Tarım sektörü 2011 yılından beri büyümeye en fazla katkısını % 0,5'lik bir seviye ile bu çeyrekte sağlamıştır.

Grafik 6 Çeyrek Dönemler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)

Kaynak: TÜİK

2.3. 2015 Yılıının Üçüncü Çeyreğinde Büyüme

Üretim yöntemiyle GSYH tahmininde, 2015 yılının üçüncü çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre sabit fiyatlarla % 4'lük artışla 34 milyar 934 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılının ilk dokuz aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre sabit fiyatlarla GSYH ise % 3,4'lük artışla 97 milyar 235 milyon TL seviyesine yükselmiştir.

2015 yılı üçüncü çeyreğinde büyümeye en yüksek katkı, net ihracat kaynaklıdır. Net ihracatın bu çeyrekte büyümeye katkısı % 2 oranındadır. Net ihracattan sonra

büyümeye en fazla katkı yapan unsur özel tüketim harcamalarıdır. Bunun yanında % 3,1'lik bir artış gösteren toplam kamu harcamaları da, büyümeye önemli derecede katkı yapmıştır. Birinci çeyrekte büyümeye en fazla katkıyı yapan özel yatırımlar, bu çeyrekte büyümeye negatif katkı yapmıştır. Bir önceki çeyreğe göre % 6,7 oranında azalan özel yatırımlar, büyümeye yaklaşık % 1'den fazla oranda aşağı doğru çekmiştir. Stok değişimleri bu çeyrekte de büyümeye negatif katkı yapmaya devam etmiştir. Üçüncü çeyrekte Avrupa Birliği ile yapılan ticaretin hareketlenmesi neticesinde, ihracat % 1,7 oranında artmıştır. Enerji maliyetlerindeki düşüşle beraber, Türk Lirasının reel olarak değer kaybetmesi ithal mallara olan talepte düşüş yaratmış ve ithalat % 5,1 oranında azalmıştır. Bunun neticesinde net ihracat büyümeye ciddi şekilde katkı yapmıştır.

Üçüncü çeyrekte büyüme rakamının bileşenlerine bakıldığında tarım sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 11,1'lik artışla 5 milyar 289 milyon TL, cari fiyatlarla ise % 20,1'lik artışla 65 milyar 710 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 1,5'lik artışla 10 milyar 364 milyon TL, cari fiyatlarla % 7,5'lik artışla 112 milyar 917 milyon TL seviyesine yükselmiştir. Hizmet sektörünü oluşturan faaliyetlerin toplam katma değeri, 2015 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, sabit fiyatlarla % 5'lik artışla 19 milyar 783 milyon TL, cari fiyatlarla % 11,2'lik artışla 283 milyar 360 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

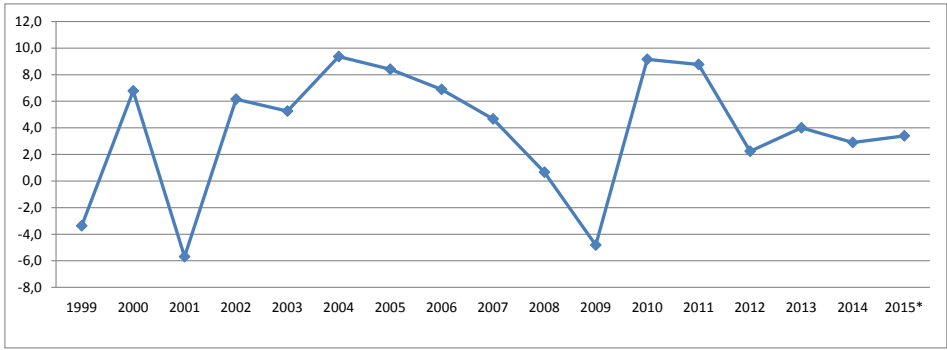
Üretim yöntemiyle GSYH tahmininde, 2015 yılının üçüncü çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 12,1'lik artışla GSYH, 518 milyar 637 milyon TL'ye yükselmiştir. 2015 yılının ilk dokuz aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre cari fiyatlarla GSYH % 11,1'lik artışla 1 trilyon 445 milyar 614 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Gayrisafi sabit sermaye oluşumu, 2015 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 7,2'lik artışla 91 milyar 219 milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 0,5'lik azalışla 7 milyar 369 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYH değeri, 2015 yılı üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre % 5,4'lük artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH değeri ise bir önceki çeyreğe göre % 1,3 artış göstermiştir.

GSYH'nin harcamalar yöntemiyle tahminine bakıldığında hanehalklarının nihai tüketim harcamaları, 2015 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyre-

ğine göre, cari fiyatlarla % 10,6'lık artışla 332 milyar 514 milyon TL, sabit fiyatlarla % 3,4'lük artışla 22 milyar 616 milyon TL olmuştur. Devletin nihai tüketim harcamaları, 2015 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 15,7'lik artışla 74 milyar 846 milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 7,8'lik bir artışla 3 milyar 566 milyon TL seviyesine yükselmiştir.

Grafik 7 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla, %)

Kaynak: TÜİK, *Dokuz aylık

Üçüncü çeyrekte takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla % 1,3'lük bir artış gösteren GSYH değeri, yaşanan seçim ve sonrasında ortaya çıkan siyasi belirsizliklerin ve dünyanın genelinde görülen olumsuz gelişmelerin Türkiye ekonomisini beklenildiği kadar kötü etkilemediğini gözler önüne sermiştir. 2015 yılının dördüncü çeyreğine dair tahminler ise, net ihracatın pozitif katkısının devam edeceği ve tüketim harcamalarındaki artışın da biraz daha ivme kazanacağı yönündedir. Ayrıca özel yatırımların canlanacağına dönük de bir beklenti söz konusudur. Dördüncü çeyrekteki büyüme rakamlarının da açıklanmasıyla beraber Türkiye ekonomisinin, 2015 yılında en iyimser tahminlerle % 4 seviyesini aşan bir büyüme performansı göstermesi mümkün görünmektedir.

3. Gelir Dağılımı

Bir ülke ekonomisi içinde insanların yaşam seviyeleri hakkında araştırma yapmak çok önemlidir. Çeşitli sosyal sistemlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirmesini yapabilmek için sadece ekonomik açıdan değil, sosyal açıdan da gelir dağılımı göstergelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk, dünyadaki ekonomilerin yüz yüze geldiği en temel sorunların başında gelmektedir. Gelir dağılımı sorunları sadece ekonomik değil, ayrıca politik ve sosyal sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Zira gelir dağılımı adaletsizliği, bir çok ülkede toplumsal çatışmaların temel nedeni olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de gelir dağılımı ölçümleri TÜİK tarafından yapılmaktadır.

TÜİK tarafından yürütülmekte olan ‘Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nda 2006 yılına girildiğinde önemli değişikliklere gidilmiştir. TÜİK, Avrupa Birliği uyum çalışmaları kapsamında, 2006 yılında uygulanmasına başlanan araştırma ile Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılabilir gelir dağılımı, görel yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında veri üretilmesini amaçlamıştır. Alan uygulamasının her yıl düzenli olarak gerçekleştirildiği ve panel anket yönteminin kullanıldığı araştırmada, örnek fertler dört yıl boyunca izlenmektedir. Araştırmadan kesit ve panel olmak üzere her yıl iki veri seti elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu yeni metodolojinin kullanılması suretiyle elde edilen gelir dağılımı araştırmasının sonucusu 18 Eylül 2015 tarihinde yayımlanmıştır. Daha önce Türkiye, kent, kırsal ve İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 1. Düzey’e göre açıklanan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014 yılı sonuçları ile birlikte Türkiye, İBBS 1. Düzey ve İBBS 2. Düzey’e göre verilecektir.

TÜİK tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmalarında ‘eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirine göre belirlenen sıralı % 20’lik gruplar, 2006-2014 yılları için şu şekildedir:

Tablo 9 Sıralı %20'lik Dilimler İtibariyle Hanehalkı Kullanılabilir Gelir Dağılımı, %

	Yüzde 20'lik fert grupları						
	Toplam	İlk % 20 ^(*)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20 ^(*)	Gini Katsayısı
2006	100,0	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,4
2007	100,0	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,4
2008	100,0	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,4
2009	100,0	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,4
2010	100,0	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,4
2011	100,0	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,4
2012	100,0	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	0,4
2013	100,0	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	0,4
2014	100,0	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	0,4

Kaynak: TÜİK, (*) Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 20’lik grup” geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 20’lik grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre oluşturulan % 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8 olarak belirlenmiştir. Bu durumda en zengin son % 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20’lik en fakir grubun aldığı payın 8,1 katı olmaktadır ve bu göstergede 2007 yılına göre bir değişiklik gözlenmemiştir. En zengin % 20’lik grup, en fakir % 20’lik grup oranı 2008 yılı araştırmasında kentsel alanlar için 7,5 kırsal alanlar için 6,8 olarak tespit edilmiştir.

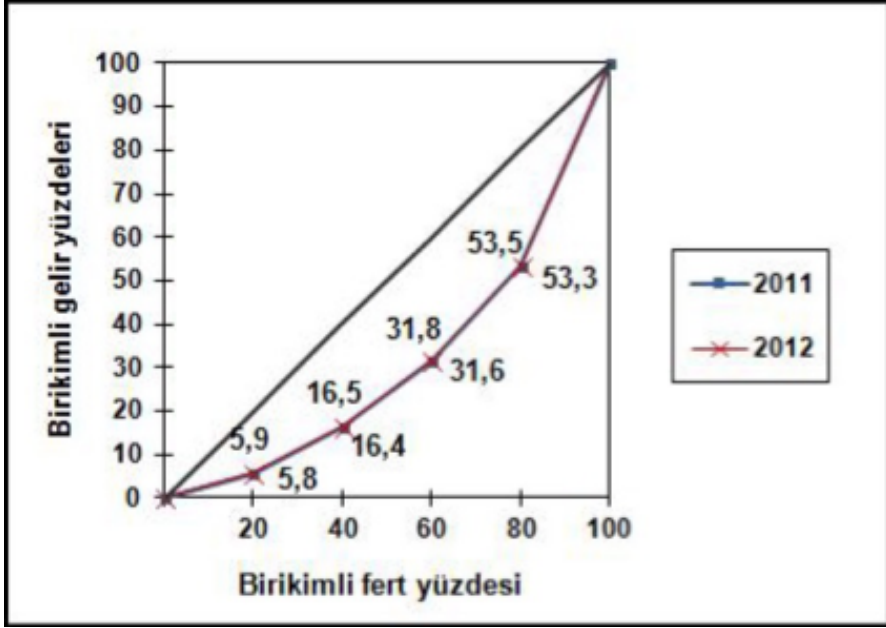
2009 yılı eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan % 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 47,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,6’dır. Buna göre, son % 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20’lik

gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8,5 kattır. 2010 yılı eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,4 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8'dir. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kattır.

2010 yılında gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinden Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,002 puan artış ile 0,404 olarak tahmin edilmiştir. Katsayı, kentsel yerleşim yerleri için 0,394, kırsal yerleşim yerleri için ise 0,385 olarak tahmin edilmiştir. Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliğin grafik gösterimi olan Lorenz eğrisi de bir önceki yıla göre gelir dağılımında önemli bir değişim olmadığını eğrilerdeki çakışma ile göstermektedir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 50'si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre nüfusun % 16,1'i yoksulluk riski altındadır. Kentsel ve kırsal yerler için hesaplanan yoksulluk sınırlarına göre, kentsel yerlerde bu oran % 13,9 iken, kırsal yerlerde % 15,7'dir. Dört yıllık panel veri kullanılarak hesaplanan "sürekli yoksulluk" oranı, son yılda ve önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksulluk riski altında olanlar olarak tanımlanmaktadır. Sürekli yoksulluğun hesaplanmasında eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 60'ı dikkate alınmaktadır. Buna göre, 2009 yılında sürekli yoksulluk riski altında olanların oranı % 17,3 iken 2010 yılında bu oran % 18,5'dir.

2011 yılı araştırma sonuçlarına göre: % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8'dir. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kattır. Aşağıdaki grafikte gelir dağılımı 2011-2012 dönemi için görsel olarak Lorenz eğrisi ile gösterilmektedir. Gini Katsayısı Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın (Gini Katsayısının) büyümesi artan gelir adaletsizliğini yansıtmaktadır.

Grafik 8 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerin Lorenz Eğrisi, 2011-2012

Kaynak: TÜİK

2012 yılı için yapılan araştırmada ise yüzde 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,9'dur. Buna göre, son yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kat düzeyindedir. P80/P20 göstergesi hem kentsel yerler hem de kırsal yerler için 7,2 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 10 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2013-2014

Yüzde 20'lik Fert Grupları	2013	2014
Toplam	100,0	100,0
İlk yüzde 20 (1)	6,1	6,2
İkinci yüzde 20	10,7	10,9
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,3
Dördüncü yüzde 20	21,4	21,7
Son yüzde 20(1)	46,6	45,9
Gini katsayısı	0,400	0,391
Son yüzde 20 / İlk yüzde 20 (P80/P20)	7,7	7,4

Kaynak: TÜİK

2013 yılında % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 6,1 olmuştur. Buna göre, son yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 7,7 kat düzeyinde oluşmuştur. Son yayımlanan veri olan 2014 yılı eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir verileri ise mevcut tabloda kayda değer bir değişimin olmadığını ortaya koymaktadır.

Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri; hanehalkı kullanılabilir gelirin, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilmektedir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre, 2014 yılında en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, geçen seneye göre 0,7 puan azalarak % 45,9 olurken, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun payı 0,1 puan artarak % 6,2 olmuştur. Gini katsayısı 2014 yılı için 0,391 olarak hesaplanmıştır.

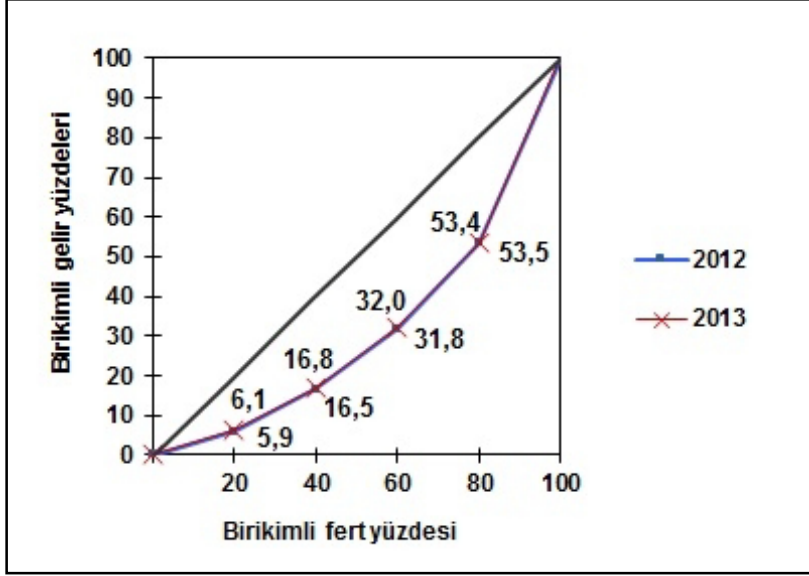
Tablo 11 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2012-2013

Yüzde 20'lik Fert Grupları	Türkiye		Kent		Kır	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20	5,9	6,1	6,4	6,4	6,1	6,7
İkinci yüzde 20	10,6	10,7	10,9	10,9	11,2	11,4
Üçüncü yüzde 20	15,3	15,2	15,3	15,2	15,9	16,1
Dördüncü yüzde 20	21,7	21,4	21,3	21,1	22,8	22,6
Son yüzde 20	46,6	46,6	46,1	46,4	44,0	43,3
Gini katsayısı	0,402	0,400	0,391	0,392	0,377	0,365
Son yüzde 20 / ilk yüzde 20 (P80/P20)	8,0	7,7	7,2	7,2	7,2	6,5

Kaynak: TÜİK

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinden Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,002 puan düşüş ile 0,400 olarak tahmin edilmiştir. Katsayı, kentsel yerleşim yerleri için 0,392, kırsal yerleşim yerleri için ise 0,365 olarak hesaplanmıştır. Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliği grafik anlamda ifade eden Lorenz eğrisinde Türkiye geneli için bir önceki yıla göre gelir dağılımında önemli bir değişim olmadığı eğrilerdeki çakışma ile görülmüştür.

Grafik 9 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerin Lorenz Eğrisi, 2012-2013

Kaynak: TÜİK

Eylül 2015 tarihinde TÜİK tarafından açıklanan son verilere göre, 2014 yılında Türkiye’de ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri % 9,8 artarak 13 bin 250 TL’den 14 bin 553 TL olarak hesaplanmıştır. Toplam gelir içinde en yüksek pay, % 49,1 ile maaş-ücret gelirine ait iken, ikinci sırada %20,1 ile sosyal transferler, üçüncü sırada ise % 18,5 ile müteşebbis gelirleri yer almıştır. Sosyal transferlerin % 93’ünü emekli ve dul-yetim aylıkları, müteşebbis gelirlerin ise % 71,1’ini tarım-dışı gelirler oluşturmuştur.

Türkiye’de ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri 2014 yılında 14 bin 553 TL iken, İBBS 2. Düzey bölgeleri itibarıyla, TR51 (Ankara), 20 bin 446 TL ile ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri en yüksek bölge olarak görünmektedir. Bu bölgeyi, 19 bin 62 TL ile TR10 (İstanbul) Bölgesi ve 16 bin 935 TL ile TR31 (İzmir) Bölgesi izlemiştir. Ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin en düşük olduğu bölgeler ise 7 bin 233 TL ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), 7 bin 570 TL ile TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve 7 bin 901 TL ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) şeklinde sıralanmıştır.

Toplam gelirin nasıl dağıldığına ilişkin rakamlara, elde edilen gelir türüne göre bakıldığında; maaş-ücret geliri alan kesim % 49,1 oranla toplam gelir içerisinde en fazla paya sahiptir. Bunu % 20,1 ile sosyal transferler ve % 18,5 ile müteşebbis gelirleri takip etmektedir. Sosyal transferlerin % 93'ünü emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 18,2'lik paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı % 1,5 düzeyinde oluşmuştur. Müteşebbis gelirlerinin ise % 71,1'i tarım-dışı gelirlerden kaynaklanmıştır.

Ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan ve belirlenmiş 9 maddeden (evden uzakta bir haftalık tatil, ödeme zorluğu, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek, evin ısınma ihtiyacı, çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon, otomobil sahipliği) en az 4 tanesini karşılayamama ya da mahrum olma durumunu tanımlayan "maddi yoksunluk oranı" ise 2013 yılında % 43,8 iken, 2014 yılında % 29,4'e düşmüştür.

4. Sektörel Gelişmeler

GSYH'nin sektörel bazda bileşenlerine bakıldığında, 2013 yılında temel sektörlerde en hızlı büyüme artışı 5,6 puanla hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Tarım ve sanayi sektörlerindeki büyüme hızları ise birbirine yakındır. Bu sektörlerdeki büyüme hızları sırasıyla 3,5 ve 3,4 düzeyindedir. İmalat sanayinin büyüme hızı 3,7'dir. Hizmetler sektöründeki alt sektörlerde en hızlı büyüme artışı ise 9,8 puanla, finans ve sigorta hizmetlerinde kaydedilmiştir.

Temel sektörlerde yaşanan gelişmeler 2014 yılında ilk iki çeyrek itibariyle şöyledir: Yılın birinci çeyreğinde katma tarım sektöründe yüzde 3,9, sanayide yüzde 5 ve hizmetler sektöründe yüzde 5,6 oranında artış göstermiştir. Tarım sektörünün büyüme katkısı 0,2 puan, sanayi sektörünün büyümeye katkısı 1,4 puandır. Sanayi sektöründeki büyüme son üç çeyrekte artarak devam etmiş, hizmetler sektörü de yurtiçi talebe bağlı olarak büyümeye katkısını sürdürmüştür. Aynı dönemde imalat sanayi katma değerindeki artış ise % 4,9 olarak gerçekleşmiştir.

Yılın ikinci çeyreğinde katma değer sanayide % 2,4 ve hizmetler sektöründe % 3,6 oranında artış kaydederken, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründe % 1,8 oranında azalmıştır. Aynı dönemde imalat sanayi katma değerindeki artış ise % 2'dir. Sanayi sektöründe büyüme azalarak da olsa devam etmiş, hizmetler sektörü de yurtiçi talebe dayalı olarak büyümeye katkısını devam ettirmiştir. Sanayi sektörünün büyüme katkısı 0,7 puan, hizmetler sektörünün büyümeye katkısı ise 2,3 puan olarak kaydedilmiştir.

Tablo 12 GSYH Bileşenlerini Oluşturan Sektörlerdeki Büyüme Hızları

	2013					2014					2015	
	I	II	III	IV	Yıllık	I	II	III	IV	Yıllık	I	II
Tarım	5,8	6,4	2,7	1,5	3,5	3,7	-2,7	-5,1	1,3	-2,1	2,9	6,7
Sanayi	2,2	4,2	4,9	5,0	4,1	6,3	3,3	2,8	1,8	3,5	0,4	4,1
İmalat	1,8	3,7	4,6	4,9	3,7	6,5	2,9	2,5	2,7	3,7	1,2	5,0
İnşaat	5,8	7,5	8,5	6,1	7,0	5,8	3,4	2,0	-2,1	2,2	-2,8	2,0
Hizmetler	4,1	5,3	5,9	6,8	5,5	6,0	3,8	3,4	3,2	4,1	4,1	4,1
Ticaret	3,0	5,2	5,2	6,2	4,9	3,7	0,7	0,8	1,9	1,8	1,1	2,6
Ulaştırma ve depolama	2,3	3,8	3,8	4,9	3,7	3,7	2,9	2,7	2,1	2,8	1,3	2,3
Finans ve sigorta	6,5	8,5	11,0	12,7	9,8	14,0	7,1	5,2	3,0	7,0	6,7	9,1
Konaklama ve yiyecek faaliyetleri	13,4	11,8	8,2	5,7	9,2	1,6717	2,80219	4,0	1,5	2,8	4,9	2,6
Vergi	1,7	5,3	4,8	5,1	4,2	5,4	0,6	1,1	3,2	2,5	6,5	9,4
Sübvansiyon												
GSYH	3,1	4,6	4,2	4,5	4,1	5,1	2,4	1,8	2,7	2,9	2,5	3,8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Hükümet tarafından 2014 yılında uygulanan makro-ihtiyati tedbirler sebebiyle, yurtiçi talepte yaşanan yavaşlama hizmetler sektörüne de yansımıştır. Katma değer yılın ikinci çeyreğinde, inşaatta % 2,6, ticarete % 0,3, ulaşırmada % 2,8, finans ve sigorta faaliyetlerinde ise % 7,1 oranında artış kaydetmiştir. 2014 yılının ikinci çeyreğinde vergi-sübvansiyonlarda meydana gelen artış % 0,5 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılındaki geçici sonuçlara göre faal olan girişimlerin % 41,7'si hizmet sektöründe, % 39,1'i ise ticaret sektöründedir. Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması, (NACE) Rev. 2 kısım ayrıntısında ise ilk üç sıraya göre toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektöründen sonra % 15,4 ile ulaşırmada ve depolama ve % 12,4 ile imalat sanayi sektörleri yer almıştır. Sanayi sektörü faktör maliyetiyle katma değerde % 43,1'lik pay ile ilk sıradadır. Girişimlerin en fazla bulunduğu ve istihdam payı en yüksek olan hizmet sektörünün katma değer payı % 30,3 iken, ticaret sektörünün katma değer payı % 19,6 olarak gerçekleşmiştir.

4.1. Tarım

2009 ile 2014 yılları arasında tarım sektörü üretim değerleri, çeşitli dalgalanmalar göstermiştir. Özellikle 2012 yılındaki, kuraklık ve aşırı soğuk gibi hava koşulları genel olarak tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş, özellikle orta ve doğu kesimlerde yaşanan kuraklığın sonucu olarak bazı ürünlerde kayıplar meydana gelmiştir. Bazı bölgelerde ise olumlu iklim koşullarının etkisiyle üretim miktarları artış göstermiştir. Bu nedenle 2012 yılı tarım sektörünün katma değerinde 2011 yılına oranla sabit fiyatlarla % 3,5 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. 2013 yılında ise tarımsal üretimdeki artış, hız kaybetmiştir. 2013 yılında tarım sektöründeki üretim artış hızı, bir önceki yıla göre cari fiyatlarla 3 puan, sabit fiyatlarla ise 6 puanlık bir düşüş sergilemiştir. Tarım sektörü katma değerinde, 2014 yılında 2013 yılına oranla cari fiyatlarla % 7,7 puanlık artış, sabit fiyatlarla ise % -2,1 puanlık bir azalış gerçekleşmiştir.

Tablo 13 Tarım Sektörü Katma Değeri

	Değer (Milyon TL)						Değişim (%)					
	Cari Fiyatlarla											
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	78.770	92.733	103.628	112.635	115.658	124.586	11,3	17,7	11,7	8,7	2,7	7,7
1998 Yılı Fiyatlarıyla (Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış)												
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	9.768	9.999	10.604	10.935	11.315	11.083	6,9	2,4	6,1	3,1	3,5	-2,1

Kaynak: TÜİK

2010 yılında % 1,3, 2011 yılında da % 1,8 oranında artış gösteren toplam tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretimi 2012 yılında ise % 4,7 oranında azalış göstermiştir. Hububat ürünleri üretim miktarı 2011 yılında bir önceki yıla göre olumlu hava koşullarına bağlı olarak % 7,8 oranında artarken, 2012 yılında bir önceki yıla göre özellikle Orta Anadolu'da kuraklık nedeniyle verimde görülen ciddi düşüşün etkisiyle % -7,2 oranında azalmıştır. Hububat ürünleri grubunda bir önceki yıla göre buğday üretimi % 7,8 oranında, arpa üretimi %6,6 oranında azalış göstermiştir.

Baklagiller üretim miktarı 2011 yılında % -7,0 oranında azalış gösterirken, 2012 yılında % 3,0 oranında artmıştır. Baklagillerin 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 6,3 oranı ile nohut üretiminde gerçekleşirken, fasulye üretiminde de % 0,3 oranında azalış olmuştur. Sanayi bitkileri üretim miktarı 2011 yılında % 4,6 oranında, 2012 yılında ise % 9,6 oranında artmıştır. Sanayi bitkileri üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 45,5 oranı ile tütün üretiminde gerçekleşirken, pamuk üretiminde % -10,1 oranında, şeker pancarı üretiminde ise % -7,0 oranında azalış olmuştur.

Tablo 14 Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Değerleri

	Bin Ton							Değişim (%)						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015(1)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015(1)
Hububat														
Buğday	20.600	19.674	21.800	20.100	22.050	19.000	22.500	15,8	-4,5	10,8	-7,8	9,7	-13,8	18,4
Arpa	7.300	7.250	7.600	7.100	7.900	6.300	8.000	23,2	-0,7	4,8	-6,6	11,3	-20,3	27,0
Baklagiller														
Nohut	563	531	487	518	506	450	460	8,7	-5,7	-8,2	6,3	-2,3	-11,1	2,2
Kuru Fasulye	181	213	201	200	195	215	232	16,8	17,7	-5,8	-0,3	-2,5	10,3	7,9
Sanayi Bitkileri														
Şeker Pancarı	17.275	17.942	16.126	14.920	16.483	16.573	16.040	11,5	3,9	-10,1	-7,5	10,5	0,5	-3,2
Pamuk	1.725	2.150	2.580	2.320	2.250	2.350	2.350	-5,2	24,6	20,0	-10,1	-3,0	4,4	0,0
Tütün	81	53	55	73	90	70	75	-12,9	-34,6	3,8	32,7	23,3	-22,2	7,1
Yağlı Tohumlar														
Ayçiçeği	1.057	1.320	1.335	1.370	1.523	1.638	1.688	6,6	24,9	1,1	2,6	11,2	7,5	3,1
Yerfıstığı	90	97	90	122	141	124	144	5,9	7,8	-6,8	34,9	15,6	-12,5	16,6
Yumru Bitkiler														
Patates	4.398	4.513	4.613	4.794	3.948	4.166	4.831	4,8	2,6	2,2	3,9	-17,7	5,5	16,0
Soğan (Kuru)	1.850	1.900	2.141	1.736	1.905	1.790	1.936	-7,8	2,7	12,7	-18,9	9,7	-6,0	8,1
Sebzeler														
Karpuz-Kavun	5.489	5.295	5.512	5.711	5.587	5.593	5.676	-4,6	-3,5	4,1	3,6	-2,2	0,1	1,5
Domates	10.746	10.052	11.003	11.350	11.820	11.850	12.500	-2,2	-6,5	9,5	3,1	4,1	0,3	5,5
Meyveler														
Üzüm ve İncir	4.509	4.510	4.557	4.460	4.310	4.476	4.475	9,3	0,0	1,0	-2,1	-3,4	3,8	0,0
Turungiller	3.514	3.572	3.614	3.475	3.681	3.784	3.806	16,1	1,7	1,2	-3,8	5,9	2,8	0,6
Fındık	500	600	430	660	549	412	585	-37,6	20,0	-28,3	53,5	-16,8	-25,0	42,0
Elma	2.782	2.600	2.680	2.889	3.128	2.480	2.535	11,1	-6,5	3,1	7,8	8,3	-20,7	2,2
Zeytin	1.291	1.415	1.750	1.820	1.676	1.768	1.980	-11,8	9,6	23,7	4,0	-7,9	5,5	12,0
Çay	1.103	1.306	1.231	1.250	1.150	1.260	1.260	0,3	18,4	-5,7	1,5	-8,0	9,6	0,0
Tarım Katma Değeri (1998 Fiyatlarıyla , milyon TL)														
	9.769	9.999	10.605	10.977	11.315	11.095		3,6	2,4	6,1	3,5	3,1	-1,9	

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Yağlı tohumlar üretim miktarı 2011 yılında % -2,8 oranında azalırken, 2012 yılında ise % 18,8 oranında artmıştır. Yağlı tohumlar üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 34,9 oranı ile yerfıstığı üretiminde gerçekleşirken, ayçiçeği üretiminde de % 2,6 oranında artış olmuştur. Yumru bitkiler üretim miktarı 2011 yılında % 7,5 oranında artarken, 2012 yılında ise % -9,1 oranında azalmıştır. Yumru bitkiler üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 3,9 oranı ile patates üretiminde gerçekleşirken, soğan üretiminde ise % - 22,1 oranında azalış olmuştur. Meyvesi yenen sebzeler üretim miktarı 2011 yılında % 6,8 oranında, 2012 yılında ise % 3,4 oranında artmıştır. Meyvesi yenen sebzeler üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 3,6 oranı ile kavun-karpuz üretiminde gerçekleşirken, domates üretiminde de % 3,1 oranında artış olmuştur. Meyvelerin üretim miktarı 2011 yılında % - 0,9 oranında azalırken, 2012 yılında ise % 10,1 oranında artmıştır. Meyvelerin üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 53,5 oranı ile fındık üretiminde gerçekleşirken, elma üretiminde % 7,8 oranında, zeytin üretiminde % 4,8 oranında ve çay üretiminde de % 1,5 oranında artış olmuştur. Buna karşın turunçgiller üretiminde % -3,8 oranında, üzüm ve incir üretiminde ise % -2,1 oranında azalış olmuştur. Tarım sektörü katma değeri 2010 yılında 10 milyon TL iken, 2011 yılında 10,6 milyon TL ve 2012 yılında ise 11 milyon TL olmuştur. 2012 yılında önceki yıllarda da olduğu gibi tarım alanlarına kamusal müdahalede bulunma ve tarım sektörünü destekleme kapsamındaki uygulamalara devam edilmiştir. Bu kapsamda, verilen desteklerin artış oranı 2010 yılından bu yana azalan bir eğilim sergilemektedir. 2010 yılında % 25,2 oranında artan tarımsal destekleme ödemeleri, 2011 yılında % 18,8 oranında, 2012 yılında da %10,1 oranında artış göstererek 7.777 milyon TL'ye yükselmiştir. 2012 yılında tarımsal destekleme ödemelerinde en yüksek oranlı artış bir önceki yılda olduğu gibi % 100,0 oranı ile çevre amaçlı tarım alanlarının korunmasında gerçekleşirken, bunu % 51,2 oranı ile sertifikalı tohum ve fidan kullanımını desteği, % 26,3 oranı ile de hayvancılık destek ödemeleri izlemiştir. 2012 yılında tarımsal destekleme ödemeleri içinde en yüksek paylar; % 31,2 oranında 2.430 milyon TL ile alan bazlı tarımsal destekleme ödemelerinde, % 30,9 oranında 2.400 milyon TL ile fark ödemesi destekleme hizmetlerinde, % 28,1 oranında 2.183 milyon TL ile hayvancılık destekleme ödemelerinde %19,4 oranında 1.510 milyon TL ile arz açığı olan ürünlere yapılan ödemelerde olmuştur.

2013 yılında temel tarım ürünleri üretimi içindeki en büyük artış, 23,3 puanla sanayi bitkileri kapsamındaki tütün üretiminde gerçekleşmiştir. Bu üründeki artışı takip eden diğer tarım ürünü ise 15,6 puanlık artışla, yağlı tohumlar içerisindeki yer fıstığı üretimindedir. 2013 yılında bazı temel tarım ürünlerinde ise,

ciddi üretim azalışları meydana gelmiştir. En fazla üretim azalışı, -17,7 puanlık bir düzeyde yumru bitkiler başlığındaki patates üretiminde gerçekleşmiştir. Patatesten sonraki en fazla üretim azalışı ise -16,8 puan düzeyi fındık üretiminde oluşmuştur. 2013 yılında tarımsal üretimdeki katma değer, sabit 1998 fiyatlarıyla 11.315 milyar TL seviyesinde oluşmuştur.

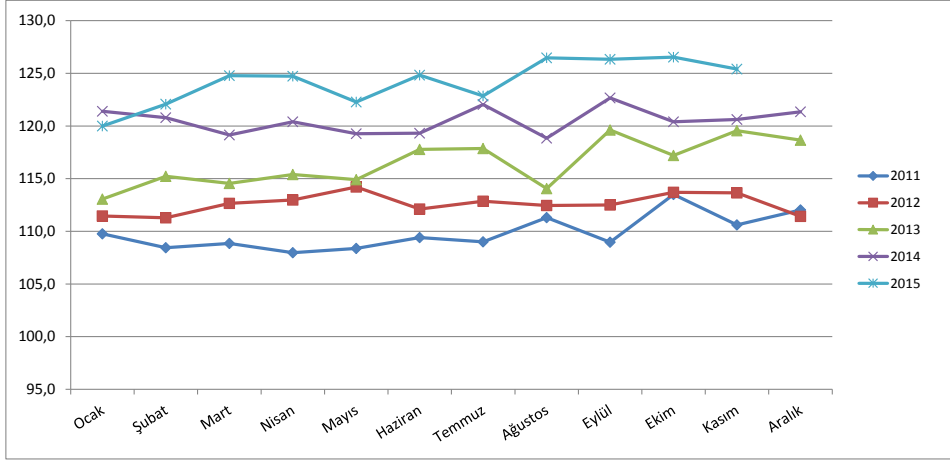
2014 yılında ise temel tarım ürünleri içindeki en büyük artış 9,6 puanla çay üretimindedir. En fazla üretim azalışı ise, -25 puanla fındık üretiminde meydana gelmiştir. Bu azalışı takip eden diğer bir üretim azalışı ise -22,2 puanla tütündedir.

4.2. Sanayi

Ulusal gelir içerisindeki payı yıldan yıla artmaya başlayan sanayi sektörü için en önemli göstergelerden birisi, sanayi sektörü katma değeridir. Toplam efektif talepteki iç ve dış kaynaklı dalgalanmalar ve yaşanan finansal krizler, sanayi sektörü katma değerindeki gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. 2011-2014 arası dönemde grafikte görüldüğü gibi, 2011 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe başlayan daralma süreci 2012 yılı boyunca devam etmiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış toplam sanayi üretim endeksi ancak Mayıs 2010'da 2008 yılındaki kriz öncesi düzeyine erişebilmiştir.

Sanayi sektörü açısından sarsıcı gelişmelerden birisi olan 2008 krizinin ülkemizi etkisi altına almasıyla, sanayi sektörü 2009 yılının son çeyreğinden başlayarak şiddetli bir küçülme süreci içine girmiştir. Sanayi sektörü katma değeri önceki yılın aynı dönemlerine göre, 2009 yılının ilk çeyrek döneminde % 21,1, ikinci çeyreğinde % 11,4 ve üçüncü çeyreğinde de % 4,5 oranında çarpıcı bir daralma ortaya koymuştur. 2009 yılı son çeyrek döneminde baz etkisinin yanı sıra, krizin etkilerinin zayıflaması ile birlikte iç ve dış talepteki olumlu gelişmeler sonucu sanayi sektörü katma değeri önceki yılın aynı dönemine göre % 11,4 oranında bir büyüme kaydetmiş ancak yılın geneli itibarıyla sanayi sektörü katma değerindeki daralma yine yüksek bir oranda, % 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü üretim endeksi kriz sürecinde 15 ay süren bir küçülme döneminin ardından ancak 2009 yılı Ekim ayında tekrar büyüme eğilimi içine girmiştir. 2008 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe başlayan daralma süreci 2009 yılı boyunca devam etmiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış toplam sanayi üretim endeksi ancak Mayıs 2010'da 2008 yılındaki kriz öncesi düzeyine erişebilmiştir.

Grafik 10 Aylık Sanayi Üretim Endeksi (Mevsim ve Takvim Etkilerinden Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi) (2010=100)

Kaynak: TÜİK

Sanayi sektörü katma değeri 2011 yılında, bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci üç aylık dönemde % 14,6 oranında, ikinci üç aylık dönemde % 8,7 oranında artarken, üçüncü üç aylık dönemde aynı düzeyde gerçekleşmiş, dördüncü üç aylık dönemde ise % 5,7 oranında artış göstermiştir. 2011 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değer artışı % 9,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibariyle; imalat sanayi alt sektörü katma değerinde % 9,4 oranında, madencilik ve taşocakçılığı alt sektörü katma değerinde % 3,9 ve enerji alt sektörü katma değerinde % 8,8 oranında artış meydana gelmiştir. 2011 yılında sanayi sektörünün GSYH içindeki payı 2010 yılında % 19,4 iken, 2011 yılında % 20,1'e yükselmiştir. Alt sektörler itibariyle; imalat sanayi alt sektörünün payı %16,3, enerji alt sektörünün payı % 2,2 ve madencilik ve taşocakçılığı alt sektörünün payı %1,5 olmuştur. Sanayi sektörü üretimi, 2008 yılı sonlarında belirginleşen küresel ekonomik krizin sonrasında, 2009 yılı Aralık ayından itibaren 2011 yılı sonuna kadar 25 ay kesintisiz büyüme göstermiştir. Dış talep, küresel ekonomide özellikle en önemli ihracat pazarı olan AB ülke ekonomilerinde yaşanan sorunlar nedeniyle sınırlı düzeyde kalırken, sanayi üretimindeki artış büyük ölçüde iç talep kaynaklı olmuştur.

Sanayi sektörü üretimi 2011 yılının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerinde sırasıyla % 14,6; % 8,0; % 7,6; % 6,6 oranlarında artış göstermiştir. Yıllık olarak sanayi üretimindeki artış beklentilerin üzerine çıkarak % 8,9 oranında artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış artış ise bunun 0,8 puan daha gerisinde % 8,1 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretimi % 3,0; imalat sanayi sektörü üretimi % 9,2; elektrik, gaz ve su sektörü üretimi % 8,6 oranlarında artış göstermiştir. Ana sanayi grupları sınıflamasına göre 2011 yılında ara malı imalatı % 8,2; dayanıklı tüketim malı imalatı % 12,7; dayanıksız tüketim malı imalatı % 4,3; enerji % 7,4; sermaye malı imalatı % 18,6 oranlarında artış göstermiştir. 2010 yılındaki toplam oranlar ile kıyaslandığında sadece enerji de 2011 yılındaki değişim oranı daha yüksek düzeyde gerçekleşmiş, diğer gruplarda ise daha düşük düzeyde kalmıştır.

Tablo 15 Yıllık Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)

	Toplam Sanayi	Enerji	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi
2005	86,1	81,8	80,4	87,4
2006	92,4	87,6	86,5	93,7
2007	98,9	94,1	93,5	100,0
2008	98,4	98,2	101,2	98,5
2009	88,6	94,3	100,4	87,3
2010	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	110,1	107,3	106,6	110,5
2012	112,9	110,6	108,8	113,0
2013	116,3	108,9	104,9	117,5
2014	120,5	113,6	112,7	121,3
2015*	123,3	116,6	106,6	124,7

Kaynak: TÜİK, *11 aylık

Sanayi sektörü katma değeri 2012 yılında, sabit fiyatlarla bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci çeyrek dönemde % 3,1 oranında, ikinci çeyrek dönemde % 3,6 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 1,5 oranında artarken, dördüncü çeyrek dönemde ise % 3,0 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değeri artışı % 2,0 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretiminde % 1,8, imalat sanayi sektörü üretiminde % 2,0 elektrik, gaz ve su sektörü üretiminde % 4,7 oranlarında artış olmuştur. 2012 yılında alt sektörler düzeyinde incelendiğinde sanayi üretim endeksinin bir önceki yıla göre göstermiş olduğu artış oranları madencilik ve taşocakçılığı sektöründe 1,2 puanlık azalış, imalat sanayinde 7,2 puanlık azalış ve elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımında da 3,9 puanlık azalış göstermiştir.

Sanayi sektörü üretimi, küresel ekonomik kriz sonrasında, ertelenmiş iç talebin de etkisiyle, büyük ölçüde iç talep kaynaklı artış göstermiştir. Ancak, yüksek iç talebi dengelemeye yönelik olarak alınan önlemler 2012 yılında sanayi sektörü üretiminde önemli oranda yavaşlamaya neden olmuştur. Sanayi sektöründe 2009 yılı Aralık ayından itibaren 32 ay süren kesintisiz büyüme, 2012 yılı Ağustos ayında sona ermiştir. İç talep yavaşlama sürecine girerken, sanayi üretimine en fazla katkıyı, küresel ekonomiye özellikle de en büyük ihracat pazarı AB'ye ilişkin sorunların devam ediyor olmasına karşın dış talep yapmıştır.

Tablo 16 Aylık Toplam Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağu.	Eylül	Ekim	Kas.	Ara.	Ort.
2010	85,6	85,4	100,0	97,7	101,7	103,9	105,0	100,5	97,2	108,6	98,6	115,9	100,0
2011	101,9	97,7	111,7	107,1	111,6	114,1	112,4	106,2	111,0	119,9	107,2	120,1	110,1
2012	104,5	102,9	115,8	110,0	118,2	116,5	116,1	103,4	116,4	112,3	121,4	116,7	112,9
2013	106,8	104,4	116,0	115,3	120,5	120,0	122,9	102,1	123,9	111,7	127,0	124,8	116,3
2014	114,9	109,7	121,3	120,9	122,7	122,0	117,4	115,0	129,4	116,7	125,5	130,3	120,5
2015	112,5	110,7	127,2	125,7	123,3	130,3	119,2	124,7	119,2	134,0	130,0		

Kaynak: TÜİK

2012 yılı kriz sonrası artan iç talep ve daralan dış talebin dengelenmeye başladığı, iç talebin iniş sürecine girdiği bir yıl olmuştur. Böylece küresel kriz sonrası güçlü bir toparlanmanın yaşandığı 2010 yılında % 13,1 oranında artış kaydedilen sanayi üretiminde, 2011 yılında 4,2 puanlık azalışla % 8,9 oranında, 2012 yılında da 6,6 puanlık azalışla sadece % 2,3 oranında artış olmuştur. 2012 yılında yıllık ortalama olarak sanayi üretimindeki artış bir önceki yılın oldukça gerisinde % 2,3 oranında artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış endeks rakamına göre yıllık ortalama artış oranı da yine % 2,3 düzeyinde gerçekleşmiş ve mevsim, takvim etkilerinin sanayi üretim endeksinde etkisiz olduğu görülmüştür.

Sanayi üretim endeksi ana sanayi grupları sınıflamasına göre incelendiğinde; 2012 yılında ara malı imalatı % 2,4, dayanıksız tüketim malı imalatı % 4,0, enerji %3,2 oranlarında artış gösterirken; sermaye malı imalatı % 5,0 oranında azalmıştır. Dayanıklı tüketim malı imalatında ise geçen yıla göre herhangi bir değişim olmamıştır. 2011 yılındaki toplam oranlar ile kıyaslandığında 2012 yılındaki değişim oranlarının oldukça geride kaldığı, 2011 yılında % 18,6 oranı ile en yüksek oranlı artışı gösteren sermaye malı imalatında değişimin yönünün 2012 yılında % 5,0 oranında azalışa döndüğü görülmektedir.

Sanayi sektörü üretim endeksi 2010 yılı baz alındığında (2010=100) 2013 yılında, bir önceki yıla göre 0,5 puanlık artışla 116,3 puana yükselmiştir. 2014 yılının rakamları için ise sanayi sektörü üretim endeksi, 2013 yılına göre 4,2 puanlık artışla 120,5 seviyesinde oluşmuştur. Bu oranların sanayi sektörü içindeki faaliyet alanlarına göre bakıldığında madencilik sektörü % 7,6, enerji sektörü % 5 ve imalat sanayi ise % 3,6 değerinde oluşmuştur. Sanayi üretim endeksi 2010 yılı baz alındığında, sanayi sektörü 2008 küresel krizinin etkilerinden arınmış bir tablo ortaya koymaktadır. Bu tabloya göre, sanayi sektörü üretim endeksi sürekli yükselen bir performans sergilemektedir. 2015 yılındaki 11 aylık rakamlara göre ise sanayi üretim endeksi 123,3 puana ulaşmıştır.

**Tablo 17 GSYH İçinde Sanayi Sektörü Katma Değeri Payı
(Cari Fiyatlarla, % Olarak)**

	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	Toplam Sanayi
2003	1,0	17,7	2,2	20,9
2004	1,1	17,4	1,9	20,3
2005	1,2	17,3	1,8	20,3
2006	1,2	17,2	1,8	20,1
2007	1,2	16,8	1,9	20,0
2008	1,4	16,2	2,2	19,8
2009	1,5	15,2	2,4	19,1
2010	1,4	15,7	2,3	19,4
2011	1,5	16,2	2,2	19,9
2012	1,5	15,6	2,3	19,3
2013	1,4	15,3	1,8	18,5
2014	1,5	15,8	1,6	18,9

Kaynak: TÜİK

2012 yılında sanayi sektörünün GSYH içindeki payı % 19,3 iken, 2013 yılında % 18,5'e gerilemiştir. Alt sektörler itibariyle imalat sanayi sektörünün payı % 15,3, enerji sektörünün payı % 1,8 ve madencilik sektörünün payı % 1,5 olmuştur. Bir önceki yıla göre GSYH içindeki tüm sektörlerin payı azalış göstermiştir. En fazla azalış, 0,5 puanla enerji sektöründe gerçekleşmiştir. 2012 yılına göre en düşük azalma gösteren sektör ise 0,1 puanla madencilik ve taşocakçılığı sektörüdür.

2014 ortalama rakamlarına göre ise sanayi sektörünün, alt sektörler itibariyle GSYH içindeki dağılımı nispeten daha iyi görünmektedir. 9 aylık rakamlara göre

GSYH içinde madencilik sektörü % 1,5, imalat sanayi % 15,8, enerji sektörü ise % 1,6'lık paya sahiptir.

4.2.1. Madencilik

Madencilik sektörü rakamları 2010 yılı baz alındığında (2010= 100) 2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değeri bir önceki yılın aynı dönemlerine göre, birinci çeyrek dönemde % 6,0 oranında negatif, ikinci çeyrek dönemde % 3,1 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 5,0 oranında pozitif, son çeyrek dönemde de % 5,1 oranında negatif yönlü değişim göstermiştir. 2012 yılında toplam olarak sektörün katma değeri, 2011 yılına oranla sadece % 8,0 oranında bir büyüme gösterebilmiştir.

Tablo 18 Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü Üretim Endeksi

						Değişim (%)				
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Madencilik ve Taşocakçılığı	100,0	106,6	108,8	104,9	112,7	0,0	6,6	2,1	-3,6	7,4
Kömür ve linyit çıkartılması	100,0	105,2	99,6	84,3	90,8	0,0	5,2	-5,4	-15,3	7,7
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	100,0	94,2	92,2	94,1	101,2	0,0	-5,8	-2,2	2,1	7,5
Metal cevherleri madenciliği	100,0	114,1	126,7	124,4	133,8	0,0	14,1	11,0	-1,8	7,6
Diğer madencilik ve taşocakçılığı	100,0	108,4	111,0	113,7	121,6	0,0	8,4	2,5	2,4	6,9

Kaynak: TÜİK

2011 yılında yıllık olarak % 6,6 oranında artış gösteren madencilik ve taş ocakçılığı sektörü üretimi, 2012 yılında da artış eğilimini devam ettirmekle birlikte hız kesmiş ve 2012 yılını da yıllık olarak % 2,1 oranında artış ile kapatmıştır. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış madencilik ve taşocakçılığı üretim endeksindeki değişim oranı ise %1,5 artış yönünde olmuş ve arındırılmamış endekse göre mevsim ve takvim etkisi 0,3 puanlık bir azalış etkisi yaratmıştır. 2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı alt sektörlerinden metal cevherleri madenciliği alt sektöründe % 11,0; diğer madencilik ve taşocakçılığı üretiminde % 2,4 oranlarında artış olurken, kömür ve linyit çıkarılması alt sektörü üretiminde % -5,4; ham petrol ve doğal gaz çıkarımı alt sektörü üretiminde ise % -2,2 oranlarında azalış kaydedilmiştir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörünün alt sektörler

bazında sanayi üretim endeksinin bir önceki yıl kaydetmiş olduğu değişim oranları, 2012 yılı sonuçları ile kıyaslandığında; en önemli artış yönlü değişimi 11 puanlık artışla metal cevherleri madenciliği alt sektörü gösterirken, kömür ve linyit çıkarılması alt sektörü de - 5,4 puanlık azalış kaydetmiştir.

2013 yılında ise madencilik sektöründeki azalış eğilimi devam etmiştir. En fazla azalış, madenciliğin alt sektörlerinden kömür ve linyit çıkarılmasında -15,3 puanlık bir oranda gerçekleşmiştir. 2013 yılında üretim artışı sadece ham petrol ve doğal çıkarımı ile diğer madencilik ve taşocakçılığı sektöründe yaşanmıştır. Bu sektörler sırasıyla 2,1 ve 2,4 oranlarında bir üretim artışı gerçekleşmiştir. Bu iki sektörün dışında kalan tüm madencilik sektörlerinde, üretim azalmıştır.

2014 yılına gelindiğinde ise madenciliğin tüm alt sektörlerinde önemli artışlar sağlandığı görülmektedir. Bunların içinde en büyük artış, 7,7 puanla kömür ve linyit çıkartılması sektöründe gerçekleşmiştir. Onu takip eden alt sektör ise ham petrol ve doğalgaz çıkarımıdır.

4.2.2. İmalat Sanayi

İmalat sanayi katma değeri, 2012 yılında bir önceki yılın aynı dönemlerine göre birinci çeyrek dönemde % 2,9 oranında, ikinci çeyrek dönemde % 3,5 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 1,1 oranında büyürken, dördüncü çeyrek dönemde ise değişim olmamış, sabit kalmıştır. Yılsonu itibariyle bir önceki yıla göre imalat sanayi katma değerinde % 1,9 oranında artış olmuştur. 2011 yılında yıllık olarak % 9,2 oranında artış gösteren imalat sanayi üretim endeksi, 2012 yılında 7,2 puan azalarak % 2,0 oranında artış göstermiştir. 2012 yılının Ocak ayından Ağustos ayına kadar artış yönlü değişim gösteren sektör, Ağustos ayından yılsonuna kadar değişim oranlarının yönü açısından dalgalı bir yapı göstermiştir. 2012 yılı içinde imalat sanayi üretim endeksi en yüksek artış yönlü değişimi % 13,3 oranı ile Kasım ayında, en yüksek azalış yönlü değişimi de % 5,9 oranı ile Ekim ayında göstermiştir. 2012 yılında mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış imalat sanayi üretim endeksi bir önceki yıla göre % 1,8 düzeyinde artış yönlü değişim göstermiş ve arındırılmamış endeks rakamı ile arasında 0,1 puanlık bir fark olmuştur. 2012 yılında imalat sanayi endeksi arındırılmamış değerlere göre bir önceki yıla kıyasla % 2,0 oranında artış kaydederken, mevsim ve takvim etkilerinin endeks rakamı üzerinde 0,1 puanlık azalış etkisi yarattığı gözlenmektedir.

Tablo 19 İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları

					Değişim %			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
İmalat Sanayii	100,0	110,5	113,0	117,5	0,0	10,5	2,3	4,0
Gıda ürünleri imalatı	100,0	106,9	110,7	116,6	0,0	6,9	3,5	5,4
İçeceklerin imalatı	100,0	101,9	110,0	107,5	0,0	1,9	8,0	-2,3
Tütün ürünleri imalatı	100,0	97,3	116,7	113,3	0,0	-2,7	20,0	-2,9
Tekstil ürünleri imalatı	100,0	102,1	106,5	110,2	0,0	2,1	4,3	3,4
Giyim eşyaları imalatı	100,0	98,8	104,9	106,7	0,0	-1,2	6,2	1,7
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	100,0	103,3	99,5	102,2	0,0	3,3	-3,7	2,8
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	100,0	113,0	113,1	113,4	0,0	13,0	0,1	0,3
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	100,0	109,5	114,7	119,6	0,0	9,5	4,8	4,3
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	100,0	120,1	123,6	130,5	0,0	20,1	2,9	5,6
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	100,0	108,4	110,7	106,8	0,0	8,4	2,1	-3,5
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	100,0	107,0	108,8	112,4	0,0	7,0	1,7	3,3
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	100,0	109,5	123,2	117,0	0,0	9,5	12,4	-5,0
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	100,0	112,1	111,9	115,5	0,0	12,1	-0,2	3,2
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	100,0	106,2	106,5	110,1	0,0	6,2	0,2	3,4
Ana metal sanayii	100,0	111,2	117,0	122,7	0,0	11,2	5,2	4,9
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	100,0	119,7	126,7	131,3	0,0	19,7	5,9	3,6
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	100,0	107,4	123,3	128,7	0,0	7,4	14,8	4,4
Elektrikli teçhizat imalatı	100,0	113,5	116,3	126,9	0,0	13,5	2,5	9,1
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	100,0	128,4	129,7	139,2	0,0	28,4	1,0	7,3
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	100,0	117,8	111,9	119,5	0,0	17,8	-5,0	6,8
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	100,0	127,1	107,9	101,0	0,0	27,1	-15,1	-6,4
Mobilya imalatı	100,0	116,9	106,2	117,7	0,0	16,9	-9,1	10,8
Diğer imalatlar	100,0	108,3	113,7	113,7	0,0	8,3	5,0	0,0
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	100,0	104,9	98,6	106,7	0,0	4,9	-6,0	8,2

Kaynak: TÜİK

İmalat sanayinde alt sektörler itibari ile yıllık düzeyde 2012 yılında en yüksek oranlı artışı % 28,5 oranı ile geçen yılda olduğu gibi diğer ulaşım araçlarının imalatı alt sektörü gösterirken bunu, % 24,4 oranı ile ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı, % 20,0 oranı ile de tütün ürünleri imalatı alt sektörleri izlemiştir. İmalat sanayinin alt sektörlerinde yıllık boyutta en yüksek oranlı düşüş ise mobilya imalatı sektöründe görülmüştür. Bir önceki yıl da % 22,1 gibi önemli bir oranda artış gösteren mobilya imalatı sektörü, 2012 yılında % 8,9 oranında düşüş göstermiştir. Küresel kriz sonrası 2009 yılında % 65,3 seviyesine gerileyen kapasite kullanım oranı, krizden çıkış süreciyle birlikte 2010 yılında % 72,6 oranına, 2011 yılında da % 75,4 oranına yükselmiştir. Kapasite kullanım oranı, 2012 yılında ekonomideki yavaşlamanın etkisi ile % 74,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2013 yılında imalat sanayi 2012 yılına göre % 4 oranında artış göstermiştir. İmalat sanayi 2013 yılında genel olarak artış göstermekle beraber, bazı alt sektörlerde imalat sanayi üretim endeksi verilerine (2010=100) göre düşüşler meydana gelmiştir. İmalat sektörü kalemlerindeki en belirgin artış mobilya üretiminde gerçekleşmiştir. Mobilya üretiminin ardından ise elektrikli teçhizat imalatı gelmektedir. Bu imalat sektöründeki artış ise % 9,1 puanlık bir artıştır. İmalat sektörünün alt kalemleri çerçevesinde en fazla üretim azalışı ise % -6,4 puanlık bir azalış oranıyla diğer ulaşım araçlarının imalatındadır, bu sektörü % -5 puanlık azalışla temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı izlemiştir.

Tablo 20 İmalat Sanayi Alt Kolları Kapasite Kullanım Oranları (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	65,3	72,6	75,4	74,2	74,6	74,4	74,7
Gıda ürünleri imalatı	68,4	70,2	70,3	71,7	71,9	71,3	70,5
İçeceklerin imalatı	64,5	67,5	65,8	66,7	64,8	62,2	62,0
Tütün ürünleri imalatı	74,4	77,2	67,7	66,2	69,0	73,3	75,7
Tekstil ürünleri imalatı	67,6	77,4	76,6	78,0	79,2	77,8	76,5
Giyim eşyaları imalatı	68,1	75,4	76,4	77,7	77,4	64,5	76,6
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	56,0	65,3	70,3	69,7	66,5	77,9	60,3
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	67,3	76,5	77,6	75,8	75,6	65,0	78,8
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	70,8	75,4	76,9	77,3	79,1	77,4	82,7
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	73,5	75,8	71,7	69,2	71,8	80,9	65,2
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	58,0	65,8	75,3	76,7	73,1	69,3	84,5
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	69,0	80,4	82,6	80,5	77,8	70,1	76,0
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin	70,9	72,3	74,7	70,6	71,4	76,5	75,2
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	64,4	73,1	76,2	72,1	72,6	74,3	72,8
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	65,8	75,3	78,8	76,4	76,7	73,6	76,0
Ana metal sanayii	70,0	76,8	77,9	77,6	77,4	77,5	74,5
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	56,9	66,3	70,7	71,0	71,9	74,7	71,8
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	70,3	75,3	76,7	76,1	80,1	71,9	79,9
Elektrikli teçhizat imalatı	67,9	72,9	78,0	77,5	75,9	86,1	75,9
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	55,6	68,9	75,0	75,2	76,3	73,6	77,7
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	57,5	69,8	76,4	70,8	74,3	78,7	77,3
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	66,6	67,0	71,5	73,1	68,3	68,9	72,9
Mobilya imalatı	67,0	70,5	72,6	69,8	71,4	70,5	72,4
Diğer imalatlar	51,2	52,5	59,7	57,0	54,8	55,6	59,5
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	58,3	69,2	76,2	76,4	80,7	72,4	68,3

Kaynak: TCMB

2012 yılında imalat sanayi alt sektörlerinde en yüksek kapasite kullanımı 2010 ve 2011 yıllarında da olduğu gibi % 80,5 oranı ile kimyasallar ve kimyasal ürünlerin imalatı alt sektöründe gerçekleşirken, bunu sırasıyla % 78 oranı ile tekstil ürünlerinin imalatı, % 77,8 oranı ile giyim eşyalarının imalatı alt sektörleri takip etmiştir. 2012 yılında en düşük kapasite kullanım oranının görüldüğü alt sektörler ise; % 57,1 oranı ile diğer imalatlar, % 66,1 oranı ile tütün ürünlerinin imalatı ve % 66,6 oranı ile de içeceklerin imalatı alt sektörleri olmuştur.

Toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı 2012 yılında, bir önceki yıla göre 1,2 puan azalırken, alt sektörler itibariyle en yüksek oranlı azalış 5,7 puan ile motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler imalatı alt sektöründe gerçekleşmiştir. Temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı ile kauçuk ve plastik ürünlerin 4,1 puan ile kapasite kullanım oranlarının 2011 yılına göre en çok azalış gösterdiği diğer sektörler olmuştur. Kapasite kullanım oranının bir önceki yıla göre en çok artış gösterdiği sektör 1,7 puan ile diğer ulaşım araçları imalatı olurken, 1,5 puan ile de gıda ürünlerinin imalatı bu takip etmiştir.

2012 yılında 2011 yılına göre mal grupları düzeyinde kapasite kullanım oranı dayanıklı tüketim malları grubunda % 74,5'ten % 73,6'ya, ara malları grubunda % 77,7'den % 76,1'e, yatırım malları grubunda % 74,9'dan % 72,3'e düşerken, dayanıksız tüketim malları grubunda % 72,1'den % 72,9'a, tüketim malları grubunda % 72,5'ten % 73,0'a, gıda ve içecekler grubunda % 69,4'ten % 70,4'e yükselmiştir. Kapasite kullanım oranının bir önceki yıla göre en çok azaldığı mal grubu yatırım malları olurken, en çok arttığı mal grubu ise gıda ve içecekler grubu olmuştur.

2013 yılında imalat sanayi kapasite kullanım oranı ise % 74,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt imalat sektörleri itibariyle ise en yüksek kapasite kullanım oranı ise % 80,7 oranı ile makine ve ekipmanların onarımı alt sektöründe gerçekleşmiştir. 2013 yılında en düşük kapasite kullanımına sahip olan alt sektör ise % 54,8'lik orana sahip diğer imalatlar sektörüdür. Bu sektörü % 64,8'lik oran ile içecek imalatı alt sektörü izlemektedir.

2014 yılında ise genel olarak imalat sektöründeki kapasite kullanımı % 74,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt kalemler itibariyle en yüksek kapasite kullanıma sahip olan sektör, % 86,1'lik oranla elektrik teçhizatı imalatıdır. İmalat sektörünün alt kalemlerine baktığımızda; en düşük kapasite kullanımı % 55,6 ile yine diğer imalatlar sektöründedir. Bu sektörü % 62,2 ile yine içecek imalatı sektörü takip etmektedir. 2015 yılında en yüksek kapasite kullanım oranı ise kağıt ve kağıt ürünleri imalatında gerçekleşmiştir.

Tablo 21 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	80,2	76,7	65,3	72,6	75,4	74,2	74,6	74,4	74,7
Dayanıklı Tüketim Malları	73,9	67,8	66,2	70,7	74,5	73,5	72,4	72,2	72,6
Dayanısız Tüketim Malları	74,6	72,6	68,7	71,9	72,1	72,9	72,9	73,1	66,0
Tüketim Malları	74,4	71,7	68,2	71,7	72,5	73,0	72,8	73,0	66,0
Ara Malları	81,2	77,1	67,7	75,9	77,7	76,1	76,3	76,3	69,4
Yatırım Malları	82,3	79,5	57,7	68,8	74,9	72,3	74,3	72,7	75,7

Kaynak: TÜİK

Kapasite kullanım oranları temel alt mal grupları itibariyle, 2014 yılında çok sınırlı değişimler göstermiştir. % 74,4 düzeyinde gerçekleşen genel imalat sanayi kapasite kullanımını alt mal grupları içerisinde şöyle dağılmaktadır: Dayanıklı tüketim malları % 72,2, dayanısız tüketim malları % 73,1, tüketim malları % 73,0, ara malları % 76,3 ve yatırım malları imalatı ise % 72,7 oranında kapasite kullanım oranına sahiptir. 2015 yılında ise kapasite kullanım oranlarında, dayanıklı tüketim ve yatırım malları dışındaki alanlarda ciddi bir düşüş göze çarpmaktadır. Gerçekleşen dağılım şöyledir: Dayanıklı tüketim malları % 72,6, dayanısız tüketim malları % 66, tüketim malları % 66, ara malları % 69,4 ve yatırım malları imalatı ise % 75,7.

4.2.3. Enerji

Enerji sektörü katma değeri, 2011 yılının ilgili çeyrek dönemlerine göre 2012 yılının birinci çeyrek döneminde % 8,4 oranında, ikinci çeyrek döneminde % 6,0 oranında, üçüncü çeyrek döneminde % 4,6 oranında artarken, dördüncü çeyrek dönemde ise % 2,5 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre enerji sektörü katma değerinde % 3,5 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2011 yılında % 8,6 oranında artan ortalama enerji sektörü üretim endeksi, 3,9 puanlık bir azalışa rağmen 2012 yılında da % 4,7 oranında artış göstermiştir. Bu artış 2013 yılında ise % 5,1 oranındadır. 2014 yılının sekiz aylık verilerine göz atıldığında ise, % 5,1'lik bir artış söz konusudur.

Tablo 22 Enerji Üretim Endeksi ve Üretim Oranları (2010=100)

		Değişim Oranları (%)
2006	83,7	8,6
2007	91,0	8,7
2008	94,5	3,8
2009	92,3	-2,3
2010	100,0	8,3
2011	108,6	8,6
2012	113,7	4,7
2013	113,8	0,1
2014*	119,6	5,1

Kaynak: TÜİK

Elektrik enerjisi üretimi ise 2009 kriz yılındaki düşüştten sonraki artış eğilimini 2012 yılında da sürdürmüş ve 2011 yılına göre % 4,7 oranında artarak 229.395 GWh'den 239.497 GWh'ye yükselmiştir. 2012 yılı rakamlarına göre elektrik enerjisi üretiminin kaynaklarına göre dağılımı incelendiğinde; % 43,6'sının doğal gaz termik santrallerden, % 24,2'sinin hidrolik santrallerden, % 28,4'ünün termik santrallerden, % 0,7'sinin sıvı yakıt santrallerinden ve % 2,0'nın da jeotermal, biyogaz-atık ve rüzgâr kaynaklarından üretildiği görülmektedir.

Tablo 23 Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları

	(GWh)					
	Toplam	Kömür	Sıvı yakıtlar	Doğal gaz	Hidrolik	Yenilenebilir Enerji ve Atıklar (*)
2001	122.725	31,3	8,4	40,4	19,6	0,3
2002	129.400	24,8	8,3	40,6	26,0	0,3
2003	140.581	22,9	6,5	45,2	25,1	0,2
2004	150.698	22,9	5,1	41,3	30,6	0,2
2005	161.956	26,7	3,4	45,3	24,4	0,2
2006	176.300	26,5	2,5	45,8	25,1	0,2
2007	191.558	27,9	3,4	49,6	18,7	0,4
2008	198.418	29,1	3,8	49,7	16,8	0,6
2009	194.813	28,6	2,5	49,3	18,5	1,2
2010	211.208	26,1	1,0	46,5	24,5	1,9
2011	229.395	28,9	0,4	45,4	22,8	2,6
2012	239.497	28,4	0,7	43,6	24,2	3,1
2013	240.154	26,6	0,7	43,8	24,7	4,2

Kaynak: TÜİK

2012 yılında 2.900 GWh elektrik enerjisi ihraç edilirken, 4.400 GWh elektrik ithal edilmiştir. 2012 yılında elektrik enerjisi ihracatında % 20,4, ithalatında ise % 3,4 oranında azalış gerçekleşmiştir. Ekonomideki büyümeye paralel olarak, ekonominin özellikle de sanayinin en önemli girdilerinden birisi olan enerjiye olan talep de sürekli artmaktadır. Ülkemizin enerji ihtiyacının ithal edilen doğal gaz kaynağına önemli ölçüde bağımlı olması ve doğal gaz ithalatında ilk 10 ülke arasında yer alması, enerji arz güvenliği açısından bir risk oluşturmaya devam etmektedir.

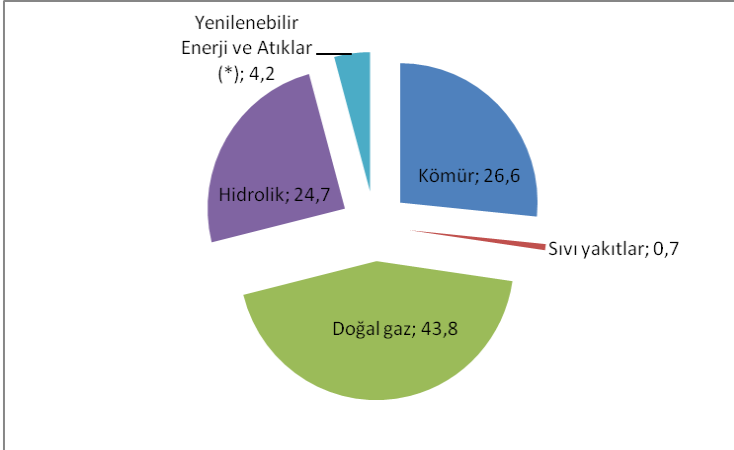
Tablo 24 Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2013)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Mesken	24,4	25,0	24,1	23,8	23,3	22,7
Ticaret	14,8	15,9	16,1	16,4	16,3	18,9
Resmi daire	4,5	4,5	4,1	3,9	4,5	4,1
Sanayi	46,2	44,9	46,1	47,3	47,4	47,1
Aydınlatma	2,5	2,5	2,2	2,1	2,0	1,9
Diğer	7,6	7,3	7,4	6,5	6,5	5,2
Toplam	161.948	156.894	172.051	186.100	194.923	198.045

Kaynak: TÜİK

Toplam elektrik enerjisi net tüketim miktarı, yakın geçmiş dönemde sadece 2009 yılında küresel krizin etkisiyle düşüş göstermiştir. 2009'dan sonra ise hem elektrik üretim miktarı hem de tüketim miktarı artmaya devam etmiştir. Toplam net elektrik tüketim miktarı 2011 yılında 186.100 GWh iken, 2012 yılında 194.923 GWh'ye gerçekleşmiştir. Elektrik enerjisi tüketiminin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, en fazla tüketim payını % 47,4 ile sanayi sektörü oluşturmaktadır. En düşük pay ise % 2 ile aydınlatmaya sarf edilmektedir. 2012 yılındaki kişi başına elektrik enerjisi tüketimi de bir önceki yıla göre % 5,7 oranında artışla 3.114 KWh'den 3.292 KWh'ye yükselmiştir.

Grafik 11 2013 Yılı Elektrik Enerjisi Üretiminin Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK

2013 yılında elektrik enerjisi üretimi toplam 240.154 GWh düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu üretimin hangi enerji türünden kaynaklandığına bakıldığında en fazla elektrik enerjisi üretiminin % 43,8 ile doğalgazdan sağlandığı görülmektedir. Bu kaynağı, % 26,6'lık oranla kömürden elde edilen elektrik enerjisi izlemektedir. Elektrik enerjisi üretimine en düşük katkı yapan kaynak ise % 0,7'lik oranla sıvı yakıtlardan sağlanan elektrik enerjisi olmuştur. Bu kaynakların dağılımı aşağıda grafik halinde ayrıca gösterilmektedir.

4.3. Hizmetler

4.3.1. Ticaret

Ticaret hizmetleri sektörü, hem bağlantılı olduğu diğer sektörlerdeki gelişmelerden ciddi biçimde etkilenmekte, hem de bu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Ticaret hizmetleri sektörü bu yapısı itibarıyla piyasalardaki dalgalanmalardan öncelikle ve büyük ölçüde etkilenmektedir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ardından son altı yıllık dönemde ulusal hasılanın kesintisiz biçimde ve yüksek hızda büyüme göstermiş olmasının yanısıra dış ticaret hacminde gerçekleşen dikkat çekici boyuttaki genişleme doğal olarak etkisini ticaret sektörü üzerinde de göstermiştir. 2002 yılında % 5,9, 2003 yılında % 8,3, 2004

yılında da % 12,7, 2005 yılında % 8.2 oranında reel büyüme göstermiş olan ticaret sektörü katma değeri son iki yıllık dönemde büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama paralelinde biraz yavaşlayarak 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla % 5.8 ve % 5.2 oranında büyüme kaydetmiştir (1998 yılı temel fiyatları ile). 2006 yılı Mayıs-Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın ardından para politikasının sıkılaştırılması ve bunun faiz hadleri yoluyla tüketim ve ithal talebi üzerinde yarattığı daraltıcı etki, ticaret sektörü katma değeri genişleme hızının 2006 yılında biraz yavaşlamasına neden olmuştur.

2007 yılında reel anlamda % 5,2 oranında büyüme gösteren ticaret sektörü katma değeri, ekonomik faaliyet hacminde 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan yavaşlama ve küçülme sürecinin etkisiyle 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren giderek keskinleşen bir beş çeyrek dönem boyunca süren bir küçülme dönemine girmiştir. Ticaret sektörü katma değerinde sabit fiyatlar üzerinden 2008 yılının üçüncü çeyreğinde % 1,5 oranı ile başlayan küçülme, önceki yılların aynı dönemlerine göre yılın dördüncü çeyrek döneminde % 16,6'ya ulaşmış, 2009 yılı ilk çeyreğinde ise küçülme dip yaparak % 26.2'ye tırmanmıştır. 2008 yılı genelinde % 1,5 oranında küçülme sergileyen toptan ve perakende ticaret sektörü katma değeri 2009 yılının ilk üç çeyrek döneminde sırasıyla % 26,2, % 15.2 ve % 7.2 oranında daralma gösterdikten sonra artan iç ve dış talep ve dolayısıyla ekonomideki toparlanmanın ardından yılın son çeyreğinde yeniden büyüme sürecine girmiştir. 2009 yılı son çeyreğinde % 10,3 oranında genişleyen ticaret sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle %10,2 oranında küçülmüştür.

Cari fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri 2009 yılında, bir önceki yıla göre % 11,8 oranında bir azalışla, 102.516,2 milyon TL'ye gerilemiş ve yine cari fiyatlar üzerinden küçülme oranı (% 11,8) genel ekonomide cari fiyatlar üzerinden gözlemlenen % 0,4 oranındaki genişleme hızının (reel anlamda % 4,7 oranında daralma) çok üstünde olduğu için, GSMH içindeki payı da, bir önceki yıldaki % 12,2 düzeyinden, ciddi bir gerileme ile % 10,2'ye düşmüştür. 2010 yılında GSYH % 9, hizmetler % 8,5, ticaret hizmetleri % 11,6, toptan ve perakende ticaret sektörü ise % 13,5 oranında büyümüştür. Son yıllarda finansal krizden büyük ölçüde etkilenen ticaret hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı düşme eğilimi göstermiştir. Ticaret hizmetlerinin 2007 yılında % 14,5 olan GSYH içindeki payı, 2010 yılında % 13,5'e gerilemiştir. Böylece 2011 yılında GSYH % 8,5, hizmetler % 8,9, toptan ve perakende ticaret sektörü ise % 11,1 oranında büyümüştür. 2012 yılının ilk altı aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre GSYH % 3,1 oranında büyürken, toptan ve perakende ticaret % 0,9 oranında büyümüştür.

Tablo 25 Ticaret Borsaları İşlem Hacmi

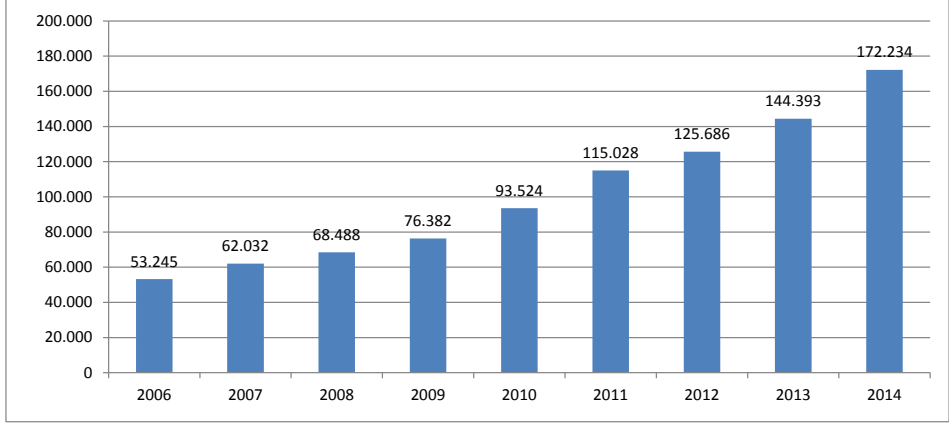
Yıllar	İşlem Hacmi		TÜFE (2003=100)	İşlem Hacmi Reel Değişim (%)
	Bin TL	Değişim (%)	Yıllık Değişim (%)	
2009	76.381.970	11,5	6,5	5,0
2010	93.523.927	22,4	6,4	16
2011	115.028.284	23	10,5	12,5
2012	125.686.228	9,3	6,2	3,1
2013	144.393.921	14,9	7,4	7,5
2014	172.234.249	16,2	8,2	8,0

Kaynak: TOBB

Ticaret borsaları işlem hacmi, 2009 yılında bir önceki yıla göre nominal % 16.5 oranında bir artışla, bir önceki yıldaki 68 488.1 milyon TL'den, 76 382 milyon TL'ye yükselmiş ve nominal % 11.5 reel % 4.7 bir büyüme göstermiştir (12 aylık ortalamalara göre 2009 yılı TÜFE artışı = % 6.5). Ticaret borsaları işlem hacmi 2010 yılında % 22,4, 2011 yılında da 0,6 puanlık artışla % 23,0 oranlarında artarken, 2012 yılında önemli oranda hız keserek 13,7 puanlık düşüşle % 9,3 oranında artmıştır. 2012 yılında ticaret borsaları işlem hacmi 115.028 milyon TL'den, 125.686 milyon TL'ye yükselmiştir. Reel olarak ise 2011 yılında % 11,4 oranında artış olan ticaret borsaları işlem hacminde, 2012 yılında % 2,9 oranında artış meydana gelmiştir.

2013 yılında ise, ticaret borsaları işlem hacmindeki artış önceki yıla göre çok daha fazladır. 2013 yılında işlem hacmi reel olarak % 7,5 oranında artmış ve toplam 144.393.921 bin TL rakamına ulaşmıştır. 2014 yılındaki reel artış ise % 8'dir ve işlem hacmi 172.234.249 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca ticaret sektörü, 2014 yılı yaratılan katma değer açısından incelendiğinde girişimlerin en fazla bulunduğu ve istihdam payı en yüksek olan hizmet sektörünün katma değer payı % 30,3 iken, ticaret sektörünün katma değer payı % 19,6 oranındadır.

Grafik 12 Ticaret Borsaları İşlem Hacmi

Kaynak: TOBB

2012 yılında 4.057'si anonim, 34.765'i limited, 56'sı kolektif, 8'i komandit şirket ve 67.455'i de gerçek kişi olmak üzere toplam 106.341 şirket kurulmuştur. 2012 yılında 2011 yılına göre kurulan şirket sayısı % 6,6 oranında azalmıştır. 2012 yılında, bir önceki yıla göre kurulan şirket sayısında en yüksek artış yönünde değişim gösteren şirket türü %700,0 oranı ile komandit şirket olurken, limited şirket sayısı % 31,1 oranında azalmıştır. 2012 yılında, 1.626'sı anonim, 12.439'u limited, 132'si kolektif, 6'sı komandit şirket ve 31.919'u da gerçek kişi olmak üzere toplam 46.122 şirket faaliyetine son vermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre kapanma oranı en yüksek olan şirket türü % 16,2 oranı ile anonim şirket olup, kapanan komandit şirket oranında ise % 40,0 azalış olmuştur. 2012 yılında ayrıca 877 yeni kooperatif kurulurken, 1.899 kooperatif ise kapanmıştır.

2013 yılında 8.704'ü anonim, 40.295'i limited, 36'sı kolektif ve 2'si komandit şirket olmak üzere toplam 49.037 şirket kurulmuştur. Kurulan anonim şirket sayısı % 114,5 ile önemli ölçüde yüksek bir artış gösterirken, limited şirket sayısı % 15,9 artmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre yüksek artış gösteren kolektif ve komandit şirket sayısında, 2013 yılında düşüş yaşanmıştır. Kurulan kolektif şirket sayısı % 35,7, komandit şirket sayısı % 75 azalmıştır. Böylece 2013 yılında toplam kurulan şirket sayısı % 26,1 oranında artmıştır. 2013 yılında ayrıca kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısında % 12,5 düşüş olurken, kurulan kooperatif sayısında ise % 4,7 artış olmuştur.

4.3.2. Turizm

Suriye’de yaşanan siyasi kriz ve Euro bölgesinde ekonomik krizin bir türlü atlatılmaması, buna bağlı olarak Yunanistan başta olmak üzere İspanya ve İtalya’da turizm işletmecilerinin fiyatlarını aşağıya çekmesi ülkemiz turizmini olumsuz yönde etkilenmiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre ülkemizden çıkış yapan ziyaretçi sayısı % 1,7 oranında artarak 36.151 binden, 36.777 bine yükselirken, giriş yapan vatandaş sayısı % 7,6 oranında azalarak 6.282 binden 5.803 bine gerilemiştir. Türkiye’de turizm denilince akla gelen deniz, kum ve güneş algısının dışına çıkılarak alternatif turizm türlerinin de gündeme getirilmesi turizm sektörünün gelişimi açısından gereklidir.

Tablo 26 Türkiye’ye Gelen Yabancılar ve Türk Vatandaşları (Yurtdışında ikamet eden)

	Bin Kişi			Değişim (%)		
	Yabancı	Vatandaş	Toplam	Yabancı	Vatandaş	Toplam
2009	27.348	4.658	32.006	3,5	2,4	3,3
2010	28.511	4.517	33.028	4,3	-3,0	3,2
2011	31.325	4.827	36.152	9,9	6,9	9,5
2012	31.342	5.121	36.463	0,1	6,1	0,9
2013	33.827	5.399	39.226	7,9	5,4	7,6
2014	35.850	5.564	41.414	6,0	3,1	5,6
2015*	28.713	4.792	33.505	-19,9	-13,9	-19,1

Kaynak: TÜİK

Turizm amaçlı yurt dışına çıkışlarda 2003, 2004, 2005 yıllarında gözlemlenmiş hızlı büyüme 2006-2008 yıllarında daha ılımlı bir görünüm kazanmış, 2009-2010 yıllarında ise artış daha da yavaşlamıştır. Ancak 2010 yılında sonra büyüme hemen hemen aynı seviyelerde kalmıştır. 2013 yılında ise artış çok daha belirgin bir hale gelmiştir. 2013 yılında Türkiye’nin turist potansiyelini oluşturan ülkelerdeki istikrarsızlıklardan doğan sorunların kısmen düzelmesi ve Avro bölgesi

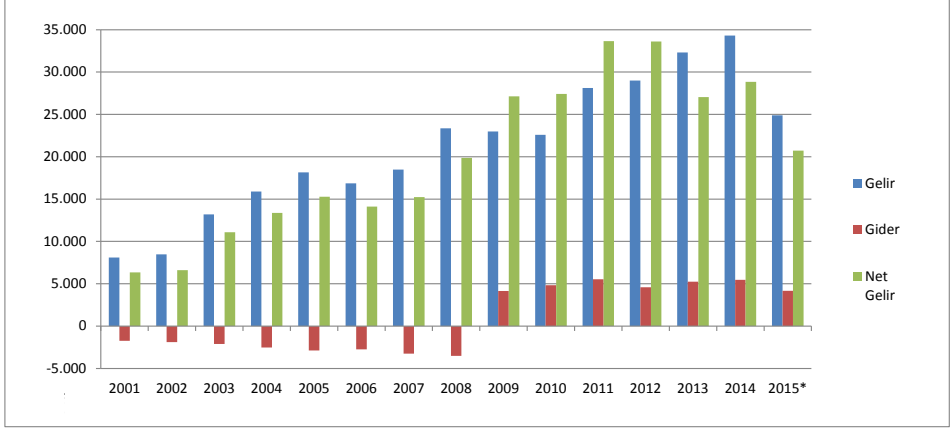
ülkelerinin ekonomilerinde başlayan toparlanma turizm sektörünü olumlu yönde etkilemiştir. 2013 Mayıs ayı sonunda yaşanan toplumsal olaylar sebebiyle bazı bölgelerde yapılan tur iptallerinin de turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. 2013 yılında ülkemize gelen ziyaretçi sayısı % 23,9 artarak 39.226 kişiye ulaşmıştır. Ülkeden çıkan vatandaş sayısı ise % 47 oranında yükselmiş ve 7.526 kişi olmuştur.

Tablo 27 Turizm Gelir- Gider Hesabı (milyon dolar)

	Gelir	Gider	Net Gelir	Net Gelir Değişimi (%)
2009	22.980	4.146	18.834	
2010	22.585	4.826	17.759	-6
2011	28.116	5.531	22.585	27
2012	29.007	4.593	24.414	8
2013	32.309	5.254	27.055	11
2014	34.306	5.470	28.836	7
2015*	24.897	4.170	20.727	-28

Kaynak: TÜİK

2012 yılında turizm gelirleri % 8 oranında artarak 29.007 milyon dolar'a yükselmiştir. Net turizm gelirleri de 2012 yılında % 7,5 oranında artarak 18.044 milyon dolar'dan, 19.389 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılında çıkış yapan ziyaretçi başına ortalama harcama bir önceki yıla göre değişmeyerek 637 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında vatandaş başına ortalama harcama bir önceki yıla göre % 11,9 oranında azalış göstererek 792 Dolar'dan, 698 dolar'a gerilemiştir. 2013 yılında turizm net gelirleri % 11 oranında artarak 27.056 milyon dolara yükselmiştir.

Grafik 13 Turizm Gelir ve Giderleri (milyon dolar)

Kaynak: TÜİK

2014 yılında ise turizm gelirleri, 2 milyon dolar civarında bir artışla 34.306 milyon dolara ulaşmıştır. Turizm net gelirleri ise, % 7 artış oranıyla beraber 28.836 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 2015 yılındaki dokuz aylık rakamlara göre ise Türkiye'nin turizm gelirleri 24.897 milyon dolar, turizm giderleri de 4.170 milyon dolar seviyesindedir.

4.3.3. Ulaştırma

Türkiye'de eskiden beri devam eden ulaştırma vasıtası alışkanlığı 2014 yılında da devam etmiş; yurt içi yolcu ve yük taşımalarında kara yolu, yurt dışı yolcu taşımalarında hava yolu, yurt dışı yük taşımalarında da deniz yolu ağırlıklarını korumuşlardır. Ulaşım talebi her geçen yıl artarken, yapılan hızlı tren hattı yatırımlarına rağmen hala demiryolu ulaşımının standardının düşük ve altyapısının ağırlıklı olarak tek hat olması, denizyolu ulaşımında ise büyük liman altyapısının yetersiz olması gibi sorunlar nedeniyle, önceki yıllarda olduğu gibi 2014 yılında da yük ve yolcu taşımaları ağırlıklı olarak kara yolu ile yapılmıştır.

Tablo 28 Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları

	Karayolu uzunluğu (km)	Taşıt-km	Ton-km	Yolcu-km
2009	362 660	72 432	176 455	212 464
2010	367 263	80 124	190 365	226 913
2011	370 276	85 495	203 072	242 265
2012	385 748	93 989	216 123	258 874
2013	388 666	99 431	224 048	268 178
2014	236 671	102 988	234 492	276 073

Kaynak: TÜİK

2014 yılında toplam karayolları uzunluğu, 2013 yılına göre köy yolları hesaplamaya dahil edilmediğinden 236.671 km'ye düşmüştür. Karayolları üzerinde taşınan yolcu sayısı da 2013 yılına göre artarak 2014 yılında 276.073 olmuştur.

2014 yılı verilerine göre Türkiye'nin demiryolu hat uzunluğu 10.087 bin km'dir. Demiryolları üzerinde taşınan yolcu sayısı ise 2013 yılına göre artarak 78.404 bin kişiye yükselmiştir. Demiryolları üzerinde taşınan yük miktarı ise 28.747 bin tona ulaşmıştır.

Tablo 29 Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre

	Hat uzunluğu- km ⁽¹⁾	Yolcu Sayısı	Yük Miktarı (Ton)	Tren- kilometre ⁽²⁾	Yolcu- kilometre ⁽³⁾	Ton-kilometre ⁽⁴⁾
						(Bin)
2009	9 080	80 092	21 813	41 788	5 374 000	10 326 000
2010	9 594	84 173	24 355	39 025	5 491 000	11 462 000
2011	9 642	85 752	25 421	40 332	5 882 000	11 677 000
2012	9 642	70 284	25 666	35 332	4 598 000	11 670 000
2013	9 718	46 441	26 597	28 945	3 775 000	11 177 000
2014	10 087	78 404	28 747	43 006	4 393 000	11 992 000

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi.

Not 1. Bagaj ve idari yük verileri 2001 yılından itibaren taşınan yük miktarına dahil edilmiştir.

2. İş trenlerine ait tren-km verileri 2001 yılından itibaren tren-km verilerine dahil edilmiştir.

(1) Manevra ve istasyon hatlarını kapsamaz.

(2) Tren-kilometre : Bir trenin bir kilometrelik mesafeyi katetmesiyle ortaya çıkan işletme hizmetidir.

(3) Yolcu-kilometre : Bir yolcunun bir kilometre mesafeye taşınmasıyla ifade edilen trafik ölçü birimidir.

(4) Ton-kilometre : Bir ton yükün bir kilometre mesafeye taşınmasıyla ifade edilen trafik ölçü birimidir.

Türkiye genelinde 2013 yılında hava yolu ile 76.149 bini yurt içinde, 73.282 bini yurt dışına olmak üzere 149.430 bin yolcu taşınmıştır. 2013 yılında Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı % 17,7, yurt dışı yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı da % 11,7 artış göstermiştir. Türkiye genelinde 2013 yılında 744 bin tonu yurt içine, 1.851 bin tonu yurt dışına olmak üzere toplam 2.595 bin ton yük, hava yolu aracılığıyla taşınmıştır. Hava-yollarında taşınan yük miktarı 2.359 bin ton olmuş, bunun 650 bin tonu yurt içi, 1.709 bin tonu da yurt dışı taşımlar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 30 Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafığı

	Yolcu			Yük ⁽¹⁾ (Ton)		
	Toplam	İç hat	Dış hat	Toplam	İç hat	Dış hat
2009	85.508.508	41.226.959	44.281.549	1.726.345	484.833	1.241.512
2010	102.800.392	50.575.426	52.224.966	2.021.076	554.710	1.466.366
2011	117.620.469	58.258.324	59.362.145	2.249.474	617.835	1.631.639
2012	130.351.620	64.721.316	65.630.304	2.249.133	633.074	1.616.059
2013	149.430.421	76.148.526	73.281.895	2.595.318	744.029	1.851.289
2014	165.720.234	85.416.166	80.304.068	2.893.000	810.858	2.082.142
2015*	181.355.761	97.485.961	83.869.800	3.060.951	886.941	2.174.010

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü,(1) Yük verileri kargo, posta ve bagajı kapsamaktadır.* Kesin olmayan rakamlar

2014 yılında Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMI) tarafından açıklanan verilere göre hava yolu ile taşınan yolcu sayısı 165.720 bin olurken, bunun 85.416 bini yurt içinde, 80.305 bini de yurtdışına yolculuk etmiştir. Havayollarında taşınan yük miktarı ise 810 bin tonu yurt içinde, 2.082 bin tonu da yurt dışında olmak üzere 2.893 bin tona ulaşmıştır 2015 yılının kesin olmayan rakamlarına göre ise Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı toplam 181.355 bin kişi ve hava yolu ile taşınan toplam yük miktarı da 3.060 bin ton olarak gerçekleşmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

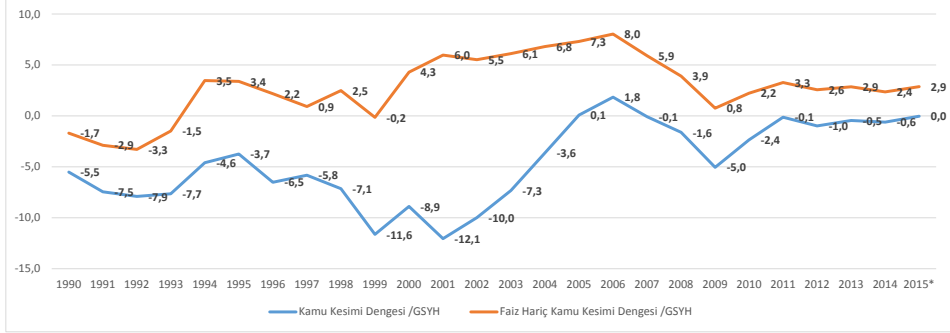
KAMU MALİYESİ

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan krizlerde kamu finansman açıklarının etkisi büyüktür. 1990’lı yılların ilk yarısında sürekli faiz dışı açık verildiği görülmektedir. Bu durum önceden yapılan borçlanmaların faizlerinin karşılanması için dahi borçlanma yapıldığını göstermektedir. 1990’ların ikinci yarısından sonra faiz dışı fazla verilerek bütçe disiplini bir ölçüde sağlansa da, yüksek borç stokları yüksek faiz oranları ile birleşince borçların döndürülmesi ciddi bir sorun haline gelmiştir. 1999 yılında küresel koşullardaki bozulma ve yaşanan depremin de etkisiyle kamu açıkları artmış, yeniden faiz dışı açık oluşmuştur. 2001 krizi sonrasında ekonominin tekrar istikrara kavuşturulması için sıkı para ve maliye politikaları uygulanması gerekmiştir. Bu hedefe ivedilikle ulaşılması, uluslararası kuruluşların baskısının da etkisiyle, iktisat politikalarının temel belirleyicisi olmuştur. Para ve maliye politikalarının temel hedeflerinin istikrara kilitlenmesi ise diğer iktisadi ve sosyal hedeflere yönelik nitelikli politika uygulamalarını önemli ölçüde kısıtlamıştır.

1. Kamu Kesimi Genel Dengesi

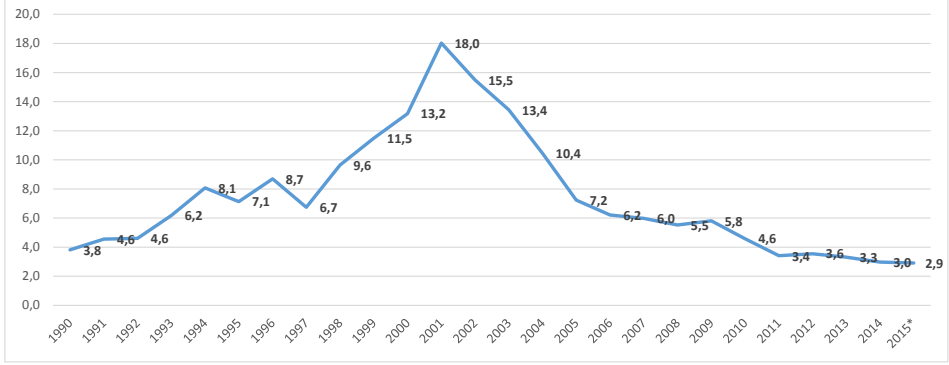
1999 yılı sonrasında uygulanan maliye politikalarını IMF ile imzalanan anlaşmalar şekillendirmiştir. 1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde 3 yıllık bir istikrar programı uygulanmaya konulmuştur. Ancak 2001 krizi sonrasında program uygulanamaz hale gelmiş ve “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adı altında revize edilmiştir. Tüm bu programların temel hedefi ekonomideki istikrarsız yapıyı düzeltmek üzere yüksek enflasyonun düşürülmesi ve mali uyumun sağlanması olmuştur. Bu amaçlara yönelik olarak belirlenen temel politika hedefi ise sıkı maliye politikaları uygulanarak kamu faiz dışı fazlası verilmesi ve böylece kamu borç stokunun düşürülmesi olmuştur.

Grafik 14 Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, *Geçici

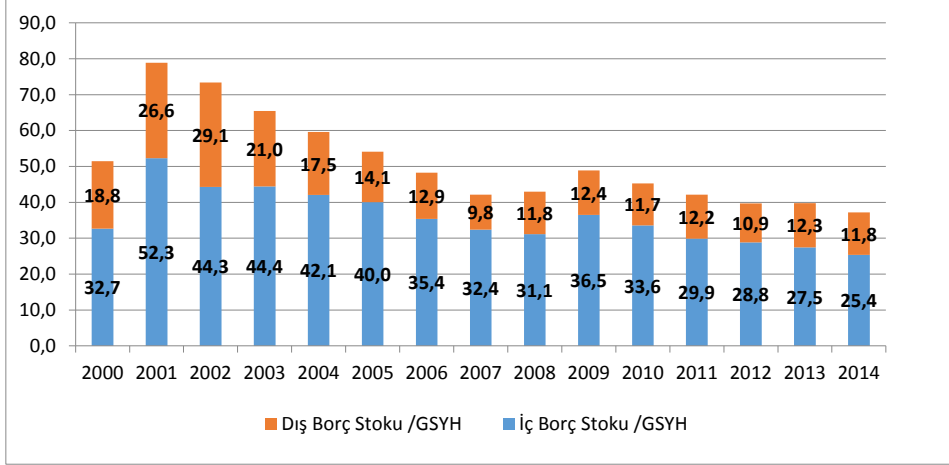
1999 sonrası uygulanan maliye politikalarının temel hedefi haline gelen birincil fazla (faiz dışı fazla) 2006 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2000-2001 yıllarında yüksek faiz dışı fazla verilmesine rağmen faiz harcamalarının yükünün ağırlığından kaynaklı olarak kamu açıkları GSYH'ye oran olarak % 12'ye kadar çıkmıştır. Daha sonra borç stokunun azalması ve sıkı maliye politikası uygulamalarına devam edilmesi ile 2006 yılında GSYH'ye oran olarak % 8 faiz dışı fazla ve % 1,8 bütçe fazlası verilmiştir. 2006 yılından sonra harcamalar üzerindeki baskı azaltılmış, faiz dışı fazla hedefi gevşetilmiştir. 2009 yılında ekonominin önemli ölçüde küçülmesinin de etkileriyle faiz dışı fazla % 1'in altına düşmüş kamu açığı % 5'e yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomide görülen toparlanma ve kamu gelirlerindeki artışlarla bütçe dengelerinde düzelmeye gerçekleşmiştir. Ancak bu düzelmeye, kamu harcamalarının gevşetilmesi nedeniyle sınırlı kalmıştır. Kamu kesimi faiz dışı dengesinin GSYH'ye oranı 2011-2015 yılları arasında % 2-3 bandında dalgalanıyor görünmektedir.

Grafik 15 Toplam Kamu Faiz Harcamaları/ GSYH (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, *Geçici

1990'lar boyunca artan borç stokunun etkisi ile kamu açıklarının faiz yükü sürekli artış trendi göstermiştir. 1997 sonrasında ise iktisadi göstergelerdeki bozulmalarla beraber faiz yükünün artışı hızlanmıştır. Faiz harcamalarının kamu kesimine yükü 2001 yılında GSYH'nin % 18'ine kadar çıkmıştır. 2000 yılından bu yana uygulanan sıkı maliye politikaları ile artan faiz dışı fazlalar, kamu borç stokunu ve faiz harcamalarını hızla düşürmüştür. 2015 yılında kamu faiz harcamalarının GSYH'ye oranının % 2,9'a kadar gerilemesi beklenmektedir.

Grafik 16 Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Uygulanan istikrar programları kamu borç stokunun azaltılması açısından başarılı olmuştur. 2001 yılında zirve noktasına ulaşan kamu borç stoku, uygulanan sıkı maliye politikaları ile 2007 yılında GSYH'nin % 42,2'sine kadar düşürülmüştür. Daha sonrasında harcamalar üzerindeki baskı görelî olarak azaltılmıştır. 2008-2009 yıllarında, önce daralma sonra küçülme yaşanmasının da etkileriyle kamu açıkları yüksek oranda artmıştır. Bu artıştan kaynaklı olarak da borç stoku yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomi tekrar büyümeye başlamış ve borç stokunun GSYH'ye oranı önceki döneme nazaran yavaşlayarak da olsa azalmaya devam etmiştir. 2014 yılında kamu borç stoku/ GSYH oranı % 37,2'ye kadar gerilemiştir.

Tablo 31 Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2015) (Kamu Kesimi Harcama ve Gelirleri (GSYH'ye Oran Olarak, %)

	1990-1995	1995-1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
1.VERGİLER	12,7	14,6	17,8	18,6	17,1	17,7	17,5	18,0	18,1	18,0	17,5	17,7	18,8	19,3	19,4	20,6	20,0	20,5
A.VASITASIZ	5,3	5,9	7,0	7,5	6,0	5,8	5,4	5,5	5,3	5,7	5,8	5,9	5,4	5,8	6,0	5,8	6,0	6,0
B.VASITALI	7,3	8,7	10,8	11,1	11,1	11,9	12,0	12,5	12,8	12,2	11,7	11,8	13,4	13,5	13,4	14,8	13,9	14,5
2.VERGİ DIŞI NORMAL GELİRLER	1,1	1,0	1,7	1,6	2,4	2,2	2,2	2,5	2,5	2,1	2,0	2,6	2,2	1,9	2,1	1,7	1,9	2,2
3.FAKTÖR GELİRLERİ	1,5	3,5	2,6	4,0	5,8	4,5	4,4	4,7	4,6	4,3	3,6	4,2	3,6	3,2	3,6	3,6	3,2	3,5
4.FONLAR	-0,4	-1,7	-1,4	-1,8	-2,5	-3,1	-3,0	-3,2	-2,6	-3,1	-2,8	-3,1	-2,4	-1,2	-1,6	-1,3	-1,2	-0,8
5.CARI TRANSFERLER	-6,0	-10,5	-14,8	-19,9	-17,6	-15,9	-12,8	-10,2	-8,9	-8,9	-8,6	-11,0	-9,6	-8,7	-9,0	-9,3	-8,7	-9,0
İKAMU HARCANABİLİR GELİRİ	8,8	6,9	5,9	2,5	5,1	5,5	8,2	11,8	13,7	12,3	11,8	10,4	12,5	14,5	14,5	15,2	15,1	16,4
İLCARI GİDERLER	-8,4	-8,2	-9,3	-9,6	-9,9	-9,7	-9,2	-9,0	-9,5	-9,9	-10,0	-11,3	-11,0	-10,8	-11,6	-11,8	-12,0	-12,0
İİLKAMU TASARRUFU	0,4	-1,4	-3,4	-7,1	-4,8	-4,1	-1,0	2,8	4,2	2,4	1,7	-0,8	1,5	3,7	2,9	3,4	3,1	4,4
IV.YATIRIMLAR	-5,1	-4,4	-5,2	-4,1	-4,9	-3,7	-3,2	-4,0	-3,7	-3,9	-4,3	-4,4	-4,1	-4,1	-4,4	-4,9	-4,4	-4,9
A.SABİT SERMAYE	-5,1	-4,3	-5,2	-4,7	-4,9	-3,8	-3,2	-3,8	-3,8	-3,9	-4,1	-4,1	-4,3	-4,1	-4,2	-5,0	-4,6	-4,8
B.STOK DEĞİŞİMİ	0,0	-0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,0	-0,2	0,1	-0,1	-0,2	-0,3	0,2	0,0	-0,2	0,0	0,2	-0,1
V.TASARRUF-YATIRIM FARKI	-4,7	-5,8	-8,6	-11,2	-9,8	-7,8	-4,2	-1,2	0,5	-1,5	-2,6	-5,3	-2,5	-0,4	-1,5	-1,5	-1,3	-0,5
VİSERMAYE TRANSFERLERİ	-0,4	-0,3	0,4	0,3	0,3	0,7	0,7	1,2	1,4	1,5	1,1	0,2	0,2	0,4	0,5	1,1	0,7	0,6
1.SERVET VERGİLERİ	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,7	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
2.DİĞER TRANSFERLER	-0,1	-0,2	0,5	0,1	0,0	0,1	0,2	0,8	1,2	1,1	0,6	-0,2	-0,4	-0,1	0,0	0,2	0,2	-0,1
3.KAMULAŞTIRMA VE S. DEĞER ARTIŞI	-0,6	-0,4	-0,3	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,2	0,0	-0,2	0,2	0,3	-0,2	-0,1
VİLKASA-BANKA/BORÇLANMA	5,1	6,1	8,2	10,9	9,4	7,1	3,5	-0,1	-1,9	0,0	1,5	5,1	2,3	0,0	1,0	0,4	0,5	-0,1
1.KASA-BANKA DEĞİŞİMİ	-0,8	-1,3	-0,7	-1,0	-0,5	-0,3	-0,6	-0,5	-0,1	-0,2	0,5	0,2	-0,2	-0,1	-0,6	0,2	0,1	-0,7
2.DİŞ BORÇLANMA(NET)	0,5	-0,4	2,6	-1,6	5,0	0,5	0,8	-0,1	-0,1	-0,2	0,4	0,5	0,6	0,0	0,3	0,1	0,4	0,1
-DİŞ BORÇ ÖDEMESİ	-2,0	-2,9	-2,7	-4,6	-3,1	-2,7	-2,0	-2,9	-2,7	-3,0	-1,6	-2,9	-1,5	-1,1	-0,8	-0,1	-1,1	-0,8
-DİŞ BORÇ KULLANIMI	2,5	2,5	5,3	3,0	8,1	3,2	2,8	2,8	2,7	2,8	2,0	3,4	2,1	1,1	1,1	0,1	1,4	0,9
3.İÇ BORÇ/ALACAK(NET)	6,9	8,7	6,9	14,7	5,5	7,1	3,5	0,5	-1,7	0,5	0,8	4,4	2,0	0,2	1,3	0,2	0,1	0,5
4.STOK DEĞİŞİM FONU	-1,5	-0,9	-0,7	-1,2	-0,5	-0,2	-0,2	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	0,0	0,0	-0,1	0,0
VİİLFİNANSMAN GEREĞİ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
BORÇLANMA GEREĞİ (NET)	6,6	7,0	8,9	12,1	10,0	7,3	3,6	-0,1	-1,8	0,1	1,6	5,0	2,4	0,1	1,0	0,5	0,6	0,0

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, *Geçici

Sıkı maliye politikalarının sonucu olarak kamu borç stoku eritilirken, 2003 yılından itibaren gerek cari gerek yatırım giderlerinin GSYH'ye oranında azalma olduğu görülmektedir. Kısıntıların daha yoğun olarak yatırım giderlerine yönelik gerçekleştirildiği söylenebilir. 2006 yılından sonra hem cari hem de yatırım giderleri üzerindeki baskı azaltılmıştır. 2014 yılında toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı % 12 olurken yatırım giderleri için bu oran % 4,4 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı gerçekleşme tahminine göre kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranının değişmeyerek % 12 olması beklenirken, yatırımların GSYH'ye oranının % 4,9'a çıkması beklenmektedir.

Kamu gelirleri incelendiğinde toplam vergilerin GSYH'ye oranının 1990'lı yıllardan bu yana artış gösterdiği görülmektedir. 2015 yılında vergilerin GSYH'ye oranının % 20,5'e kadar yükselmesi beklenmektedir. Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi bu artışta etkili olan dolaysız vergilerden ziyade dolaylı vergilerdeki

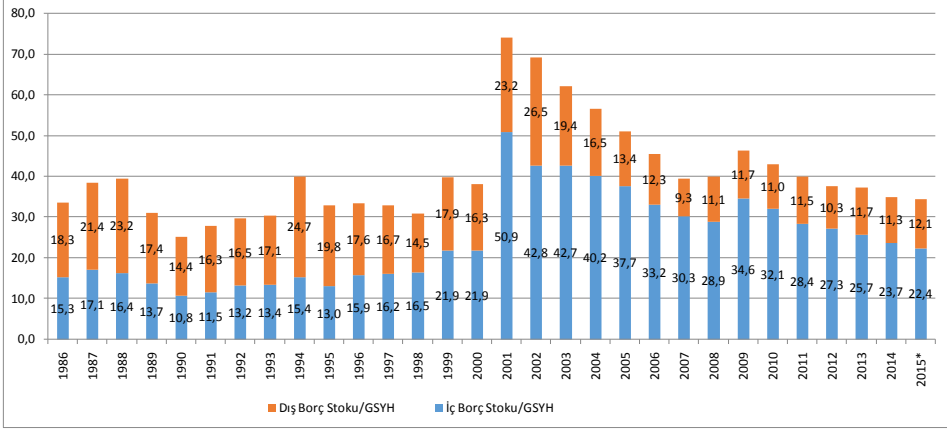
artıştır. Bunda 2002 yılında uygulanmaya başlanan ÖTV'nin önemli düzeyde etkisi vardır.

Kamu gelirlerindeki artış ve sıkı maliye politikaları sonucunda kamu tasarrufunun GSYH'ye oranı 2006 yılında % 4,2'ye kadar yükselmiştir. 2006 yılından sonra kamu tasarrufları azalma trendine girerek 2009 yılında negatife dönmüştür. 2011 yılından itibaren ise özellikle vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak tekrar artmaya başlayan kamu tasarrufu, 2014 yılında % 3,1 olarak gerçekleşmiştir ve 2015 yılında % 4,4'e kadar çıkması beklenmektedir.

2. Kamu Borçlanması

Kamu borç stokundaki uzun dönemli gelişmeleri izlemek amacıyla kamu borç stoku içerisindeki payı çok yüksek olan merkezi yönetim borç stoku verilerine bakılabilir. Merkezi yönetim iç ve dış borç stoku gelişmelerinin yer aldığı aşağıdaki grafikten izlenebileceği gibi her bir kriz yılı ile beraber merkezi yönetim borç yükü önemli ölçüde artmıştır. 2001 krizinin sonrasında, kamu açıkları ve borçlanma maliyetlerinin etkileri ile borç stokunun GSYH'ye oranı % 74,1'e kadar çıkmıştır. 2001 yılından sonra uygulanan sıkı maliye politikaları ve iktisadi göstergelerdeki iyileşmeler ile borç stokunun GSYH'ye oranı hızla gerilemiştir. 2007 yılında toplam borç stoku/GSYH oranı % 40'ın altına düşürülmüştür. Küresel krizin Türkiye'de etkilerinin net olarak görüldüğü 2009 yılında tekrar borç stokundan artış görülmüştür. Daha sonrasında borç stoku/GSYH oranı daha yavaş bir hızla azalmaya devam etmiştir. 2013 sonu itibarıyla toplam borç stokunun seviyesi % 37,5 seviyesine kadar gerilemiştir. 2013 yılında bir önceki yıla göre düşük miktarda artan dış borç stoku/GSYH oranının, 2014 yılında tekrar azalma trendine geri döndüğü görülmektedir. Ancak 2015 yılında dış borç stoku/GSYH oranının yeniden artması beklenmektedir.

Grafik 17 Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, *2015 için OVP GSYH tahmini kullanılmıştır.

İç borçlanmanın maliyetinde 2008 sonundan itibaren görülen azalma, borç stokundaki artışı sınırlamıştır. Borç stokunun artışı sınırlayan, dikkat edilmesi gereken bir başka hususun aşağıda daha detaylı ele alınacak olan bütçe dengesini düzeltici bir kerelik gelir uygulamaları olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamaların süreklilik arz etmemesi gelecek dönemlerde borç stokunun kontrol edilmesine yönelik gelirlere dayalı reformlar ya da harcamaların kontrol altına alınmasına yönelik uygulamaların gerekli olabileceğini işaret etmektedir.

Grafik verilerinden hareketle altının çizilmesi gereken bir başka nokta 1980'li yıllarda başlayan iç borçlanmaya yönelmenin 2000'lerde artarak sürdürüldüğüdür. Bu durum dış borç stokunun GSYH'ye oranının ve kamu borç stoku içerisindeki payının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Enflasyon ve faiz göstergelerinde önceki dönemlere göre düzelmeye de etkisi ile Hazine kur riski gibi risklerden korunmak amacıyla iç piyasalara yönelmiştir. Bu durum kamu finansmanının dış kaynaklara dayanmasından kaynaklanan riskleri azaltmak anlamında olumlu olmakla beraber, iç piyasada özel sektörün finansman kaynaklarını daha az kullanmasına neden olabilir.

Kamunun dış finansman kaynaklarından biri de özellikle 1999-2002 yılları arasında IMF kredileri olmuştur. IMF kredileri kamunun ihtiyaç duyduğu finansman kaynağının bir kısmını karşıladığı gibi, 2001 krizinde görüldüğü üzere uluslararası sermayenin net çıkışlarına karşı ihtiyaç duyulan döviz kaynağının bir kısmını da sağlamıştır.

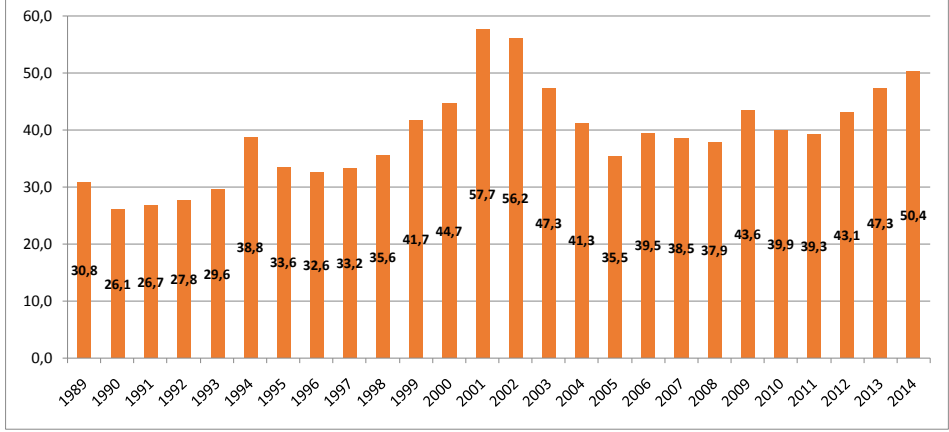
Tablo 32 Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
I. Kullanım	800	3.415	11.179	13.499	1.770	1.233	2.380	3.007	1.184	3.463	0	0	0	0	0	47.242
II. Borç Servisi	300	137	1.517	7.537	2.768	5.909	8.447	8.478	5.912	2.314	913	2.322	2.804	2.040	870	54.424
Anapara	288	85	1.090	6.684	1.819	4.905	7.527	7.661	5.331	1.916	718	2.191	2.733	2.016	866	47.667
Faiz	11	52	426	853	949	1.005	920	817	581	398	195	131	71	24	4	6.757
III. Net Kullanım (I-II)	501	3.278	9.662	5.962	-998	-4.677	-6.067	-5.471	-4.727	1.149	-913	-2.322	-2.804	-2.040	-870	-7.182
IV. Faiz Hariç Net Kullanım	512	3.329	10.088	6.815	-49	-3.672	-5.147	-4.654	-4.146	1.547	-718	-2.191	-2.733	-2.016	-866	-425
V. IMF Borç Stoku (dönem sonu)	891	4.174	14.117	22.086	24.092	21.507	14.646	10.762	7.158	8.524	7.958	5.627	2.877	864	0	154.038

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde kullanılmaya başlanan IMF kredileri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2003 yılına kadar net kredi kullanımı gerçekleştirilmiş ve IMF borç stoku 24 milyar dolara kadar çıkmıştır. 2003 yılı sonrası 2008 yılı hariç net olarak borç geri ödemesi yapılmış, 2009 yılından itibaren ise IMF kredisi kullanılmamıştır. 2013 yılında ise son taksitin ödenmesi ile IMF'ye olan borçlar bitirilmiştir. IMF'nin yeni iktisadi düzeninin sorgulandığı son dönemlerde, Türkiye'de benzer birçok ülke gibi IMF ile olan ilişkilerini sonlandıran ülkeler arasında yer almıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin IMF'ye olan borcu sona ermekle beraber, dış borç stoku/GSYH oranı artış göstermektedir.

Grafik 18 Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Kamunun borç stokunun GSYH'ye oran olarak azalması ve yüksek oranda iç borçlanmaya yönelim 2001 yılı sonrasında Türkiye'nin brüt dış borç stokunun GSYH'ye oranının azalmasında etkili olmuştur. 2001 yılında % 57,7'ye yükselen dış borç stoku, özel sektör borç stokunun GSYH'ye oranının da azalması ile birlikte, 2005 yılında % 35,5'e kadar gerilemiştir. Ancak kamunun dış borç stokunun GSYH'ye oranı azalırken, özel kesim dış borçlanmasındaki artışın hızlanması ile Türkiye dış borç stokunun GSYH'ye oranı 2014 yılında % 50,4'e kadar çıkmıştır.

Tablo 33 Türkiye Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
KAMU	42,2	41,5	49,8	49,1	47,0	41,2	34,4	29,4	27,9	31,0	30,5	31,0	30,7	29,8	29,2
Merkezi Yönetim	34,2	34,1	43,8	43,9	42,6	37,9	32,0	26,8	24,8	27,5	26,8	26,1	24,1	22,0	21,2
Mahalli Yönetimler	1,8	1,5	1,1	0,9	0,7	0,6	0,5	0,6	0,9	1,1	1,2	1,2	1,1	0,9	0,8
Fonlar	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kamu Bankaları	2,7	2,2	1,5	1,5	1,5	1,2	1,0	1,1	1,3	1,8	2,1	3,3	5,1	6,5	7,1
KYİ'ler	2,9	3,0	2,7	2,3	1,8	1,3	0,8	0,7	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2
TCMB	11,9	21,4	17,0	16,9	13,3	9,0	7,5	6,3	5,0	4,9	4,0	3,1	2,1	1,3	0,6
ÖZEL	45,9	37,1	33,2	33,9	39,8	49,7	58,1	64,3	67,1	64,1	65,5	65,9	67,2	68,9	70,1
Bankalar	16,9	9,0	6,6	8,0	11,6	17,4	20,4	18,9	19,2	18,5	25,8	26,4	29,2	33,3	35,8
Bankacılık Dışı Finansal Kur.	2,6	1,4	2,9	2,9	3,2	5,5	7,7	8,4	7,5	6,1	4,3	4,4	5,1	5,3	5,2
Finansal Olmayan Kuruluşlar	26,5	26,7	23,7	23,0	24,9	26,8	30,0	36,9	40,4	39,4	35,4	35,1	32,9	30,3	29,1
Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Dış borçlanmanın hangi kesimler tarafından arttırıldığı, artan dış borç stoklarından kaynaklanabilecek risklerin hangi kesimlerce yüklenildiğinin görülmesi açısından önemlidir. Yukarıda yer alan tablodan izlenebileceği gibi merkezi yönetimin kamu kesimi dış borç stoku içerisindeki payı azalmaktadır. Bu duruma rağmen kamunun dış borç stoku payındaki azalmanın sınırlı kalmasının nedeni özellikle son üç yılda kamu bankaları borç stokundaki artıştır. Özel sektör dış borç stoku payındaki artışın ise büyük ölçüde bankacılık kesiminden kaynaklandığı görülmektedir. 2014 yılı itibariyle Türkiye dış borç stoku içerisinde TCMB dahil kamu kesiminin payı %29,8, özel sektörün payı ise % 70,1'dir. Özel bankaların payı % 35,8'e kadar yükselirken finansal olmayan özel kuruluşların payı % 29,1'e gerilemiştir.

3. Özelleştirmeler

1980 sonrası kamunun ekonomideki işlevi ve payına yönelik anlayıştaki değişme özelleştirme faaliyetlerine yönelime yol açmıştır. 1980'li yıllarda gündeme gelen özelleştirme faaliyetleri büyük ölçüde 2000'li yıllarda gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen tasarruflarla yapılan yatırımlardan elde edilen özelleştirme gelirlerinin, özellikle son on yılda bütçe açıklarının kapanmasında önemli bir rolü olmuştur.

Özelleştirmelerin arkasında yatan neden, neoklasik iktisat anlayışına uygun olarak Özelleştirme İdaresinin yayınlarında "...devletin, asli görevleri olan adalet ve güvenliğin sağlanması yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise pazar mekanizmaları tarafından yönlendirilmesi" olarak yer almaktadır. Temel nihai hedef kamunun ekonomide işletmecilik alanından tamamen çekilmesidir.

Her ne kadar temel amaçlar arasında KİT'lerin görev zararlarından kaynaklanan, bütçe üzerindeki yüklerin azaltılması sayılsa da, özelleştirmelerin arkasında yatan nedenin KİT'lerin zarar etmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Temelde kar ya da zarar etmesine bakılmaksızın tüm kamu işletmelerinin nihai olarak özelleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Bu kapsamda, Özelleştirme İdaresi raporlarına göre: "1985 yılından itibaren 271 kuruluştaki kamu hisseleri, 1679 taşınmaz, 10 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 146 Tesis, 7 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile Araç Muayene İstasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. 25 kuruluştaki kamu payı ile 4 taşınmaz daha sonra özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmak, tasfiye edilmek veya kapsamda olmayan başka bir kuruluşla birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilmek üzere devredilmiştir. Özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı

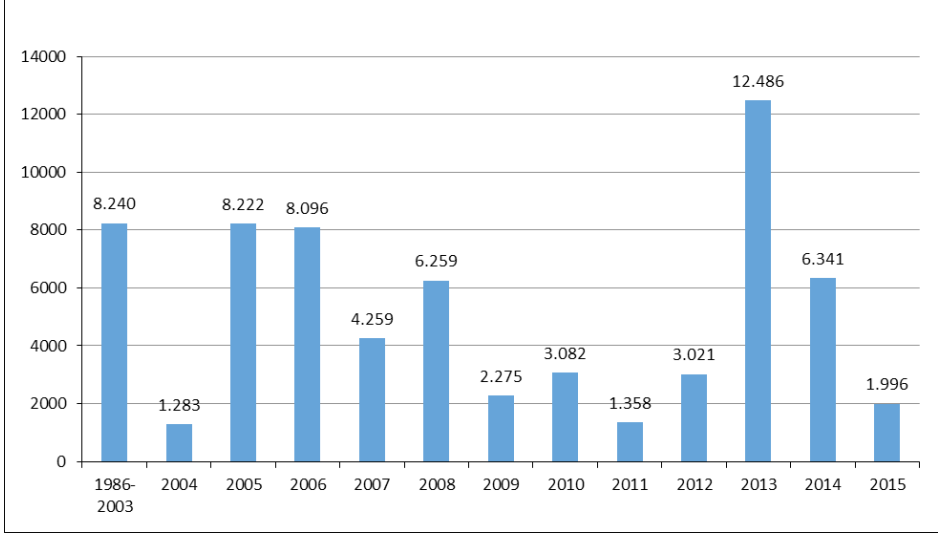
1985 yılından 2016 yılına kadar geçen 31 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir.”

Tablo 34 1985-2015 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri (milyon dolar)

	1985 - 2014	2015	TOPLAM
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Hisse Satışları	21.750	4	21.754
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlık Satışları	31.132	1.937	33.069
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Halka Arzı	9.573	0	9.573
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların BIST’de Satışı	1.261	0	1.261
Yarım Kalmış Tesis Satışı	4	0	4
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlar veya Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlıkların Bedelli Devirleri	1.201	55	1.256
TOPLAM	64.921	1.996	66.917

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

1985-2015 yılı arası özelleştirme faaliyetlerinin tutarı 66,9 milyar dolardır. Bu tutarın % 14’ü halka arz, % 49’u tesis ve varlık satışları ve % 33’ü blok satışlardan kaynaklanmaktadır. 2015 yılı içerisinde ise 1,9 milyar doları bağlı ortaklık, iştirak, tesis ve varlık satışları; 55 milyon doları bedelli devirler ve 4 milyon doları hisse satışları olmak üzere toplamda 2 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir.

Grafik 19 1986-2015 Döneminde Özelleştirme Tutarları (milyon dolar)

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

Yıllar itibariyle özelleştirme faaliyetlerine bakıldığında 1986-2003 yılları arasında 8,2 milyar dolar özelleştirme yapıldığı görülmektedir. 2005 yılında yapılan özelleştirme tutarı neredeyse bu 18 yılda yapılan özelleştirme tutarına denktir. 2006-2008 döneminde özelleştirme tutarları yüksek seyretmekle beraber, 2009-2012 döneminde görece düşük tutarlarda özelleştirme işlemleri gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında gerçekleştirilen özelleştirme tutarı 12,5 milyar dolara yükselerek zirve yapmıştır. 2014 yılında özelleştirme tutarı 6,3 milyar dolar olurken, 2015 yılında 2 milyar dolara düşmüştür.

Özelleştirmelerin temel hedefi olarak kamunun işletmecilik alanından tamamen çekilmesi belirlenmiş olsa da, kamusal fayda açısından gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır. Özelleştirilen işletmelerde verimlilik artışı sağlanıp sağlanamadığı, bazı kilit sektörlerin özelleştirilmesi ve özelleştirme yöntemleri bunlardan bazılarıdır.

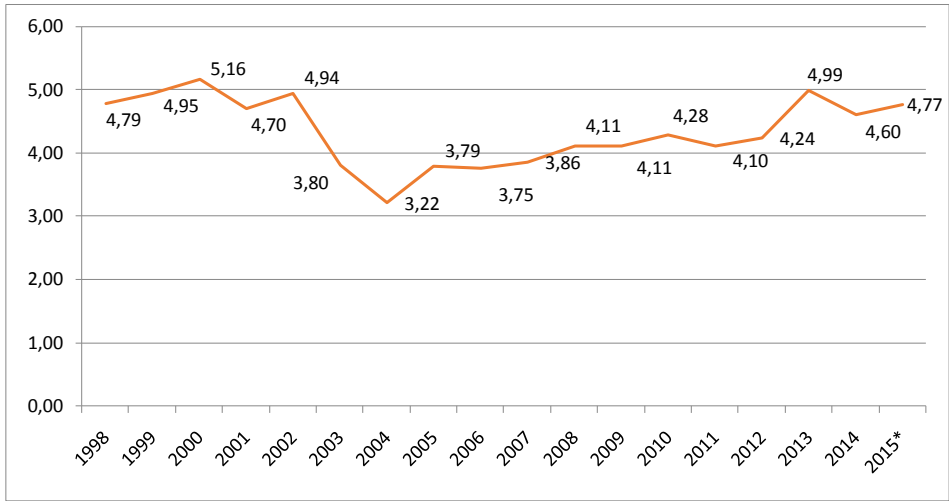
Bir başka önemli nokta da özelleştirmeler sonucu elde edilen gelirlerin kullanımı ile ilgilidir. Varlık azalmasının karşılığında yükümlülüklerde de bir azalmanın gerçekleşmesi gerektiği mantığı ile özelleştirme gelirleri 2008 yılına kadar daha çok bütçe finansmanında kullanılmıştır. 2008 yılından itibaren ise bütçeye gelir

olarak yazılmaya başlanmıştır. Bu gelirlerin yatırım amaçlı kullanımı özelleştirme gelirlerinin yaygın olarak kabul gören bir başka kullanım alanıdır. Bütçeye kaydedilen sermaye gelirlerinin de temelde bu amaçla kullanılması tercih edilmelidir.

4. Yatırımlar

Kamu tarafından yapılan yatırım harcamalarının gelişimi ve sektörel dağılımı, kamu kaynakları ile ekonominin gerek fiziki altyapı gereksinimlerinin karşılanması gerekse beşeri kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir. 1998-2002 döneminde GSYH'ye oran olarak % 5 seviyesine yakın gerçekleşen sabit sermaye yatırımları, sıkı maliye politikaları nedeniyle 2004 yılında % 3,2 seviyesine kadar gerilemiştir. Daha sonra artış trendine giren kamu yatırımları 2013 yılında % 5 seviyesine kadar yükselmiştir. 2015 yılında GSYH'nin % 4,8'i oranında kamu yatırımı yapıldığı tahmin edilmektedir.

Grafik 20 Kamu Sabit Sermaye Yatırımları Gelişimi
(GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, * Tahmin

Sektörel olarak kamu yatırımlarına bakıldığında, kamu yatırımları içerisinde en yüksek paya sahip olan sektörün ulaştırma olduğu görülmektedir. Özel sektörün de yüksek yatırımlarının olduğu ulaştırma sektörü, imalat sektöründen sonra Tür-

kiye’de en fazla yatırım yapılan sektördür. Ulaştırma sektörüne yönelik kamu yatırımları 2014 yılında sırasıyla GSYH’ye oran olarak % 1,73 gerçekleşmiştir ve 2015 yılında % 1,81 düzeyinde gerçekleşmesi tahmin edilmektedir. Özel sektör yatırımları ile beraber toplamda ulaştırma sektörü yatırımları ise 2014 yılında % 4,07 olmuştur ve 2015 yılında % 4,26 olması beklenmektedir.

Tablo 35 Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (GSYH’ye oran olarak, %)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Kamu Sektörü Sabit Sermaye Yatırımları																		
Tarım	0,39	0,41	0,45	0,47	0,46	0,30	0,30	0,30	0,26	0,34	0,35	0,53	0,42	0,40	0,45	0,48	0,41	0,44
Madencilik	0,07	0,07	0,06	0,07	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,08	0,07	0,09	0,08	0,10	0,09	0,07	0,07	0,10
İmalat	0,13	0,13	0,15	0,19	0,16	0,10	0,09	0,07	0,08	0,04	0,04	0,05	0,03	0,03	0,03	0,05	0,03	0,03
Enerji	0,80	0,76	0,78	0,71	1,03	0,63	0,43	0,47	0,38	0,40	0,38	0,39	0,28	0,23	0,25	0,23	0,26	0,25
Ulaştırma	1,63	1,82	1,81	1,42	1,35	1,03	1,08	1,30	1,25	1,12	1,55	1,23	1,86	1,69	1,62	1,93	1,73	1,81
Turizm	0,02	0,02	0,02	0,02	0,04	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02	0,04
Konut	0,05	0,06	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,06	0,05	0,06	0,06	0,06	0,06	0,07	0,06	0,06	0,05	0,04
Eğitim	0,51	0,58	0,61	0,57	0,61	0,54	0,43	0,44	0,43	0,47	0,41	0,51	0,44	0,50	0,60	0,72	0,74	0,63
Sağlık	0,23	0,19	0,23	0,23	0,25	0,22	0,16	0,22	0,22	0,26	0,23	0,28	0,20	0,20	0,22	0,25	0,26	0,28
Diğer Hizmetler	0,96	0,89	0,99	0,98	0,97	0,88	0,62	0,86	0,99	1,07	1,01	0,97	0,87	0,85	0,88	1,16	1,04	1,16
TOPLAM	4,79	4,95	5,16	4,70	4,94	3,80	3,22	3,79	3,75	3,86	4,11	4,11	4,28	4,10	4,24	4,99	4,60	4,77
Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları																		
Tarım	0,88	0,43	0,50	0,24	0,23	0,33	0,69	0,56	0,60	0,41	0,26	0,14	0,26	0,49	0,32	0,32	0,29	0,28
Madencilik	0,26	0,24	0,17	0,18	0,21	0,27	0,33	0,32	0,30	0,27	0,24	0,22	0,29	0,43	0,52	0,51	0,52	0,52
İmalat	4,29	3,52	4,06	2,85	4,00	4,94	6,79	7,22	7,88	7,35	6,42	4,77	5,38	7,31	6,20	5,68	6,02	6,00
Enerji	0,97	0,66	0,58	1,11	0,50	0,38	0,28	0,38	0,53	0,58	0,62	0,80	0,76	0,59	0,54	0,55	0,51	0,51
Ulaştırma	3,79	2,99	4,32	2,73	2,04	2,16	3,32	3,25	3,15	2,90	2,82	2,58	2,75	3,12	2,62	2,70	2,34	2,45
Turizm	0,68	0,78	0,73	0,71	0,80	1,03	1,22	1,30	1,27	0,90	0,93	0,88	1,23	1,25	1,40	1,37	1,26	1,24
Konut	5,87	4,32	3,74	2,44	2,83	2,95	3,13	2,74	3,28	3,67	3,05	2,26	2,39	2,73	2,66	2,31	2,89	2,93
Eğitim	0,16	0,26	0,29	0,22	0,18	0,20	0,21	0,19	0,19	0,19	0,20	0,11	0,20	0,35	0,49	0,48	0,55	0,55
Sağlık	0,66	0,47	0,56	0,45	0,47	0,48	0,65	0,81	0,85	0,83	0,79	0,63	1,01	1,01	0,88	0,97	0,73	0,74
Diğer Hizmetler	0,77	0,72	0,72	0,74	0,92	0,87	0,89	0,83	0,81	0,79	0,76	0,71	0,67	0,73	0,70	0,71	0,70	0,69
TOPLAM	18,33	14,37	15,67	11,68	12,19	13,61	17,49	17,60	18,86	17,90	16,10	13,10	14,96	18,01	16,32	15,60	15,81	15,90
Toplam Sabit Sermaye Yatırımları																		
Tarım	1,27	0,84	0,94	0,71	0,69	0,63	0,98	0,87	0,86	0,76	0,61	0,67	0,68	0,89	0,78	0,80	0,69	0,72
Madencilik	0,33	0,31	0,23	0,25	0,25	0,31	0,37	0,37	0,35	0,31	0,31	0,37	0,53	0,61	0,58	0,59	0,61	
İmalat	4,42	3,64	4,21	3,04	4,16	5,04	6,88	7,29	7,96	7,39	6,46	4,81	5,41	7,34	6,24	5,72	6,05	6,03
Enerji	1,78	1,42	1,37	1,82	1,53	1,01	0,71	0,84	0,91	0,98	1,00	1,20	1,04	0,82	0,79	0,79	0,76	0,76
Ulaştırma	5,42	4,81	6,13	4,15	3,40	3,19	4,40	4,55	4,41	4,02	4,37	3,81	4,62	4,81	4,24	4,63	4,07	4,26
Turizm	0,70	0,81	0,76	0,73	0,84	1,06	1,24	1,32	1,29	0,92	0,95	0,89	1,25	1,28	1,43	1,40	1,29	1,28
Konut	5,92	4,38	3,78	2,48	2,87	2,99	3,16	2,80	3,33	3,73	3,11	2,32	2,46	2,80	2,71	2,37	2,93	2,97
Eğitim	0,67	0,85	0,90	0,79	0,79	0,74	0,64	0,63	0,62	0,66	0,61	0,61	0,65	0,85	1,09	1,20	1,29	1,18
Sağlık	0,89	0,65	0,79	0,68	0,72	0,70	0,81	1,03	1,07	1,09	1,02	0,92	1,21	1,21	1,11	1,22	0,99	1,02
Diğer Hizmetler	1,73	1,61	1,72	1,73	1,89	1,74	1,52	1,68	1,80	1,86	1,77	1,68	1,54	1,58	1,58	1,87	1,74	1,85
TOPLAM	23,12	19,32	20,83	16,38	17,13	17,41	20,71	21,39	22,62	21,75	20,21	17,22	19,23	22,11	20,56	20,59	20,41	20,67

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Gerçekleşme tahmini

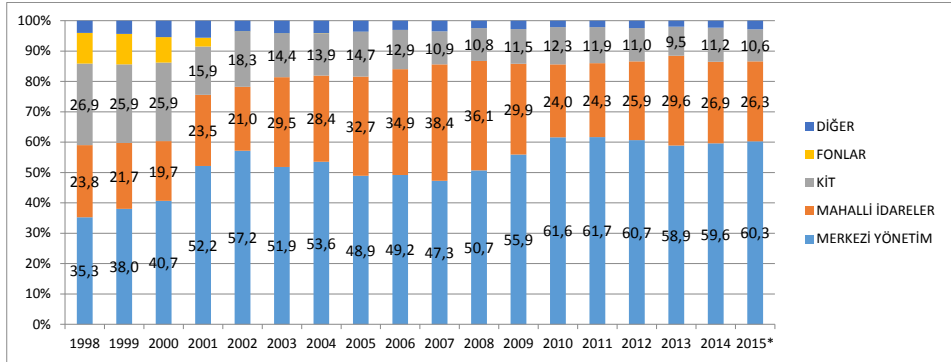
Kamunun ekonomide işletmecilik alanından çekilmesi ile beraber imalat sektörü yatırımları özel sektör eliyle gerçekleştirilmektedir. 2014 yılında toplam imalat sektörü sabit sermaye yatırımları GSYH’ye oran olarak % 6,05 gerçekleşmiştir ve 2015 yılında % 6,03 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Özelleştirmelerle beraber enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarının GSYH'ye oran olarak azaldığı görülmektedir. 2014 yılında % 0,26 olan kamu enerji yatırımlarının 2015 yılında % 0,25 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Diğer taraftan enerji sektörüne yönelik özel yatırımlar da düşük seviyededir. Toplamda enerji sektörüne yönelik yatırımlar 2014 yılında GSYH'ye oran olarak % 0,76'dır ve 2015 yılında da % 0,76 olacağı tahmin edilmektedir.

Eğitime yönelik yatırımların düzeyinde gerek kamu gerek özel sektör kaynaklı bir artış görülse de, eğitime yönelik toplam yatırımlar 2014 yılında % 1,29 düzeyine kadar çıkabilmiştir. 2015 yılında ise % 1,18'e gerileyeceği tahmin edilmektedir. Kamu eğitim yatırımları GSYH'ye oran olarak 2014 yılında % 0,74 seviyesinde gerçekleşmiştir ve 2015 yılında % 0,63'e düşmesi beklenmektedir.

Sağlık sektörüne yönelik toplam yatırımlar 2014 yılında GSYH'ye oran olarak % 0,99 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise bu oranın % 1,02 olacağı tahmin edilmektedir. Kamun sağlık yatırımları ise GSYH'ye olarak 2014 yılında % 0,26'tır ve 2015 yılında % 0,28 olacağı tahmin edilmektedir. Özellikle eğitim ve sağlığa yönelik yapılan yatırımlar kadar bu yatırımların işlerlik kazanması için yapılacak olan cari harcamalar da önemlidir.

Grafik 21 1998-2015 Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bütçe Türleri İtibariyle Dağılımı (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, *Gerçekleşme Tahmini

Kamu sabit sermaye yatırımlarına bütçe türleri itibariyle bakıldığında, gerek KİT'lerin etkinlik alanının özelleştirmeler kapsamında daraltılması gerekse bütçe dışı fonların kullanımının azaltılmasıyla 2002 yılında merkezi yönetimin payının

% 57,2'ye kadar yükseldiği görülmektedir. Altyapı yatırımlarının artarak belediyeler tarafından gerçekleştirilmeye başlanması ile ise merkezi yönetimin payında azalma görülmektedir. Mahalli idarelerin payı 2007'i yılında % 38,4'e kadar çıkmış, merkezi yönetimin payı ise % 47,3'e gerilemiştir. Ancak 2007 yılından sonra merkezi yönetimin payının arttığı, mahalli idarelerin payının ise giderek azaldığı görülmektedir. 2014 yılında da bu eğilim sürmüştü ve mahalli idarelerin payı % 26,9'a gerilemiştir. 2015 yılında mahalli idarelerin payının % 26,3, merkezi yönetimin payının ise % 60,3 olduğu tahmin edilmektedir.

5. 2007-2015 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri

Yukarıda belirtildiği gibi 2007 yılı sonrasında kamu faiz dışı fazlası hedefi büyük ölçüde gevşetilmiş ve harcamalar üzerindeki baskı azaltılmıştır. Bütçe disiplini açısından harcama baskılarının azaltılması olumsuz görülebilir. Ancak artan kamu harcamaları yoluyla yatırımların artırılması ve kamu hizmet sunumunun iyileştirilmesi söz konusu olduğunda bu harcama artışları olumlu da karşılanabilir.

Tablo 36 Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran olarak, %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Harcamalar	24,20	23,88	28,16	26,79	24,24	25,54	26,05	25,68	25,78
Faiz Hariç Harcamalar	18,42	18,55	22,57	22,39	20,99	22,13	22,86	22,83	23,08
Toplam Gelirler	22,58	22,05	22,62	23,14	22,87	23,47	24,86	24,34	24,62
Vergi Gelirleri	18,13	17,69	18,10	19,16	19,56	19,68	20,81	20,17	20,76
Vergi Dışı Gelirler	4,45	4,36	4,52	3,98	3,31	3,79	4,05	4,17	3,87
Bütçe Dengesi	-1,63	-1,83	-5,54	-3,65	-1,37	-2,08	-1,18	-1,34	-1,15
Faiz Dışı Denge	4,16	3,50	0,05	0,75	1,88	1,34	2,01	1,52	1,55

Kaynak: Muhasebat ve TÜİK, * 2015 yılı için 2016-2018 OVP GSYH tahmini kullanılmıştır.

2007 yılı sonrasında kamu harcamalarındaki baskının azaltılmaya başlaması ile merkezi yönetim faiz dışı harcamalarındaki artış hızlanmıştır. 2009 yılında GSYH'ye oran olarak % 22,6 seviyesine çıkan faiz dışı harcamalar devam eden yıllarda, 2011 yılındaki % 21 seviyesi dışında, % 22 seviyesinin üzerinde seyretmiştir. Bütçe gelirlerinde aynı hızda bir artış görülmemesi nedeniyle faiz dışı denge de önceki dönemlere göre düşmüştür. Bütçe gelirlerinde vergi gelirleri artışına bağlı olarak, artış görülmektedir. Vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2010 yılında % 19,2 seviyesine çıkmış ve sonrasında artmaya devam etmiştir. 2015 yılında vergi tahsilatının GSYH'ye oranının % 20,8 olması beklenmektedir.

Tablo 37 2007-2015 Merkezi Yönetim Bütçe Tahmin ve Gerçekleşmeleri
(milyon TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Harcamalar	204.068	227.031	268.219	294.359	314.607	361.887	408.225	448.752	505.992
1-Faiz Hariç Harcama	155.315	176.369	215.018	246.060	272.375	313.471	358.239	398.839	452.987
Personel Giderleri	43.569	48.856	55.947	62.315	72.914	86.463	96.235	110.370	125.046
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	5.805	6.408	7.208	11.063	12.850	14.728	16.306	18.929	21.042
Mal ve Hizmet Alımları	22.258	24.412	29.799	29.185	32.797	32.894	36.386	40.801	45.444
Cari Transferler	63.292	70.360	91.976	101.857	110.499	129.477	148.743	162.282	182.787
Sermaye Giderleri	13.003	18.516	20.072	26.010	30.905	34.365	43.767	48.201	56.875
Sermaye Transferleri	3.542	3.174	4.319	6.773	6.739	6.006	7.666	7.707	10.460
Borç Verme	3.846	4.644	5.698	8.857	5.671	9.537	9.135	10.550	11.333
Yedek Ödenekler	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2-Faiz Harcamaları	48.753	50.661	53.201	48.299	42.232	48.416	49.986	49.913	53.006
Gelirler	190.360	209.598	215.458	254.277	296.824	332.475	389.682	425.383	483.386
1-Genel Bütçe Gelirleri	184.803	203.027	208.610	246.051	286.554	320.536	375.564	408.676	464.785
Vergi Gelirleri	152.835	168.109	172.440	210.560	253.809	278.781	326.169	352.514	407.475
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	8.239	7.422	9.948	9.804	9.063	13.986	14.312	16.125	19.655
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.845	850	807	966	1.068	1.652	1.096	1.281	2.208
Faizler, Paylar ve Cezalar	15.706	17.126	23.058	21.114	19.739	22.708	23.651	28.302	26.541
Sermaye Gelirleri	6.080	9.114	2.044	3.376	2.530	2.054	10.105	9.549	7.932
Alacaklardan Tahsilat	98	407	312	232	344	1.355	231	905	973
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	3.972	4.825	5.037	6.333	8.174	9.622	11.445	13.524	15.093
3-Düzen. ve Denet. Kurumların Gelirleri	1.585	1.747	1.811	1.893	2.095	2.318	2.673	3.183	3.509
Bütçe Dengesi	-13.708	-17.432	-52.761	-40.081	-17.783	-29.412	-18.543	-23.370	-22.606
Faiz Dışı Denge	35.045	33.229	440	8.217	24.448	19.004	31.443	26.544	30.400
Bütçe Tahminlerine Göre Gerçekleşme Oranları (%)									
Harcamalar	99,6	102,0	103,5	102,6	100,7	103,1	101,0	102,8	107,0
1-Faiz Hariç Harcama	102,2	105,9	106,6	106,9	102,8	104,2	102,0	103,7	108,1
Personel Giderleri	99,8	100,4	97,8	103,3	100,9	105,8	99,0	100,4	104,9
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	57,5	100,0	99,5	99,6	100,9	103,1	97,1	100,3	103,5
Mal ve Hizmet Alımları	142,8	106,6	117,1	115,9	109,1	114,0	108,8	108,5	110,4
Cari Transferler	104,0	101,7	104,6	99,7	95,4	99,4	98,3	99,2	103,6
Sermaye Giderleri	107,4	157,2	135,3	137,4	142,4	123,1	130,7	131,4	138,9
Sermaye Transferleri	97,1	152,3	152,9	197,5	156,7	141,6	150,2	118,2	153,9
Borç Verme	104,1	118,1	122,2	128,3	88,1	110,6	82,2	138,0	107,5
Yedek Ödenekler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2-Faiz Harcamaları	92,1	90,5	92,5	85,1	88,9	96,4	94,3	96,0	98,2
Gelirler	101,2	102,5	86,6	107,4	106,4	100,8	105,3	105,5	106,9
1-Genel Bütçe Gelirleri	100,7	101,8	85,9	107,0	105,5	99,6	104,0	104,0	105,4
Vergi Gelirleri	96,6	98,2	85,3	108,9	109,3	100,4	102,6	101,2	104,6
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	105,4	82,7	135,1	145,1	124,2	151,4	156,8	198,1	207,4
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	384,2	106,0	85,7	100,1	86,2	139,6	53,5	82,3	114,3
Faizler, Paylar ve Cezalar	108,7	121,3	118,7	118,5	95,4	103,7	105,4	108,7	92,0
Sermaye Gelirleri	237,0	211,6	15,6	31,7	25,3	17,9	108,8	109,1	76,0
Alacaklardan Tahsilat				52,9	158,0	503,0	80,7	635,2	121,0
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	121,7	141,2	129,9	129,3	149,1	158,0	172,9	187,2	193,8
3-Düzen. ve Denet. Kurumların Gelirleri	110,5	101,1	94,1	97,1	110,7	114,3	114,1	106,7	109,9
Bütçe Dengesi	81,5	96,9	507,4	79,9	53,0	139,4	54,6	70,3	107,8
Faiz Dışı Denge	97,0	87,4	0,9	125,2	175,2	65,2	165,1	141,6	92,0

Kaynak: Muhasebat

Bütçe gerçekleştirmelerinin nominal tutarlarının yer aldığı yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi faiz dışı fazla nominal olarak da azalmaktadır. Cari fiyatlarla 2007

yılında 35 milyar TL faiz dışı fazla verilmiştir. Devam eden yıllarda faiz dışı fazla tutarı değişkenlik göstermekle beraber bir daha bu seviyeye çıkmamıştır. 2015 yılında merkezi yönetim bütçe giderleri 506 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 453 milyar TL, bütçe gelirleri ise 483,4 milyar TL gerçekleşmiştir. Bütçe 22,6 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 30,4 milyar TL olmuştur.

2007- 2015 döneminde faiz dışı harcamalar bütçe tahminlerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Ödenek aşımı, yürütmenin, bütçe ile belirlenen ve TBMM tarafından onaylanan harcamaların üzerinde harcamalarda bulunduğunu göstermektedir. Bu durumun özellikle mal ve hizmet alımları ve yatırımlara yönelik harcamalar için geçerli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan faiz harcamaları bütçe tahminlerinin sürekli altında gerçekleşirken, 2009 yılı hariç gelir gerçekleştirmeleri gelir tahminlerini aşmıştır. Bütçe açığı 2009 kriz yılı, 2012 ve 2015 yılları dışında bütçede öngörülenin altında gerçekleşmiştir. 2010, 2011, 2013 ve 2014 yıllarında faiz dışı fazlanın bütçede öngörülenden daha yüksek çıktığı görülmektedir.

2015 yılında bütçe giderlerinin bütçe tahminlerine göre gerçekleşme oranı % 107'dir. Faiz harcamalarının bütçe tahminlerinin altında gerçekleştiği ve faiz dışı giderlerin bütçe tahminine göre gerçekleşmesinin % 108,1 olduğu görülmektedir. Gelirlerin bütçeye göre gerçekleşme oranı ise % 106,9'dur. Faiz dışı fazla bütçede öngörülenin altında gerçekleşmiştir. Bütçeye göre faiz dışı fazlanın gerçekleşme oranı % 92'dir. Bütçe açığı ise tahminin üzerinde gerçekleşmiş ve bütçeye göre gerçekleşme oranı % 107,8 olmuştur.

Tablo 38 2007-2015 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri
(milyon TL, % değişim oranı)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	204.068	227.031	268.219	294.359	314.607	361.887	408.225	448.752	505.992
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	155.315	176.369	215.018	246.060	272.375	313.471	358.239	398.839	452.987
1. Personel Giderleri	43.569	48.856	55.947	62.315	72.914	86.463	96.235	110.370	125.046
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	5.805	6.408	7.208	11.063	12.850	14.728	16.306	18.929	21.042
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	22.258	24.412	29.799	29.185	32.797	32.894	36.386	40.801	45.444
Savunma-Güvenlik	7.599	8.327	9.671	9.544	10.023	10.965	11.783	12.167	12.692
Sağlık Giderleri	6.625	6.765	8.798	5.752	5.442	539	336	358	380
Yeşil Kart Sağlık Hizmetleri	3.914	4.031	5.506	4.944	5.140	230	0	0	0
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri	7.974	9.231	11.288	13.863	17.131	20.939	23.749	27.820	32.131
4. Cari Transferler	63.292	70.360	91.976	101.857	110.499	129.477	148.743	162.282	182.787
Görev Zararları	1.401	2.041	4.138	3.297	4.739	3.912	4.075	3.836	4.820
Hazine Yardımları	36.273	38.769	56.951	60.323	59.353	70.184	79.238	83.528	87.560
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri	33.063	35.133	52.685	55.039	52.833	63.684	71.793	77.294	80.083
-Devlet Sosyal Güvenlik Katkısı	0	1.718	11.084	14.965	21.176	23.537	27.471	30.512	38.140
-Sosyal Güvenlik Açık Finansmanı	25.823	25.850	29.249	27.069	16.555	22.218	20.385	21.229	12.286
-Sosyal Güvenliği Olmayanların Sağlık Primi	0	0	0	0	419	3.456	7.566	6.244	6.406
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	1.706	1.918	1.591	1.738	2.505	2.400	2.363	1.240	1.145
Diğer Hazine Yardımları	696	696	1.657	2.204	2.357	2.337	2.916	2.527	3.246
Tarım al Destekleme Ödemeleri	5.555	5.809	4.495	5.817	6.961	7.553	8.684	9.148	9.971
Gelirden Ayrılan Paylar	17.192	20.256	21.492	26.308	31.043	34.380	39.869	47.284	55.765
Mahalli İdare Payları	13.286	15.829	16.835	20.910	24.900	27.713	32.398	38.787	46.123
Fon Payları	3.224	3.555	3.474	4.143	5.404	5.988	6.695	7.695	8.578
5. Sermaye Giderleri	13.003	18.516	20.072	26.010	30.905	34.365	43.767	48.201	56.875
6. Sermaye Transferleri	3.542	3.174	4.319	6.773	6.739	6.006	7.666	7.707	10.460
7. Borç Verme	3.846	4.644	5.698	8.857	5.671	9.537	9.135	10.550	11.333
8. Yedek Ödenekler	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B. Faiz Giderleri	48.753	50.661	53.201	48.299	42.232	48.416	49.986	49.913	53.006
İç Borç Faiz Ödemeleri	41.540	44.516	46.762	42.148	35.064	40.702	38.910	39.915	40.320
Dış Borç Faiz Ödemeleri	6.403	5.738	6.318	5.982	6.668	7.277	7.397	9.240	9.920
Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)									
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	14,6	11,3	18,1	9,7	6,9	15,0	12,8	9,9	12,8
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	17,5	13,6	21,9	14,4	10,7	15,1	14,3	11,3	13,6
1. Personel Giderleri	15,2	12,1	14,5	11,4	17,0	18,6	11,3	14,7	13,3
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	14,4	10,4	12,5	53,5	16,2	14,6	10,7	16,1	11,2
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	17,1	9,7	22,1	-2,1	12,4	0,3	10,6	12,1	11,4
Savunma-Güvenlik		9,6	16,1	-1,3	5,0	9,4	7,5	3,3	4,3
Sağlık Giderleri		2,1	30,0	-34,6	-5,4	-90,1	-37,6	6,6	6,1
Borçlanma Genel Giderleri		47,8	-52,5	-37,0	665,8	124,2	15,0	-12,4	-100,0
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri		15,8	22,3	22,8	23,6	22,2	13,4	17,1	15,5
4. Cari Transferler	27,0	11,2	30,7	10,7	8,5	17,2	14,9	9,1	12,6
Görev Zararları		45,6	102,8	-20,3	43,7	-17,4	4,2	-5,9	25,7
Hazine Yardımları		6,9	46,9	5,9	-1,6	18,2	12,9	5,4	4,8
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri		6,3	50,0	4,5	-4,0	20,5	12,7	7,7	3,6
-Sosyal Güvenlik Açık Finansmanı		0,1	13,2	-7,5	-38,8	34,2	-8,3	4,1	-42,1
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları		12,4	-17,0	9,3	44,1	-4,2	-1,5	-47,5	-7,7
Diğer Hazine Yardımları		-0,1	138,2	33,0	6,9	-0,8	24,8	-13,3	28,4
Tarım al Destekleme Ödemeleri		4,6	-22,6	29,4	19,7	8,5	15,0	5,3	9,0
Gelirden Ayrılan Paylar		17,8	6,1	22,4	18,0	10,7	16,0	18,6	17,9
Mahalli İdare Payları		19,1	6,4	24,2	19,1	11,3	16,9	19,7	18,9
Fon Payları		10,3	-2,3	19,3	30,5	10,8	11,8	14,9	11,5
5. Sermaye Giderleri	7,5	42,4	8,4	29,6	18,8	11,2	27,4	10,1	18,0
6. Sermaye Transferleri	34,3	-10,4	36,1	56,8	-0,5	-10,9	27,6	0,5	35,7
7. Borç Verme	-32,4	20,7	22,7	55,5	-36,0	68,2	-4,2	15,5	7,4
8. Yedek Ödenekler									
B. Faiz Giderleri	6,1	3,9	5,0	-9,2	-12,6	14,6	3,2	-0,1	6,2
a) İç Borç Faiz Ödemeleri		7,2	5,0	-9,9	-16,8	16,1	-4,4	2,6	1,0
b) Dış Borç Faiz Ödemeleri		-10,4	10,1	-5,3	11,5	9,1	1,6	24,9	7,4

Kaynak: Muhasebat

2007 yılı sonrasında faiz dışı harcamaların artışına bütçe kalemleri temelinde bakıldığında, cari transfer artışlarının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Yatırım giderleri ile sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarında da önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir. Personel giderleri ise dönem boyunca ortalama % 14,2 oranında artmış, 2015 yılında % 13,3 artışla 125 milyar TL gerçekleşmiştir. 21 milyar TL prim ödemesi ile birlikte toplamda 146 milyar TL personel harcaması yapılmıştır.

2007 -2015 döneminde mal ve hizmet alımı giderlerindeki artış sağlık giderlerinin azalması nedeniyle sınırlı kalırken, sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarında önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir. Sağlık harcamalarındaki azalmanın temel nedeni yeşilkart sağlık harcamalarının sona ermesi olmuştur. 2012 yılından sonra yeşilkart uygulamasına son verilerek sosyal güvenliği olmayanlar için sağlık primi yardımı uygulamasına geçilmiştir. Transfer harcaması niteliği taşıyan yeşilkart sağlık harcamalarının uygulanmasına son verilmesiyle beraber mal ve hizmet alımları altında izlenmemesi doğru bir yaklaşımdır. 2015 yılında sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet giderleri % 15,5 oranında artarak 32,1 milyar TL gerçekleşmiştir. Toplamda mal ve hizmet alımları ise % 11,4 oranında artarak 45,4 milyar TL olmuştur.

2009 yılında, küresel krizin Türkiye üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik önlemlerle beraber (işveren sigorta primi indirimi gibi) sağlık, emeklilik ve sosyal yardıma yönelik cari transferler % 50 artarak 52,7 milyar TL'ye yükselmiştir. 2010 yılından itibaren SGK'ye açık finansmanı için aktarılan miktar azalış gösterse de devlet sosyal güvenlik katkısı ile beraber ele alındığında bütçeden SGK'ye yapılan transferlerin azalmadığı görülmektedir. 2015 yılında 38,1 milyar TL devlet katkısı ve 12,3 milyar TL açık finansmanı olarak toplamda 50,4 milyar TL bütçeden SGK'ye aktarım gerçekleştirilmiştir.

2012 yılından itibaren sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlara yönelik transferlerin artışında sosyal güvenliği olmayanlar için bütçeden aktarılan sağlık giderleri etkili olmuştur. Yeşilkart sağlık hizmetlerinin yerine yeni uygulama ile sosyal güvenliği olmayanlara sağlık transferleri 2012 yılından itibaren cari transfer hesapları altında yer almıştır. 2015 yılında sosyal güvenliği olmayanlar için yapılan aktarma 6,4 milyar TL'dir.

Bütçeden yerel yönetimlere yapılan yardımlar 2011 genel seçim yılında % 44,1 oranında artarak 2,5 milyar TL olmuştur. 2014 yerel seçim yılında ise bütçeden yerel yönetimlere yapılan yardım % 47,5 oranında azalarak 1,2 milyar TL olmuştur. 2015 yılında ise 1,1 milyar TL yardım yapılmıştır. Tarımsal desteklemeye yö-

nelik transferler 2009 yılında azalmış daha sonra sürekli artış göstermiştir. 2015 yılında % 9 artışla 10 milyar TL tarımsal destekleme yardımı yapılmıştır. Gelirden ayrılan paylardaki artış genellikle pay alınan gelirlerdeki artışa bağlı olarak gerçekleşmektedir. 2015 yılında % 17,9 artışla 55,8 milyar TL bütçe gelirlerinden pay aktarımı gerçekleştirilmiştir. Bu tutarın 46,1 milyar TL'si yerel yönetimlere aktarılan paylardır.

Sermaye giderleri incelenen dönem boyunca önemli ölçüde artmıştır. 2008 yılında % 42,4'lük ciddi bir artışla 18,5 milyar TL'ye yükselen yatırım giderleri tüm dönem boyunca artış göstererek 2015 yılında 56,9 milyar TL seviyesine erişmiştir. 2009 ve 2010 yıllarında önemli ölçüde artış gösteren sermaye transferleri, 2015 yılında %35,7'lik bir artışla 10,5 milyar TL olmuştur.

Merkezi yönetim tarafından verilen borçlardaki artışların büyük kısmını KİT'lere verilen borçlar oluşturmaktadır. 2015 yılında verilen borçlar geçen yıla göre % 7,4 oranında artarak 11,3 milyar TL gerçekleşmiştir. Faiz giderlerinin büyük kısmının iç borçlanma faiz ödemeleri olduğu görülmektedir. 2009 yılı sonrasında 50 milyar TL'nin altında seyreden faiz giderleri, 2015 yılında bir önceki yıla göre % 6,2 artışla 53 milyar TL olmuştur. Özellikle son iki yılda dış borç faizlerinin payının arttığı görülmektedir.

Tablo 39 2007-2015 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri
(milyon TL, % değişim oranı)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Merkezi Yönetim Gelirleri	190.360	209.598	215.458	254.277	296.824	332.475	389.682	425.383	483.386
Genel Bütçe Gelirleri	184.803	203.027	208.610	246.051	286.554	320.536	375.564	408.676	464.785
I-Vergi Gelirleri	152.835	168.109	172.440	210.560	253.809	278.781	326.169	352.514	407.475
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	8.239	7.422	9.948	9.804	9.063	13.986	14.312	16.125	19.655
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	4.559	3.721	3.777	3.983	3.893	8.105	8.474	9.886	12.550
III-Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.845	850	807	966	1.068	1.652	1.096	1.281	2.208
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	15.706	17.126	23.058	21.114	19.739	22.708	23.651	28.302	26.541
Faiz Gelirleri	4.804	4.357	5.667	5.086	2.729	4.267	4.345	4.590	3.851
Kişî ve Kurumlardan Alınan Paylar	5.321	6.908	7.607	6.719	8.055	9.436	10.318	11.277	12.145
Para Cezaları	3.677	2.925	3.908	4.284	5.772	5.884	7.435	6.594	8.016
Diğer Çeşitli Gelirler	1.904	2.935	5.875	5.025	3.183	3.122	1.554	5.840	2.529
V-Sermaye Gelirleri	6.080	9.114	2.044	3.376	2.530	2.054	10.105	9.549	7.932
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	5.842	8.889	1.825	3.079	2.175	1.752	8.311	7.751	6.100
VI-Alacaklardan Tahsilat	98	407	312	232	344	1.355	231	905	973
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	3.972	4.825	5.037	6.333	8.174	9.622	11.445	13.524	15.093
Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	1.585	1.747	1.811	1.893	2.095	2.318	2.673	3.183	3.509
Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)									
Merkezi Yönetim Gelirleri	9,7	10,1	2,8	18,0	16,7	12,0	17,2	9,2	13,6
Genel Bütçe Gelirleri	9,6	9,9	2,8	17,9	16,5	11,9	17,2	8,8	13,7
I-Vergi Gelirleri	11,2	10,0	2,6	22,1	20,5	9,8	17,0	8,1	15,6
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	9,4	-9,9	34,0	-1,4	-7,6	54,3	2,3	12,7	21,9
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	32,7	-18,4	1,5	5,4	-2,2	108,2	4,5	16,7	26,9
III-Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	-18,2	-53,9	-5,0	19,6	10,7	54,6	-33,7	16,9	72,4
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	-19,2	9,0	34,6	-8,4	-6,5	15,0	4,2	19,7	-6,2
1.Faiz Gelirleri	-7,9	-9,3	30,0	-10,2	-46,3	56,3	1,8	5,7	-16,1
2.Kişî ve Kurumlardan Alınan Paylar	-15,0	29,8	10,1	-11,7	19,9	17,1	9,3	9,3	7,7
3.Para Cezaları	-15,7	-20,4	33,6	9,6	34,7	1,9	26,4	-11,3	21,6
4.Diğer Çeşitli Gelirler	-47,1	54,1	100,2	-14,5	-36,7	-1,9	-50,2	275,8	-56,7
V-Sermaye Gelirleri	230,2	49,9	-77,6	65,1	-25,1	-18,8	392,0	-5,5	-16,9
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	284,6	52,2	-79,5	68,7	-29,4	-19,5	374,5	-6,7	-21,3
VI-Alacaklardan Tahsilat		316,6	-23,2	-25,8	48,5	293,6	-83,0	292,1	7,6
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	12,5	21,5	4,4	25,7	29,1	17,7	19,0	18,2	11,6
Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	12,7	10,2	3,7	4,5	10,7	10,6	15,3	19,1	10,3

Kaynak: Muhasebat

Kamu gelirlerindeki artışların en önemli kaynağını vergi geliri artışları oluşturmaktadır. Ayrıca 2007-2015 döneminde bütçeye aktarılan özelleştirme ve fon gelirleri ile 2011 yılından itibaren 6111 sayılı Kanun çerçevesinde ve 2015 yılından itibaren 6552 sayılı Kanun çerçevesinde elde edilen gelirler gibi bir kerecik gelir uygulamaları da bütçe gelirlerinin artışında etkili olmuştur. 6111 sayılı "Bazı Kamu Alacaklarının Yeniden Yapılandırılması Kanunu" kapsamında tahsil edilen genel bütçe vergi gelirleri, teşebbüs mülkiyet gelirleri ile faiz, pay ve ceza gelirleri toplam tutarı 2014 Mayıs ayı sonu itibarıyla 26,4 milyar TL'dir. 2014

yılında çıkarılan 6552 sayılı “İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun” ile kamu alacaklarının tahsilinde vergi ve sosyal güvenlik primi borçlularına önemli kolaylıklar sağlanmıştır. Vergisini zamanında ödeyen mükelleflere göre daha avantajlı koşullarla vergi ödeme kolaylıklarının sağlanması son yıllarda sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiş olup, bunun uzun dönemde, vergilerin zamanında ödenmesi konusunda olumsuz sonuçlara neden olması beklenmektedir. 6552 sayılı Kanunun sonuçları ve mali etkileri 2015 yılı mali tablolarına yansımış, Kanun kapsamında 2015 sonu itibariyle 8,3 milyar TL gelir elde edilmiştir.

Teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin büyük bölümü hazine portföyü ve iştirak gelirleridir. 2012 yılında sıçrama gösteren iştirak gelirleri 2015 yılında % 26,9 artışla 12,6 milyar TL olmuştur. Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri 2015 yılında % 21,9 artışla 19,7 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Faiz, pay ve cezalardan elde edilen gelirler 2015 yılında % 6,2 oranında azalışla 26,6 milyar TL olmuştur.

Sermaye gelirlerinin büyük kısmını diğer sermaye satış gelirleri oluşturmaktadır. Bütçeye aktarılan özelleştirme gelirleri bu kalem altında izlenebilir. Bu kalemin 2007 yılında tamamı 2008 yılında ise bir kısmı Telekom hisse satış gelirlerinden oluşmaktadır. 2015 yılında diğer sermaye satış gelirleri 6,1 milyar TL, taşınmaz satış gelirleri 1,5 milyar TL'dir. Toplam sermaye gelirleri bir önceki yıla göre % 16,9 oranında azalarak 7,9 milyar TL gerçekleşmiştir.

Bütçe disiplininin sağlanması ve artan kamu giderlerinin istikrarlı biçimde karşılanmasına yönelik olarak sürekli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin yapısı önem kazanmaktadır. Kamu gelirlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve kamu giderlerinin yükünün daha adaetli dağıtılmasına yönelik olarak vergi reformları sürekli gündemde olmasına rağmen bu konuda henüz önemli bir adım atılmış değildir. Aşağıdaki grafikten mevcut vergi yapısı; vergi tahsilatının vergi türlerine göre dağılımına bakılarak izlenebilir.

Tablo 40 2007-2015 Vergi Türlerine Göre Dağılım (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vergi Gelirleri	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	31,5	32,7	32,7	29,1	29,9	30,7	28,4	30,1	29,2
a) Gelir Vergisi	22,5	22,6	22,3	19,2	19,2	20,3	19,5	21,0	21,0
Gelir Vergisi Tevkifat	20,7	20,7	20,3	17,5	17,5	18,6	18,0	19,5	19,6
b) Kurumlar Vergisi	9,0	10,1	10,5	9,9	10,6	10,4	8,9	9,2	8,2
Beyana Dayanan Kurumlar Vergisi	0,1	0,3	0,3	0,2	1,4	0,5	0,6	0,2	0,1
Kurumlar Vergisi Tevkifat	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
Kurumlar Geçici Vergisi	8,9	9,6	10,0	9,6	9,1	9,8	8,2	8,9	8,0
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	2,4	2,4	2,7	2,5	2,5	2,5	2,4	2,3	2,3
a) Veraset ve İhtikal Vergisi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	2,3	2,3	2,6	2,4	2,4	2,4	2,3	2,2	2,2
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	41,6	40,0	42,4	43,6	40,7	40,8	41,3	40,3	41,0
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	11,0	10,0	12,1	12,5	11,8	11,3	11,6	10,8	11,4
b) Özel Tüketim Vergisi	25,6	24,9	25,3	27,2	25,3	25,7	26,2	25,8	26,0
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri (I)	14,4	14,2	14,8	15,1	13,2	12,9	13,8	12,9	12,5
Motorlu Taşıt Araçları (II)	2,8	2,3	1,9	2,9	3,4	3,0	3,2	3,6	4,2
Alkollü İçkiler (III-a)	1,2	1,2	1,2	1,4	1,5	1,7	1,6	1,7	1,7
Tütün Mamülleri (III-b)	6,3	6,5	6,7	7,0	6,2	7,2	6,5	6,5	6,6
Kola Gazozları (III-c)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallar (IV)	0,7	0,6	0,5	0,7	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0
6111 S.K(3-8) Md. Kapsamında Tahsil Olunan ÖTV	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2,1	2,2	2,3	1,7	1,7	2,0	1,9	2,1	2,3
d) Şans Oyunları Vergisi	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
e) Özel İletişim Vergisi	2,8	2,7	2,5	2,0	1,7	1,6	1,4	1,3	1,2
f) Dahilde Alınan Diğer Mal ve Hizmet Vergileri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4. Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler	19,0	19,5	16,6	18,8	21,1	19,8	20,9	20,2	20,3
a) Gümrük Vergileri	1,6	1,6	1,4	1,5	1,8	1,9	1,7	1,9	2,0
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	17,3	17,8	15,2	17,2	19,2	17,9	19,2	18,3	18,3
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
5. Damga Vergisi	2,4	2,3	2,4	2,4	2,5	2,6	2,9	2,9	3,0
6. Harçlar	3,1	3,0	2,8	3,3	3,3	3,5	4,0	4,1	4,2
7. Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler	0,0	0,0	0,3	0,3	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0

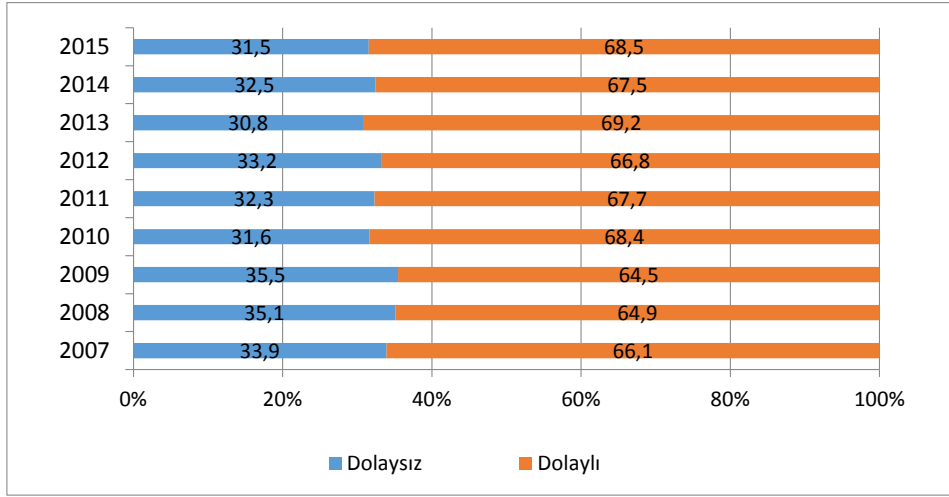
Kaynak: Muhasebat

2007-2015 yılları arasında gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin payı ortalama olarak % 30 civarındadır. Burada en yüksek pay ise stopaj ile kesilen gelir vergisine aittir. Toplam vergi gelirlerinin ortalama yaklaşık % 19'u gelir vergisi tevkifatı oluşturmaktadır. Bu da vergi gelirleri içerisinde görece düşük paya sahip gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin büyük kısmının ücretlilerden stopaj yoluyla elde edildiğini göstermektedir. Mülkiyet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı ortalama % 2,4'tür ve bunun neredeyse tamamını motorlu taşıtlar vergisi oluşturmaktadır.

2007-2015 döneminde elde edilen vergi tahsilâtının ortalama % 42'lik kısmının mal ve hizmet vergilerinden oluştuğu görülmektedir. Dahilde alınan KDV % 11'lik bir paya sahip iken özel tüketim vergisinin payı % 26 civarındadır. Petrol ve doğalgaz ile tütün mamülleri üzerinden alınan vergiler toplam özel tüketim

vergilerinin yaklaşık % 80'nini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ithalde alınan katma değer vergisinin payının ortalama % 18 olduğu görülmektedir. 2009 daralma yılında bir önceki yıla göre nominal olarak da değeri azalan ithalde alınan KDV'nin vergi gelirleri içerisindeki payı da % 15'e gerilemiştir. Türkiye'de daralma dönemlerinde ithalatın önemli ölçüde azalmasından kaynaklı olarak toplam talep daralmasının en etkili olduğu vergilerden biri ithalde alınan KDV'dir.

Grafik 22 2007-2015 Dolaysız-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (%)

Kaynak: Muhasebat (Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır)

Vergi reformları ile vergi yükünün daha adaletli hale getirilmesi bir yana son altı yılda vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı 2-3 puan daha artmış görünmektedir. Dolaysız vergilerin payı 2013 yılında, ÖTV ve ithalde alınan KDV tahsilatının etkisi ile % 69,2'ye kadar çıkmıştır. 2010 yılından itibaren dolaylı vergi payının ortalama olarak % 68 civarına çıktığı söylenebilir. Dolaysız vergilerin payı ise ortalama olarak % 32 civarına gerilemiştir.

6. 2007-2015 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı

Bütçeye tahakkuk esaslı kayıt yapılırken, hazine işlemlerinden nakit hareketleri izlenebilir. Aşağıda yer alan tabloda nakit gerçekleştirmeleri, bunlar sonucunda ortaya çıkan net finansman ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik net borçlanma ve kasa hareketleri yer almaktadır.

Tablo 41 Hazine Nakit Gerçekleşmeleri 2006-2015 (milyon TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GELİRLER	176.168	194.066	202.819	240.402	288.100	326.793	376.538	413.182	468.427
GİDERLER	195.878	219.602	259.697	282.078	306.620	354.561	398.716	444.951	497.449
FAİZ DIŞI GİDERLER	149.075	170.081	207.190	234.187	264.891	306.654	352.194	396.712	447.034
FAİZ ÖDEMELERİ	46.802	49.521	52.507	47.891	41.729	47.907	46.522	48.239	50.414
FAİZ DIŞI DENGE	27.093	23.985	-4.371	6.215	23.209	20.139	24.344	16.469	21.393
ÖZELLEŞTİRME ve FON GELİRLERİ (2)	0	9.228	7.704	6.742	3.313	3.082	9.812	10.069	11.850
NAKİT DENGESİ (1+4-2)	-19.709	-16.308	-49.173	-34.934	-15.208	-24.686	-12.365	-21.700	-17.172
FINANSMAN (7+8+9+10+11)	19.709	16.308	49.173	34.934	15.208	24.686	12.365	21.700	17.172
BORÇLANMA (NET)	7.211	10.219	53.814	26.946	12.422	19.186	17.991	15.405	17.050
DİŞ BORÇLANMA (NET)	-5.154	-112	2.998	4.164	-2.159	1.704	4.857	5.277	-5.995
Kullanım	10.521	10.878	11.289	14.861	9.336	13.602	13.504	17.656	7.486
Ödeme	15.675	10.990	8.291	10.697	11.496	11.898	8.647	12.379	13.482
İÇ BORÇLANMA (NET)	12.364	10.331	50.816	22.782	14.581	17.481	13.134	10.129	23.046
Kullanım	108.785	96.286	138.876	159.024	111.646	101.483	141.196	127.917	90.401
Ödeme	96.420	85.956	88.060	136.242	97.065	84.001	128.063	117.788	67.355
ÖZELLEŞTİRME GELİRİ (3)	8.987	0	0	0	0	0	0	0	0
TMSF'DEN AKTARIMLAR	97	156	634	658	1.296	604	717	370	521
DEVİRLİ - GARANTİLİ BORÇ GERİ DÖNÜŞLERİ	691	553	808	1.371	2.884	2.135	1.585	1.134	1.714
BANKA KULLANIMI (4) -(5+7+8+9+10)	2.724	5.380	-6.083	5.959	-1.394	2.761	-7.928	4.791	-2.113
KUR FARKLARI (5)	-2.146	3.628	629	-396	1.560	-486	1.914	-105	2.121
KASA/BANKA NET (4) (11-12)	4.870	1.753	-6.712	6.355	-2.955	3.247	-9.842	4.896	-4.235

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

- (2) Özelleştirme İdaresi (Öİ)'nden aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarı göstermektedir. Diğer taraftan, İşsizlik Fonu ve Öİ'den GAP yatırımlarında kullanılmak üzere aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarlar burada gösterilmektedir.
- (3) Borç servisinde kullanılmak üzere Hazine'ye aktarılan tutarları göstermektedir.
- (4) Pozitif tutar kasa/banka hesaplarında meydana gelen azalışları, negatif tutar artışları göstermektedir.
- (5) Kur farkları Kasa/Banka hesabına ilişkin kur hareketlerinden kaynaklanan farkları göstermektedir. Pozitif tutar Kasa/Banka hesabında artışı, negatif tutar azalışı işaret etmektedir.

Hazine nakit gerçekleşmeleri izlendiğinde 2009, 2011, 2013 ve son olarak 2015 yılında hazine kasasına giriş olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan grafik 21'den izlenebileceği gibi Hazine, iç borçlanma maliyetlerinin azalması ve vadelerinin uzamasından da kaynaklı olarak finansman ihtiyacının üzerinde borçlanmıştır.

Yukarıdaki tablodan izlenebileceği gibi incelenen dönemde Hazine borçlanmalarını ağırlıklı biçimde iç borçlanma olarak gerçekleştirmiştir. Net dış borçlanma ise ya düşük düzeydedir ya da net borç ödeme şeklinde gerçekleşmiştir. 2013-2014 yıllarında dış kaynak kullanımında hem miktar hem de borçlanma içerisinde-

deki pay bakımından artış görülse de iç borçlanmaya ağırlık verilmesi uygulamasına devam edilmektedir. 2015 yılında ise 6 milyar TL net dış borç geri ödemesi yapılmış, Hazine iç borçlanmaya daha fazla yönelmiştir. 2015 yılında 23 milyar TL net iç borçlanma gerçekleştirilmiştir.

Bir başka önemli husus daha önce üzerinde durulduğu gibi özelleştirme gelirlerinin temelde borç yükünü azaltmaya yönelik olarak çizgi altı açık finansmanında kullanılmasına 2008 yılından itibaren son verilmesidir. 2008 yılından bu yana özelleştirme gelirleri bütçe finansmanında kullanılmamaktadır. Bunun yerine fon gelirlerinden aktarılan paylarla beraber bütçeye gelir olarak kaydedilmektedir. 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla 10,1 milyar TL ve 11,9 milyar TL özelleştirme ve fon gelirinden bütçeye nakit aktarımı olduğu görülmektedir.

2015 yılında 17,2 milyar TL nakit açık verilmiştir. Bu açığın finansmanına yönelik olarak 17,1 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık nakit açığı kadar borçlanan Hazine'nin kasasına, TMSF'den aktarımlar, garantili borç geri dönüşleri ve kur farklarından kaynaklı nakit girişleri nedeniyle net olarak 4,2 milyar TL girmiştir.

Tablo 42 Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı

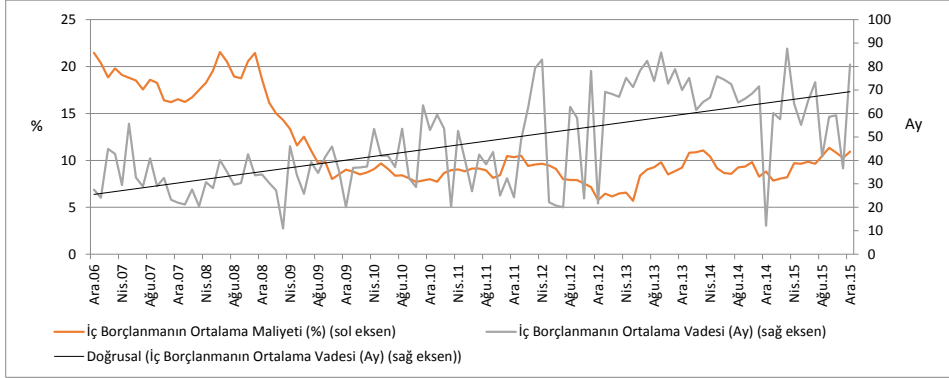
	2007 Aralık Sonu	2008 Aralık Sonu	2009 Aralık Sonu	2010 Aralık Sonu	2011 Aralık Sonu	2012 Aralık Sonu	2013 Aralık Sonu	2014 Aralık Sonu	2015 Aralık Sonu
Milyon TL									
GENEL TOPLAM	333.485	380.321	441.508	473.561	518.350	532.199	585.839	612.132	677.615
Sabit	186.018	216.736	235.948	265.251	306.979	318.056	360.190	399.267	458.061
Değişken	147.468	163.586	205.561	208.310	211.372	214.143	225.649	212.865	219.554
İç Borç Stoku	255.310	274.827	330.005	352.841	368.778	386.542	403.007	414.649	440.124
Sabit	128.148	140.614	155.076	175.740	192.358	201.866	212.007	234.889	256.394
Değişken	127.162	134.213	174.928	177.101	176.420	184.676	191.000	179.759	183.731
Dış Borç Stoku	78.175	105.494	111.504	120.720	149.572	145.657	182.832	197.483	237.491
Sabit	57.869	76.121	80.872	89.511	114.620	116.190	148.183	164.378	201.667
Değişken	20.306	29.373	30.632	31.208	34.951	29.467	34.649	33.105	35.823
Yüzde Dağılım									
GENEL TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sabit	55,8	57,0	53,4	56,0	59,2	59,8	61,5	65,2	67,6
Değişken	44,2	43,0	46,6	44,0	40,8	40,2	38,5	34,8	32,4
İç Borç Stoku	76,6	72,3	74,7	74,5	71,1	72,6	68,8	67,7	65,0
Sabit	38,4	37,0	35,1	37,1	37,1	37,9	36,2	38,4	37,8
Değişken	38,1	35,3	39,6	37,4	34,0	34,7	32,6	29,4	27,1
Dış Borç Stoku	23,4	27,7	25,3	25,5	28,9	27,4	31,2	32,3	35,0
Sabit	17,4	20,0	18,3	18,9	22,1	21,8	25,3	26,9	29,8
Değişken	6,1	7,7	6,9	6,6	6,7	5,5	5,9	5,4	5,3

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2015 Aralık ayı sonu itibariyle merkezi yönetim borç stoku 677,6 milyar TL olmuştur. Bu stokun 440,1 milyar TL'si iç borç stoku, 237,5 milyar TL'si ise dış borç stokudur. Hazinenin artan oranda iç borçlanmaya yönelmesi kur riskini azaltırken, borç stoku içerisinde sabit faizli borçların payının artması faiz riskine karşı korunmayı arttırmıştır. 2015 Aralık ayı sonu itibariyle borç stokunun % 67,6'sı sabit faizli borçlardan, % 32,4'ü ise değişken faizli borçlardan oluşmaktadır. Toplam borç stoku içerisinde değişken faizli dış borçların payı % 5,3'e kadar gerilemiştir.

İç Borçlanmaya yönelen Hazine giderek daha düşük ortalama maliyet ve daha uzun vadelerle borçlanma olanağına kavuşmuştur. Aşağıdaki grafikte gerçekleştirilen iç borçlanmanın aylık ortalama faiz oranı ile ortalama aylık vadeleri yer almaktadır.

Grafik 23 İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi (Aralık 2006- Aralık 2015)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Yukarıdaki grafikten izlenebileceği gibi Aralık 2006'dan itibaren merkezi yönetim iç borçlanmasının ortalama maliyeti düşme eğilimi içine girmiştir. Ağustos 2009'dan sonra ortalama olarak % 10 bandının altında seyreden faiz oranları, en düşük seviyesini % 5,7 ile Mayıs 2013'de görmüştür ve daha sonra artış eğilimine girmiştir. Aralık 2015'de iç borç ortalama faiz oranı % 10,9 olmuştur. Borçlanmanın ortalama vadesi ise eğilim olarak artmaktadır. Bu durum merkezi yönetimin gittikçe daha düşük maliyetle ve daha uzun vade ile iç piyasadan borçlanabildiğini göstermektedir.

Tablo 43 İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (%)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
YURTDIŞI YERLEŞİKLER	92,9	89,7	86,4	86,6	89,7	91,4	87,5	82,7	76,8	78,5	78,2	82,6
Bankacılık Kesimi	44,9	47,0	49,1	51,7	54,9	63,4	62,9	56,7	50,5	50,1	47,3	48,9
Kamu Bankaları	25,6	23,7	24,2	23,4	26,0	26,9	25,7	24,0	20,3	20,9	19,0	18,7
Özel Bankalar	17,9	21,2	21,5	23,4	23,3	30,8	30,7	25,9	23,9	22,7	22,0	23,8
Yabancı Bankalar	1,0	1,5	2,9	4,1	4,9	4,9	5,5	5,7	5,1	5,6	5,3	5,6
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0,4	0,7	0,6	0,8	0,7	0,8	1,0	1,1	1,2	0,9	0,9	0,9
Banka Dışı Kesim	40,4	35,8	30,4	28,9	30,3	25,7	22,6	24,1	24,4	26,2	28,9	31,8
Gerçek Kişiler	14,4	10,5	8,8	5,9	5,5	2,9	1,5	1,6	0,7	0,9	0,4	0,3
Tüzel Kişiler	19,0	17,3	18,1	18,5	19,8	18,5	17,0	18,7	19,8	20,6	23,4	25,3
MKYF	6,9	8,0	3,5	4,5	5,0	4,2	4,1	3,8	3,9	4,7	5,1	6,1
TCMB	7,6	6,8	6,9	6,0	4,5	2,3	2,0	2,0	1,9	2,1	2,0	1,9
YURTDIŞI YERLEŞİKLER	7,1	10,3	13,6	13,4	10,3	8,6	12,5	17,3	23,2	21,5	21,8	17,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Yukarıda yer alan tablodan iç borçlanmanın hangi kesimlerden sağlandığı görülmektedir. Tablodan izlenebileceği gibi iç borç stokunu elinde bulunduranlar içerisinde en büyük pay bankacılık kesimine aittir. 2009 yılında borç stoku toplamının % 63,4'üne kadar çıkan bu pay, 2015 yılında % 48,9'a kadar gerilemiştir. 2010 yılından itibaren bankacılık kesiminin payı azalırken banka dışı kesimin payı artmış, 2015 yılında % 31,8 olmuştur. 2010 yılı sonrasında yurt dışı yerleşiklerin payı önemli ölçüde artmış ve 2014 yılında % 21,8'e kadar yükselmiştir. 2015 yılında ise yurtdışı yerleşiklerin payı % 17,4'e gerilemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ

Türkiye ekonomisinin dış iktisadi dengelerinde 24 Ocak 1980 Kararları'nı takiben önemli yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. 24 Ocak Kararları ile dışa açılma politikası benimsenirken bu kapsamda ithalat serbestleştirilmiş, ihracat ise çeşitli teşviklerle desteklenerek ekonomik büyümenin itici gücü haline gelmiştir. Ayrıca aşırı değerlenmiş Türk Lirası'nın gerçek değerine erişmesi amacıyla sabit döviz kuru sistemi terk edilerek müdahaleli esnek bir döviz kuru sistemine geçilmiş, 1980'ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır. Böylece ihracatta artış sağlanmış fakat buna ithalat hacmindeki artışın eşlik etmesiyle dış açıklar dönem boyunca daraltılamamıştır.

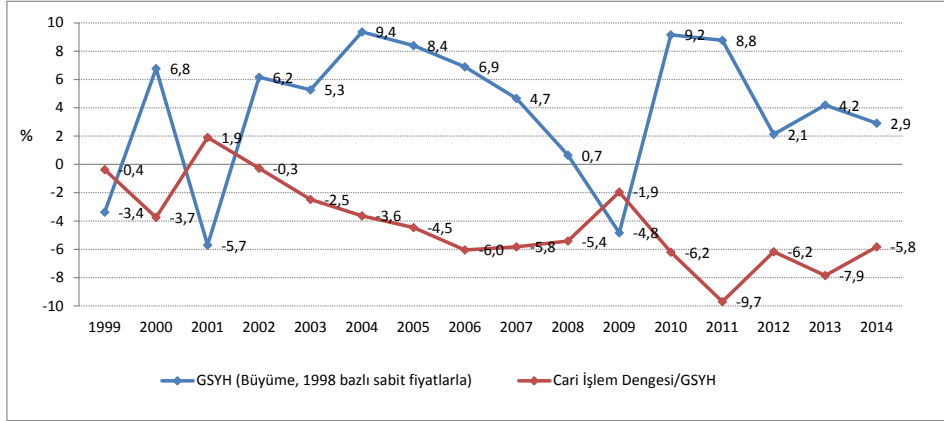
24 Ocak Kararları'ndan sonra finansal sisteme yönelik kontroller adım adım azaltılmış ve 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Kısıtların kaldırılması ile birlikte sermaye girişleri artmıştır. Bu durum ülke içinde döviz arzını artırmış ve Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Döviz kuru değer kaybederken, ithalatta serbestleşme sürdürülmüştür. Bunların sonucunda ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiş ve dış ticaret açıkları giderek artmıştır. 1990'lı yıllar boyunca cari işlem açıklarındaki artışlar, hizmet gelirlerinin dış ticaret açıklarını telafi edici etkisiyle sürdürülebilir düzeyde kalmıştır. Cari açıkların GSYH'ye oranı ortalama olarak % 1 seviyesini aşmamıştır. Ancak dönem içerisinde dış borç stokunda önemli düzeyde artış gerçekleşmiştir.

1980'li yıllardan itibaren dışa açıklığı artan Türkiye, aynı zamanda küresel iktisadi etkilere açık hale gelmiştir. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, etkin bir bağımsız para politikası ile döviz kuru politikasının aynı anda uygulanmasının olanağını ortadan kaldırmıştır. Bu durum fiyat istikrarının hedeflendiği durumda, kurların serbest bırakılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece ani sermaye giriş-çıkışları kur dalgalanmalarına yol açarak toplam talep, büyüme ve cari işlemler hesabı üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

Dönem süresince ekonominin aşırı ısındığı periyotlarda tüketim ve yatırım talebindeki canlanma ile üretim hacmindeki artışa yüksek büyüme oranları eşlik etmiştir. İç tasarruf hacminin yetersiz olduğu bir ortamda hızla genişleyen iç talep ithalat hacmini artırıp dış ticaret açıklarının daha da büyümesine neden olmuştur. Bu durum cari işlem dengelerini olumsuz etkilemiş ve büyük açıklar verilmesine yol açmıştır. Ekonominin kırılganlaştığı böyle bir yapının sonrasında ortaya çıkan ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde, tüketim ve yatırım talebinin azalmasıyla üretim hacmi daralmış, böylece ithalat hacmi ile dış ticaret açığında küçülme ve cari işlemler hesabında iyileşme sağlanmıştır. Ayrıca belirtmek ge-

rekir ki, genişleme dönemlerinde ülkeye net sermaye girişi artarken, daralma ve kriz dönemlerinde net sermaye çıkışı meydana gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ani giriş ve çıkışlar döviz kuru üzerinden toplam talep, büyüme, dış ticaret ve cari işlemler hesabını etkilemiştir.

Grafik 24 GSYH Büyüme Oranı, Cari İşlem İlişkisi

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı

Yukarıdaki grafikte 1999-2014 dönemi için GSYH büyümesi ile cari işlem dengesi arasındaki ilişki gösterilmektedir. 2000 yılında % 6,8'lik ekonomik büyüme sağlanırken, GSYH'nin % 3,7'si oranında cari açık verilmiştir. Şubat 2001 Krizi sonrasında ekonomi % 5,7 küçülürken, GSYH'nin % 1,9'u oranında cari fazla verilmiştir. Buna benzer şekilde 1993 yılında yüksek ekonomik büyüme yüksek cari açık eşlik etmiş fakat 1994 Krizi sonrası ekonomi küçülürken, cari işlem fazlası verilmiştir. Burada dikkat çeken bir nokta, geçmiş dönemlerde ekonominin daralmasıyla beraber cari işlem açıklarının da azalması söz konusu iken, özellikle 2004 yılından itibaren bu bağlantının benzer şekilde işlemediğidir. 2004-2008 döneminde büyüme oranı % 9,4'ten % 0,7'ye gerilerken; cari açık GSYH'ye oran olarak % 3,6'dan % 5,4'e yükselmiştir. 2009 yılında ekonomi % 4,8 küçülürken cari işlemler açığı GSYH'ye oran olarak % 1,9'a gerilemiş fakat cari fazlaya dönmemiştir. 2010 yılından itibaren hızlı ekonomik büyüme ile yeniden artışa geçen cari açık, 2011 yılında GSYH'ye oran olarak rekor bir seviye olan % 9,7'e kadar çıkmıştır. 2012-2014 yılları arasında görüldüğü gibi büyüme oranlarının artık yüksek seviyelerde gerçekleşmediği dönemlerde dahi cari işlem-ler açığı sorunu sürmektedir.

1. 1990-1999 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

1989 yılı sonrasında Türkiye’de ödemeler dengesi gelişmeleri aşağıda yer alan tablodan izlenebilir. Fakat öncelikle belirtmeli ki, TC. Merkez Bankası Kasım 2014’te ödemeler bilançosunun gösterimine yönelik değişiklikler gerçekleştirmiş, beşinci el kitabı sunumundan altıncı el kitabı sunumuna geçmiştir. Bu iki sunum arasında rakamsal olarak bir farklılık yoktur, ancak işaretleme sisteminde değişikliğe gidilmiştir. Yeni sisteme göre finans hesabının pozitif olması net uluslararası sermaye çıkışını (net varlık ediniminin net yükümlülüğün fazla olması), negatif olması ise net sermaye girişini (net yükümlülüğün net varlık ediniminden fazla olması) göstermektedir. Resmi rezervlerin pozitif olması rezerv artışı; negatif olması ise rezervlerde azalışı ifade etmektedir.

Tablo 44 Ödemeler Dengesi 1990-1999 (Analitik sunum, milyon dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
A.CARİ İŞLEMLER HESABI	-2.625	250	-974	-6.433	2.631	-2.339	-2.437	-2.638	2.000	-925
A.1.İhracat	12.959	13.593	14.715	15.345	18.106	21.636	32.067	32.110	30.852	29.135
A.2.İthalat	22.407	20.883	22.791	29.426	22.273	34.788	42.331	47.158	44.779	38.802
A.a.Mal Dengesi	-9.448	-7.290	-8.076	-14.081	-4.167	-13.152	-10.264	-15.048	-13.927	-9.667
A.3.Hizmet Gelirleri	8.083	8.446	9.564	10.919	11.076	14.939	13.057	19.248	23.072	16.266
A.4.Hizmet Giderleri	3.117	3.282	3.757	4.179	4.024	5.319	6.400	8.336	9.665	8.868
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-4.482	-2.126	-2.269	-7.341	2.885	-3.532	-3.607	-4.136	-520	-2.269
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	917	935	1.012	1.135	890	1.488	1.577	1.900	2.481	2.350
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	3.425	3.598	3.637	3.879	4.154	4.693	4.504	4.913	5.466	5.887
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-6.990	-4.789	-4.894	-10.085	-379	-6.737	-6.534	-7.149	-3.505	-5.806
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4.365	5.039	3.920	3.652	3.010	4.398	4.097	4.511	5.505	4.881
B.SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C.FİNANS HESABI	-4.037	2.397	-3.648	-8.903	4.257	-4.565	-5.483	-6.969	840	-4.829
C.8.Doğrudan Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	-16	27	65	14	49	113	110	251	367	645
C.9.Doğrudan Yatırımlar : Net Yükümlülük Oluşumu	684	810	844	636	608	885	722	805	940	783
C.10.Portföy Yatırımları : Net Varlık Edinimi	134	91	754	893	17	433	1.361	669	1.601	713
C.11.Portföy Yatırımları : Net Yükümlülük Oluşumu	681	714	3.165	4.480	1.123	703	1.950	2.344	-5.089	4.188
C.11.1.Hisse Senetleri	89	147	350	570	989	195	191	8	-518	428
C.11.2.Borc Senetleri	592	567	2.815	3.910	134	508	1.759	2.336	-4.571	3.760
C.12.Diğer Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	409	2.563	2.438	2.961	-2.475	416	-312	1.791	1.485	2.350
C.12.1.Merkez Bankası	-361	-29	-36	60	18	102	117	98	95	98
C.12.2.Genel Hükümet	0	0	0	-330	-52	33	19	41	21	46
C.12.3.Bankalar	769	2.595	2.474	3.231	-2.441	281	-1.448	976	942	1.839
C.12.4.Diğer Sektörler	1	-3	0	0	0	0	1.000	676	427	367
C.13.Diğer Yatırımlar : Net Yükümlülük Oluşumu	3.199	-1.240	2.896	7.655	-8.397	3.939	3.970	6.531	6.762	3.566
C.13.1.Merkez Bankası	-535	-939	255	1.036	1.362	1.556	1.255	1.026	571	-231
C.13.2.Genel Hükümet	-393	-201	-1.645	-2.177	-2.962	-2.131	-2.108	-1.456	-1.655	-1.932
C.13.3.Bankalar	2.279	396	2.100	4.495	-7.053	1.973	3.046	2.232	3.195	2.655
C.13.4.Diğer Sektörler	1.848	-496	2.186	4.301	256	2.541	1.777	4.729	4.651	3.074
Carı, Sermaye ve Finans Hesapları	1.412	-2.147	2.674	2.470	-1.626	2.226	3.046	4.331	1.160	3.904
D.NET HATA VE NOKSAN	-468	948	-1.190	-2.162	1.832	2.432	1.499	-987	-713	1.302
GENEL DENGE	-944	1.199	-1.484	-308	-206	-4.658	-4.545	-3.344	-447	-5.206
E.REZERV VARLIKLAR	944	-1.199	1.484	308	206	4.658	4.545	3.344	447	5.206
E.14.Resmi Rezervler	896	-1.199	1.484	308	546	5.005	4.545	3.316	216	5.726
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	48	0	0	0	-340	-347	0	28	231	-520
E.16.Ödemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB

Tablodan izlenebileceği gibi, iç talebin genişlediği 1990 yılında yüksek büyüme oranına yüksek cari işlemler açığı eşlik etmiştir. Yıl boyunca ülkeye net sermaye girişi gerçekleşmiştir. Net sermaye çıkışının gerçekleştiği 1991 yılında ekonomi büyük ölçüde daralmış, cari denge ise düşük miktarda da olsa fazla vermiştir. Sermaye çıkışlarıyla artan döviz ihtiyacı nedeniyle resmi rezervler kullanılmıştır. 1992 yılında talep genişlemesi yaşanmış ve cari açık artmıştır. 1993'e gelindiğinde ekonomi iyiden iyiye ısınmış, yıl içinde 8,9 milyar dolar net yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Genişleyen iç talep ithalat hacmini önemli düzeyde artırmış, cari açık rekor bir seviyeye, 6,4 milyar dolara yükselmiştir. 1994 yılında birikimli olarak gelen makroekonomik dengesizliklerin yarattığı risk ortamında yüksek düzeyde net sermaye çıkışı gerçekleşmiş ve Türkiye'de ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu dönemde ekonomi yaklaşık % 5 oranında küçülmüş, azalan talep ile dış ticaret açığı önemli seviyede daralmış ve cari işlem dengesinde fazla verilmiştir.

1995-1997 döneminde ekonomi yıllık ortalama % 7 civarında büyürken, cari denge ortalama 2,5 milyar dolar civarında açık vermiştir. Dönem boyunca artan bir eğilimle net sermaye girişi gerçekleşmiş ve önemli düzeylerde resmi rezerv biriktirilmiştir. 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkileri Türkiye'de 1998 yılında görülmeye başlanmış, bir önceki yıl 7 milyar dolara yakın seviyelerde olan net uluslararası sermaye girişi yaklaşık 840 milyon dolar net çıkışa dönmüştür. Aynı yıl büyüme oranı yaklaşık % 3'e gerilerken, 2 milyar dolar cari fazla verilmiştir. 1998-99 yılları ekonomik göstergelerin hızla bozulduğu bir dönem olmuştur. Enflasyon ve faiz oranları rekor seviyelere tırmanırken, hazine iç borçlarını döndüremeyecek noktaya gelmiştir. 1999 yılında dış borç stoku 103 milyar dolara çıkmıştır. 17 Ağustos depreminin de olumsuz etkileri eklenince 1999 yılında ekonomi yaklaşık % 3,4 oranında küçülmüştür. Ekonomideki bu kötü gidişatı sonlandırmak maksadıyla IMF ile 1999 yılı sonunda stand-by anlaşması imzalanmıştır.

2. 2000-2014 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

2000 yılında, IMF ile yapılan stand-by anlaşması kapsamında uygulamaya konulan istikrar programının etkisiyle ekonomide olumlu beklentiler artmış, net 9,6 milyar dolar yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Böylece genişleyen iç talep, ithalatta hızlı bir artışa yol açmış fakat ihracattaki artış buna eşlik edememiştir. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla iki katın üzerinde artış göstermiştir. Hizmet gelirlerinde artış olmasına karşın dış ticaretteki bozulma telafi edilememiş, 9,9 milyar dolar cari açık verilmiştir. Diğer taraftan yaklaşık 3,4 milyar dolar IMF kredisi kullanılmıştır.

Tablo 45 Ödemeler Dengesi 2000-2014 (Analitik Sınım, milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
A.CARİ İŞLEMLER HESABI	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-21.449	-31.837	-37.779	-40.192	-12.010	-45.312	-75.008	-48.535	-64.658	-46.526
A.1.İhracat	30.923	34.810	40.705	52.472	68.833	78.509	93.778	115.379	140.906	109.732	120.992	142.392	161.948	161.789	168.926
A.2.İthalat	52.882	38.092	47.109	65.883	91.271	111.445	134.672	162.210	193.823	134.494	177.317	231.552	227.315	241.696	232.510
A.a.Mal Dengesi	-21.959	-3.282	-6.404	-13.411	-22.438	-32.936	-40.894	-46.831	-52.917	-24.762	-56.325	-89.160	-65.367	-79.907	-63.584
A.3.Hizmet Giderleri	19.365	15.122	14.045	17.969	23.066	27.814	26.030	29.907	36.937	35.626	36.192	40.851	43.224	46.615	50.374
A.4.Hizmet Giderleri	8.088	6.067	6.146	7.575	10.334	11.942	12.211	15.972	18.158	17.088	19.598	20.731	20.797	23.771	25.210
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-10.682	5.773	1.495	-3.017	-9.706	-17.064	-27.075	-32.896	-34.138	-6.224	-39.731	-69.040	-42.940	-57.063	-38.420
A.5.Birinci Yatırım Kaynaklı Giderler	2.836	2.753	2.486	2.246	2.651	3.644	4.418	6.423	6.889	5.164	4.478	3.952	5.034	4.524	4.263
A.6.Birinci Yatırım Kaynaklı Giderler	6.838	7.753	7.040	7.803	8.260	9.483	11.073	13.531	15.257	13.474	11.690	11.807	12.197	13.510	13.476
A.c.Mal, Hizmet ve Birinci Gelir Dengesi	-14.684	773	-3.059	-8.574	-15.315	-22.903	-33.730	-40.004	-42.506	-14.534	-46.943	-76.895	-50.103	-66.049	-47.633
A.7.İkinci Yatırım Kaynaklı Giderler	4.764	2.987	2.433	1.028	1.117	1.454	1.893	2.225	2.314	2.524	1.631	1.887	1.568	1.391	1.107
B.SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	-8	-41	-43	51	25	-58	-96	-70
C.FİNANS HESABI	-9.584	14.557	-1.172	-7.162	-17.702	-42.685	-42.689	-49.287	-34.761	-9.879	-60.099	-67.039	-71.068	-72.721	-42.762
C.8.Doğrudan Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	870	497	143	480	780	1.064	924	2.106	2.549	1.553	1.482	2.370	4.105	3.627	7.047
C.9.Doğrudan Yatırımlar : Net Yükümlülük Oluşumu	982	3.352	1.082	1.702	2.785	10.031	20.185	22.047	19.851	8.585	9.099	16.176	13.282	12.457	12.763
C.10.Portföy Yatırımları : Net Varlık Edinimi	560	752	2.054	1.353	1.363	1.213	3.987	1.947	1.244	2.711	3.534	-2.688	-2.657	-2.601	746
C.11.Portföy Yatırımları : Net Yükümlülük Oluşumu	1.615	-3.727	1.503	3.851	9.411	14.670	11.402	2.780	-3.770	2.938	19.617	19.516	38.355	21.385	20.850
C.11.1.Hisse Senetleri	489	-79	-16	905	1.427	5.669	1.939	5.138	716	2.827	3.468	-985	6.276	842	2.559
C.11.2.Borc Senetleri	1.126	-3.648	1.519	2.946	7.984	9.001	9.463	-2.358	-4.486	111	16.149	20.501	32.079	20.543	18.293
C.12.Diğer Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	-1.972	637	819	1.019	7.008	573	13.479	4.969	1.056	-10.963	-7.020	-11.197	-10.703	-2.370	1.161
C.12.1.Merkez Bankası	-1	39	30	28	24	16	0	-2	-2	-2	-4	-2	-2	-1	0
C.12.2.Genel Hükümet	33	36	42	33	25	20	42	116	32	31	39	292	366	757	213
C.12.3.Bankalar	1.574	-233	-643	-348	5.324	149	11.018	3.389	10.253	-6.393	-13.179	339	-2.040	283	1.034
C.12.4.Diğer Sektörler	366	795	1.390	1.306	1.635	388	2.419	1.466	1.773	-4.599	6.124	-11.826	2.379	-3.409	416
C.13.Diğer Yatırımlar : Net Yükümlülük Oluşumu	10.389	-12.296	1.603	4.461	14.657	20.834	29.492	33.482	34.529	-8.343	29.379	19.832	21.582	37.535	18.605
C.13.1.Merkez Bankası	619	735	1.336	497	209	-787	-986	-1.096	-1.371	-381	-38	-1.409	-1.779	-1.457	-1.905
C.13.2.Genel Hükümet	117	-1.977	-669	-2.194	-1.163	-2.165	-712	82	1.742	3.099	3.657	2.060	-92	-18	-867
C.13.3.Bankalar	3.736	-9.644	-2.016	2.846	6.564	10.524	11.704	3.736	9.457	514	27.240	10.118	16.002	32.269	15.065
C.13.4.Diğer Sektörler	5.917	-1.410	2.952	3.312	9.465	13.262	19.486	30.760	24.701	-11.575	-1.480	9.063	7.451	6.741	6.332
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	-336	-10.797	546	-392	3.504	21.236	10.852	11.500	-5.492	-2.174	14.736	-7.994	22.475	7.967	-3.834
D.NET HATA VE NOKSAN	-2.661	-2.127	-758	4.489	838	1.964	227	515	2.733	2.966	232	9.008	346	2.796	3.366
GENEL DENGE	2.997	12.924	212	-4.097	-4.342	-23.200	-10.625	-12.015	-2.759	-792	-14.968	-1.014	-22.821	-10.763	468
E.REZERV VARLIKLAR	-2.997	-12.924	-212	4.097	4.342	23.200	10.625	12.015	2.759	792	14.968	1.014	22.821	10.763	-468
E.14.Resmi Rezervler	354	-2.694	6.153	4.047	824	17.847	6.114	8.032	-1.058	112	12.809	-1.913	20.814	9.911	-468
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	-3.351	-10.230	-6.365	50	3.518	5.353	4.511	3.983	-1.701	680	2.159	2.827	2.007	852	0
E.16.Ödemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB

2000 yılının Kasım ayında itibaren Türkiye ekonomisi derin bir krize sürüklendi. Yılım ilk on ayında iç talepteki genişleme ile iyice ısınan ekonomide cari açık ve dış borç stokundaki artışlar dikkat çekici bir boyutta gerçekleşti. Kırılmalı hale gelen Türkiye ekonomisi, bankacılık sektöründe ortaya çıkan likidite krizi sonucunda faizlerin hızla yükselmesiyle kriz ortamına girmiştir. Enflasyonu düşürme hedefi doğrultusunda uygulanan nominal çapa uygulaması kötü gidişati daha da hızlandırmış, Merkez Bankası rezervleri hızla erimeye başlamıştır. 2001'in Şubat ayında siyasi bir gerilimle kriz patlak vermiş ve uluslararası sermaye hızla kaçmaya başlamıştır. Nominal çapa uygulaması terkedilmiş ve devallüsyona gidilmiştir. Yaşanan krizle ekonomi hızla küçülme sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. İhracattaki artışla birlikte dış ticaret açığı daralmış, yaklaşık 3,8 milyar dolar cari fazla verilmiştir. Resmi rezervler yaklaşık 2,7 milyar dolar azalırken, 10,2 milyar dolar IMF kredisi kullanılmıştır.

2002 yılında ekonomi toparlanma sürecine girmiş, % 6 civarında büyüme gerçekleşmiştir. Sürdürülebilir bir cari işlemler açığı verilirken, net sermaye girişi 1,1 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Yaklaşık 6,4 milyar dolar IMF kredisi alınırken,

resmi rezervler 6,2 milyar dolar artmıştır. 2003 ile 2008 yılları arasında ekonomi ortalama yaklaşık % 5,9 oranında büyümüştür. Dönem boyunca ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından sürekli fazla olmuştur. 2003 yılında 7,6 milyar dolar olan cari işlemler açığı ise hızla artarak 2008 yılında 40,2 milyar dolara ulaşmış ve ciddi bir sorun haline gelmiştir. Buna paralel olarak özellikle 2005 yılından itibaren çok ciddi net sermaye girişleri olmuştur. 2003 yılında 7,2 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2007 yılında 49,3 milyar dolara yükselmiştir. Net sermaye girişlerindeki artış eğilimi 2008 yılında bir önceki yıla göre kısmen sekteye uğramış, yaklaşık 34,8 milyar dolar sermaye girişi sağlanmıştır. Bu düşüşte 2007'de ABD'de başlayıp 2008'de etkileri küresel düzeyde hissedilen finansal krizin payı büyüktür. 2008 yılında resmi rezervler 2001'den beri ilk kez azalış göstermiştir.

2009 yılında 2007-08 küresel finansal krizin etkileri Türkiye'de net olarak hissedilmiştir. Yurtiçi talep büyük oranda daralmış, ekonomi % 4,8 oranında küçülmüştür. İthalatın düşüş hızı ihracattan daha fazla olmuş ve dış ticaret açığı yarı yarıya azalmıştır. Bu durum cari açıktaki iyileşme sağlamış ve yıl sonunda cari açık 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisiyle net sermaye girişleri yaklaşık 9,9 milyar dolar seviyesine inmiştir. 2009 yılında ekonomide % 4,8'lik bir küçülme yaşanırken 12 milyar dolar cari açık verilmesi, cari işlemler açığının Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye ekonomisi 2010-2014 döneminde yeniden büyüme konjonktürüne girmiştir. Bu dönemde ortalama % 5,4 büyüme kaydedilmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında genişleyen iç talep ile sağlanan hızlı büyüme, büyük cari işlem açıklarını da beraberinde getirmiştir. 2011 yılında özellikle ithalatın hızlı artışının etkisiyle cari açık 75 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. 2012 yılında daralan iç talep ile ekonomik büyüme yavaşlamış, bu durum ithalat talebinin azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan ihracatın artış göstermesiyle cari açık 48,5 milyar dolar seviyesine çekilmiştir. 2013 yılında artan ithalata ihracatın cevap verememesi üzerine cari açık yeniden yükselmiş ve 65 milyar dolar düzeyine tırmanmıştır. 2014 yılında daralan iç talep ile büyüme oranı bir önceki yıla göre daha düşük seviyede gerçekleşmiş ve yılın ikinci yarısında düşen petrol fiyatlarının da etkisiyle ithalat daralmıştır. İhracat ise bir önceki yıla göre artış göstermiş ve cari işlemler açığı 46,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

2010-2013 dönemi çok yüksek net sermaye girişlerinin olduğu yıllardır. 2010 yılında 60 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2013 yılında 72,7 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştır. Bu yıllarda devam eden IMF kredi geri ödemeleri 2013 yılında 852 milyon dolarlık son dilimin ödenmesi ile son bulmuştur. 2014

yılında ise net sermaye girişi önemli ölçüde azalarak 42,8 milyar dolara gerilemiştir. Diğer bir dikkat çekici durum ise net hata noksan kaleminde bazı yıllarda görülen yüksek seviyelerdir. Net hata noksan 2011 yılında 9 milyar dolar gibi ciddi bir düzeye erişmiştir. Bu durum ekonomiye kayıt dışı döviz girişi olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. 2014 yılında net hata noksan 2011 yılından sonraki en yüksek seviyesine ulaşarak 3,4 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 46 2000-2014 Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
CARI İŞLEMLER HESABI	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-21.449	-31.837	-37.779	-40.192	-12.010	-45.312	-75.008	-48.535	-64.658	-46.526
DİŞ TİCARET DENGESİ	-21.959	-3.282	-6.404	-13.411	-22.438	-32.936	-40.894	-46.831	-52.917	-24.762	-56.325	-89.160	-65.367	-79.907	-63.584
Toplam Mal İhracatı	30.923	34.810	40.705	52.472	68.833	78.509	93.778	115.379	140.906	109.732	120.992	142.392	161.948	161.789	168.926
Toplam Mal İthalatı	52.882	38.092	47.109	65.883	91.271	111.445	134.672	162.210	193.823	134.494	177.317	231.552	227.315	241.696	232.510
HİZMETLER DENGESİ	11.277	9.055	7.899	10.394	12.732	15.872	13.819	13.935	18.779	18.538	16.594	20.120	22.427	22.844	25.164
Gelir	19.365	15.122	14.045	17.969	23.066	27.814	26.030	29.907	36.937	35.626	36.192	40.851	43.224	46.615	50.374
Gider	8.088	6.067	6.146	7.575	10.334	11.942	12.211	15.972	18.158	17.088	19.598	20.731	20.797	23.771	25.210
GELİR DENGESİ	-4.002	-5.000	-4.554	-5.557	-5.609	-5.839	-6.655	-7.108	-8.368	-8.310	-7.212	-7.855	-7.163	-8.986	-9.213
Gelir	2.836	2.753	2.486	2.246	2.651	3.644	4.418	6.423	6.889	5.164	4.478	3.952	5.034	4.524	4.263
Gider	6.838	7.753	7.040	7.803	8.260	9.483	11.073	13.531	15.257	13.474	11.690	11.807	12.197	13.510	13.476
CARI TRANSFERLER	4.764	2.987	2.433	1.020	1.117	1.454	1.893	2.225	2.314	2.524	1.631	1.887	1.568	1.391	1.107
İçli Gelirleri	4.560	2.786	1.936	729	804	851	1.111	1.209	1.431	1.014	948	1.045	975	877	838
Ayrıntı Bilgi:															
Bavul Ticareti	2.946	3.039	4.065	3.953	3.880	3.473	6.408	6.002	6.200	4.783	4.951	4.424	6.290	7.440	8.618
Parasal Olmayan Altın Ticareti Net Geliri	-1.900	-963	-1.355	-2.522	-3.407	-3.754	-3.345	-4.354	-1.365	3.007	-453	-4.778	5.709	-11.779	-3.896
Taşınmazlık Hizmeti Net Geliri	492	833	861	-523	-1.143	-70	294	-431	246	1.838	1.340	2.401	3.698	3.309	4.134
Seyahat Hizmeti (Turizm) Net Geliri	5.923	6.352	6.599	11.051	13.597	16.087	14.468	15.781	19.541	18.405	17.391	20.171	21.251	23.180	24.480
Doğrudan Yatırımlardan elde edilen Net Gelir	89	52	-108	-440	-799	-850	-1.053	-2.105	-2.630	-2.751	-2.190	-2.711	-12.545	-3.383	-2.325
Portföy Yatırımlarından elde edilen Net Gelir	-434	-694	-835	-1.207	-1.195	-924	-662	383	972	267	-491	-899	-628	-1.311	-1.972
Net Faiz Gelirleri	-3.657	-4.358	-3.611	-3.910	-3.615	-4.005	-4.868	-5.319	-6.644	-5.721	-4.408	-4.082	-3.775	-4.004	-4.034

Kaynak: TCMB

Yukarıda ana hatlarıyla değinilen cari işlemler hesabının 2000'li yıllardaki gelişimine daha ayrıntılı yer vererek bazı kalemlerin altını çizmek faydalı olacaktır. Dış ticaret hesaplarını ödemeler bilançosuna uyarılarken kullanılan hesaplardan biri olan bavul ticareti, ihracat hesabını arttıran ve dış ticaret dengesini düzelteren bir hesap olarak 2014 yılında 8,6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Diğer taraftan dönem boyunca negatif getirisi olan parasal olmayan altın ticareti, 2009 ve 2012 yıllarında cari işlem dengesini düzeltici net gelire dönüşmüştür.

Cari işlemler dengesinde artan dış ticaret açıklarını kısmen dengeleyen unsur genellikle net hizmet gelirleri olmuştur. 2000 yılında 11,3 milyar dolar olan net hizmet gelirleri, 2014 yılında 25,2 milyar dolara yükselmiştir. Burada en büyük katkıyı seyahat (turizm) gelirleri sağlamaktadır. 2000 yılında 7,6 milyar dolar olan turizm geliri, 2014 yılında yaklaşık 29,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Turizm net gelirleri ise 2000 yılında 5,9 milyar dolardan 2014 yılında 24,5

milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Hizmet gelirleri kalemlerinden olan taşımacılık hizmeti net gelirleri ise özellikle 2009 yılından itibaren artarak cari dengeye pozitif katkı sağlamış, 2014 yılında net olarak 4,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Diğer taraftan gelirler dengesi (birincil gelir açığı) hesabı cari işlem dengesini bozucu etki yapacak biçimde sürekli açık vermektedir. 2000 yılında 4 milyar dolar olan birincil gelir açığı, 2014 yılında 9,2 milyar dolara yükselmiştir. Birincil gelir açığının neredeyse tamamı yatırım gelirlerinden kaynaklanan net çıkışlardan oluşmaktadır. Net yatırım gelirleri içinde en yüksek negatif katkıyı ise net faiz gelirleri yapmaktadır. Ancak 2008 yılına kadar artan net faiz ödemeleri bu yıldan itibaren azalmaya başlamış ve 2012 yılında 2000'lerin başındaki seviyesine gerilemiştir. 2013 ve 2014 yıllarında ise düşük düzeyde bir artış göstermiştir. Net doğrudan yatırım gelirlerinden kaynaklanan net çıkışlar hızla artarak 2013 yılında 3,4 milyar dolar düzeyine çıkmış, 2014 yılında ise 2,3 milyar dolara gerilemiştir. İkincil gelir dengesinden (cari transferler) kaynaklanan net girişler 2000 yılında 4,8 milyar dolar düzeyinde iken 2014 yılında 1,1 milyar dolara gerilemiştir. Cari transferler altında yer alan işçi gelirleri 1990'lı yıllarda artış trendine girmiş, 1998 yılında 5,4 milyar dolara kadar yükselmiştir. Ancak 2000'li yıllarda işçi gelirleri azalmaya başlamış ve 2014 yılında 838 milyon dolara gerilemiştir.

3. 2015 Ocak-Kasım Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

2015 Ocak-Kasım döneminde cari işlemler açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre 11,8 milyar dolar azalarak 27,8 milyar dolara gerilemiştir. Cari açıktaki iyileşme büyük ölçüde dış ticaret açığındaki daralma ile sağlanmıştır. 2015 Ocak-Kasım döneminde ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre 15 milyar dolar azalırken, ithalat özellikle petrol fiyatlarındaki azalmaya bağlı olarak 29 milyar dolar azalmıştır. Böylece, ithalattaki azalmanın ihracattaki azalmayı aşması ile dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre 14 milyar dolar azalmış ve 42,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 Ocak-Kasım döneminde 3,3 milyar dolar düzeyindeki net parasal olmayan altın ithalatı, 2015 Ocak-Kasım döneminde 4,2 milyar dolar net ihracata dönmüş ve cari işlem hesabı üzerinde düzeltici bir etki yaratmıştır. Bavul ticareti ise geçen yılın aynı dönemine göre 2,8 milyar dolar azalarak cari işlem üzerinde negatif bir etkide bulunmuştur.

Tablo 47 2014-2015 Ocak-Kasım Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri
(milyon dolar)

	2014 Ocak-Kasım	2015 Ocak-Kasım	Değişim
CARI İŞLEMLER HESABI	-39.622	-27.837	11.785
DIŞ TİCARET DENGESİ	-56.743	-42.693	14.050
Toplam Mal İhracatı	154.846	139.864	-14.982
Toplam Mal İthalatı	211.589	182.557	-29.032
HİZMETLER DENGESİ	24.461	23.554	-907
Gelir	47.424	44.160	-3.264
Gider	22.963	20.606	-2.357
GELİR DENGESİ	-8.337	-9.560	-1.223
Gelir	3.776	3.699	-77
Gider	12.113	13.259	1.146
CARI TRANSFERLER	997	862	-135
İşçi Gelirleri	779	658	-121
Ayrıntı Bilgi:			
Bavul Ticareti	8.113	5.348	-2.765
Parasal Olmayan Altın Ticareti Net Geliri	-3.329	4.246	7.575
Taşımacılık Hizmeti Net Geliri	3.948	5.801	1.853
Seyahat Hizmeti (Turizm) Net Geliri	23.568	20.835	-2.733
Doğrudan Yatırımlardan elde edilen Net Gelir	-2.113	-3.202	-1.089
Portfoy Yatırımlarından elde edilen Net Gelir	-1.877	-2.413	-536
Net Faiz Gelirleri	-3.541	-2.990	551

Kaynak: TCMB

2015 Ocak-Kasım döneminde hizmet gelirleri bir önceki yılın aynı dönemine göre 3,3 milyar dolar azalırken hizmet giderleri ise 2,4 milyar dolar azalmıştır. Böylece net hizmet gelirleri 2015 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 907 milyon dolar azalış göstererek 23,6 milyar dolara gerilemiştir. Burada en büyük paya sahip olan turizm net gelirleri geçen yılın aynı dönemine göre 2,7 milyar dolar azalarak 20,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Taşımacılık net gelirleri ise geçen yılın aynı dönemine göre 1,9 milyar dolar yükselmiş ve 5,8 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.

2015 Ocak-Kasım döneminde birincil gelir dengesinde; gelirler bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık aynı düzeyde kalırken, giderler 1,1 milyar dolar artmıştır. Böylece birincil gelir açığı 1,2 milyar dolar artarak 9,6 milyar dolara yükselmiş ve cari işlemler dengesini olumsuz etkilemiştir. Birincil gelir dengesi altında yer alan yatırım gelirlerinden kaynaklanan net çıkışlar bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,1 milyar dolar artmış ve bu artışın en büyük kaynağı doğ-

rudan yatırımlardan elde edilen gelirlerdeki net çıkışlar olmuştur. İkincil gelir dengesi (cari transferler) 2015 Ocak-Kasım döneminde geçen yılın aynı dönemine göre 135 milyon dolar azalmıştır. Bu kalem altında yer alan işçi gelirleri ise geçen yılın aynı dönemine göre 121 milyon dolar azalarak 658 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 48 Ödemeler Dengesi 2014-2015 Ocak-Kasım Gelişmeleri
(milyon dolar)

	2014 (Ocak-Kasım)	2015 (Ocak-Kasım)	Değişim
A. CARİ İŞLEMLER HESABI	-39.622	-27.837	11.785
A.1.İhracat	154.846	139.864	-14.982
A.2.İthalat	211.589	182.557	-29.032
A.a.Mal Dengesi	-56.743	-42.693	14.050
A.3.Hizmet Gelirleri	47.424	44.160	-3.264
A.4.Hizmet Giderleri	22.963	20.606	-2.357
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-32.282	-19.139	13.143
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	3.776	3.699	-77
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	12.113	13.259	1.146
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-40.619	-28.699	11.920
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	997	862	-135
B.SERMAYE HESABI	-69	-6	63
C.FİNANS HESABI	-40.358	-10.751	29.607
C.8.Doğrudan Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	6.657	4.928	-1.729
C.9.Doğrudan Yatırımlar : Net Yükümlülük Oluşumu	11.462	14.116	2.654
C.10.Portfoy Yatırımları : Net Varlık Edinimi	1.603	6.937	5.334
C.11.Portfoy Yatırımları : Net Yükümlülük Oluşumu	20.561	-7.846	-28.407
C.11.1.Hisse Senetleri	2.563	-1.978	-4.541
C.11.2.Borc Senetleri	17.998	-5.868	-23.866
C.12.Diğer Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	1.593	12.571	10.978
C.12.1.Merkez Bankası	0	0	0
C.12.2.Genel Hükümet	207	-237	-444
C.12.3.Bankalar	928	14.035	13.107
C.12.4.Diğer Sektörler	458	-1.227	-1.685
C.13.Diğer Yatırımlar : Net Yükümlülük Oluşumu	18.188	28.917	10.729
C.13.1.Merkez Bankası	-1.820	-634	1.186
C.13.2.Genel Hükümet	-698	-970	-272
C.13.3.Bankalar	14.498	18.710	4.212
C.13.4.Diğer Sektörler	6.208	11.811	5.603
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	667	-17.092	-17.759
D.NET HATA VE NOKSAN	4.501	11.908	7.407
GENEL DENGE	-5.168	5.184	10.352
E.REZERV VARLIKLAR	5.168	-5.184	-10.352
E.14.Resmi Rezervler	5.168	-5.184	-10.352
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	0	0	0
E.16.Ödemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0

Kaynak: TCMB

2015 Ocak-Kasım döneminde doğrudan yatırım kaynaklı net sermaye girişinde geçen yılın aynı dönemine göre 4,4 milyar dolar artış olmuştur. Bunun nedeni yurt içine yönelik doğrudan yatırımlarda geçen yılın aynı dönemine göre 2,7 milyar dolar artış olurken, yurt içi yerleşiklerin yurt dışına yaptığı yatırımlarda 1,7 milyar dolar azalış gerçekleşmesidir.

Avrupa Birliği ve enerji ihracatçısı ülkelerdeki ekonomik büyüme ile ilgili endişelerin gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy akımları üzerindeki negatif etkilerinin katkısıyla, portföy yatırımları 2015 Ocak-Kasım döneminde 14,8 milyar dolar net çıkış kaydetmiştir. Portföy yatırımlarından kaynaklanan net varlıklar bir önceki yılın aynı dönemine göre 5,3 milyar dolar artmış, net yükümlülükler ise 28,4 milyar dolar azalmıştır. 2015 Ocak-Kasım dönemi portföy yatırımları alt kalemler itibarıyla incelendiğinde, yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi piyasasında 2 milyar dolar ve devlet iç borçlanma senetleri piyasasında 6,6 milyar dolar net satım yaptığı görülmektedir.

Diğer yatırımlar kaleminden kaynaklanan net girişler 16,3 milyar ABD doları tutarında gerçekleşmiştir. Diğer yatırımlar altında, yurtiçi bankaların yurtdışı muhabirlerindeki efektif ve mevduat varlıkları 13,3 milyar dolar artmıştır. Yurtdışı bankaların yurtiçindeki mevduatları 9,8 milyar dolar, yurtdışı kişilerin yurtiçindeki mevduatları ise 3,9 milyar dolar tutarında net artış kaydetmiştir. Yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarınca Merkez Bankası nezdinde açılan mevduat hesaplarında 877 milyon dolar net çıkış gerçekleşmiştir.

Yurtdışından sağlanan kredilerle ilgili olarak, bankaların net kredi kullanımını 2015 Ocak-Kasım döneminde geçen yılın aynı dönemine göre 5,7 milyar dolar azalarak 5 milyar dolar olarak gerçekleştirmiştir. Merkez Bankası'nın bankaların yurt dışı borçlanmalarının vadesini uzatmaya yönelik yaptığı düzenlemelerin de etkisiyle bankaların kısa vadeli kredi borçlanmasından uzun vadeli borçlanmaya doğru kaydığı görülmektedir. 2015 Ocak-Kasım döneminde kısa vadeli kredilerde 20,6 milyar dolar net geri ödeme gerçekleştiren bankalar, uzun vadeli kredilerde 25,6 milyar dolar net kullanım gerçekleştirmişlerdir. Genel Hükümet 970 milyon dolar net geri ödemede bulunurken, diğer sektörler neredeyse tamamı uzun vadeli olan 11 milyar dolar net kullanım gerçekleştirmiştir.

Son olarak, 2015 Ocak-Kasım döneminde resmi rezervler 5,2 milyar dolar azalmıştır. Resmi rezervler içinde döviz varlıkları 5,6 milyar dolar artarken, menkul kıymetler 10,8 milyar dolar azalmıştır. Net hata noksan kaleminde on bir aylık dönemde net hata noksan altında kaydedilen sermaye girişi 11,9 milyar dolar düzeyinde olmuştur.

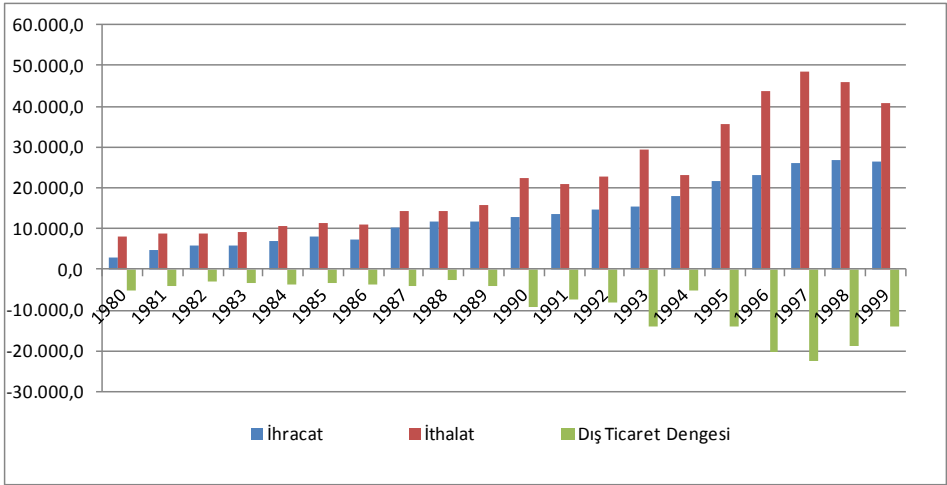
BEŞİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

24 Ocak 1980 Kararları ile dış ticaret politikasında yapısal bir dönüşüm hedeflenmiştir. Buna göre ithalatın aşamalı olarak serbestleştirilmesi, ihracatın ise düşük faizli kredi, vergi iadesi gibi çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenmesi öngörülmüştür. Böylece başlatılan dışa açılma sürecinde ihracatın artırılması ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri olarak görülmüştür. Ayrıca dış ticarete rekabet gücünün artırılması, aşırı değerlenmiş Türk Lirasının gerçek değerine erişmesini gerektirdiği için sabit döviz kuru sistemi terk edilmiş ve 1980'ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır.

Grafik 25 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi

Kaynak: TÜİK

Grafikte görüldüğü gibi 24 Ocak Kararları'nı takiben 1980'ler boyunca ihracatta artışlar sağlanmıştır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar düzeyinde olan ihracat hacmi, 1989 yılında 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat ihracat hacmindeki bu artışa ithalattaki artışın eşlik etmesiyle dış ticaret açıkları dönem süresince 3-4 milyar dolar seviyelerinde dalgalanmıştır. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılmasıyla birlikte 1990'lar boyunca sermaye girişleri artmış, Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile ithalattaki serbestleştirme sürdürülmüştür. Bu dönemde ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiştir. Hızla artan

dış ticaret açıkları 1994 yılında krizin etkisiyle daralmış olsa da, kriz sonrasında tekrar yüksek artış trendine girmiştir. Bu trend 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkisiyle 1998 ve 1999 yıllarında bir miktar düşüşe geçmiştir.

1. 2000 - 2014 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi

2000 yılında uygulanmaya konulan istikrar programının etkisiyle ekonomide olumlu beklentiler artmıştır. Böylece genişleyen talep ithalatta hızlı bir artışa yol açmış fakat ihracattaki artış buna eşlik edememiştir. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla % 89,8'lik ciddi bir artış göstermiştir. 2001'in Şubat ayında yaşanan krizle ekonomi hızla daralma sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta % 24'lük bir düşüş meydana gelmiştir. Döviz kurunda 2000 yılında uygulanan nominal çapa uygulaması terkedilmiş ve dalgalı kur rejimine geçilerek devalüasyona gidilmiştir. Döviz kurunun yükselmesinin olumlu katkısıyla ihracat % 12,8 büyüme kaydetmiştir. 2001 yılında dış ticaret hacmi önceki yıla göre % 11,6 oranında küçülmüştür.

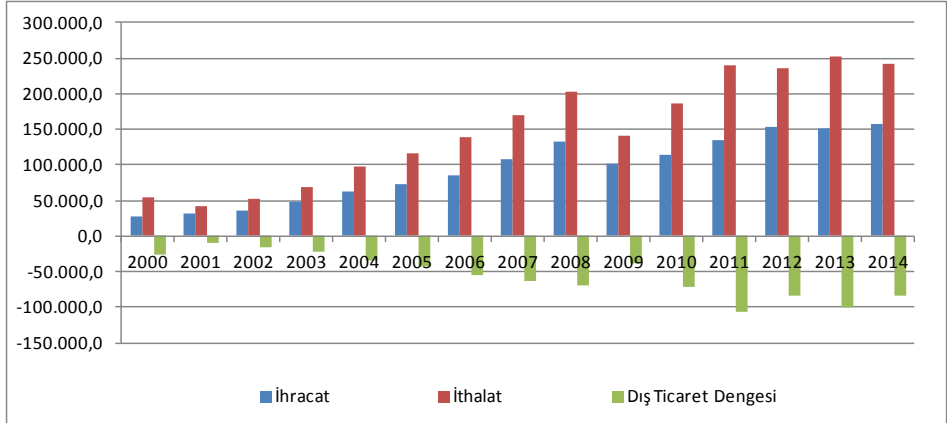
Tablo 49 2000-2014 Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Yıllık, milyon dolar)

Yıl	İhracat(FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	
2000	27.774,9	4,5	54.502,8	34,0	-26.727,9	89,8	82.277,7	22,3	51,0
2001	31.334,2	12,8	41.399,1	-24,0	-10.064,9	-62,3	72.733,3	-11,6	75,7
2002	36.059,1	15,1	51.553,8	24,5	-15.494,7	53,9	87.612,9	20,5	69,9
2003	47.252,8	31,0	69.339,7	34,5	-22.086,9	42,5	116.592,5	33,1	68,1
2004	63.167,2	33,7	97.539,8	40,7	-34.372,6	55,6	160.706,9	37,8	64,8
2005	73.476,4	16,3	116.774,2	19,7	-43.297,7	26,0	190.250,6	18,4	62,9
2006	85.534,7	16,4	139.576,2	19,5	-54.041,5	24,8	225.110,9	18,3	61,3
2007	107.271,7	25,4	170.062,7	21,8	-62.791,0	16,2	277.334,5	23,2	63,1
2008	132.027,2	23,1	201.963,6	18,8	-69.936,4	11,4	333.990,8	20,4	65,4
2009	102.142,6	-22,6	140.928,4	-30,2	-38.785,8	-44,5	243.071,0	-27,2	72,5
2010	113.883,2	11,5	185.544,3	31,7	-71.661,1	84,8	299.427,6	23,2	61,4
2011	134.906,9	18,5	240.841,7	29,8	-105.934,8	47,8	375.748,5	25,5	56,0
2012	152.461,7	13,0	236.545,1	-1,8	-84.083,4	-20,6	389.006,9	3,5	64,5
2013	151.802,6	-0,4	251.661,3	6,4	-99.858,6	18,8	403.463,9	3,7	60,3
2014	157.610,2	3,8	242.177,1	-3,8	-84.567,0	-15,3	399.787,3	-0,9	65,1

Kaynak: TÜİK

2002 yılından itibaren 2008 yılı son çeyreğine kadar dalgalanmalar göstermekle beraber kesintisiz biçimde sürdürülen ekonomik büyümenin etkisiyle dış ticaret hacmi sürekli büyüme göstermiştir. Ayrıca TL'nin değer kazanımı ve faiz hadlerinde meydana gelen düşüşle desteklenen tüketim talebi canlılığı dış ticaret hacminin gelişiminde etkili olan diğer unsurlarıdır. 2009 yılında küresel finans krizinin etkilerinin Türkiye'ye ulaşmasıyla dış ticaret hacmi % 27,2 oranında daralmıştır. 2010 yılından itibaren dış ticaret hacmi yeniden artış trendine girmiş fakat 2012 ve 2013 yıllarında ekonomideki büyüme sürecinin yavaşlaması nedeniyle bu yıllarda sınırlı kalmıştır. 2014 yılında ise ithalat hacmindeki daralmanın etkisiyle dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre küçük bir miktar olsa da azalış göstermiştir.

Grafik 26 2000-2014 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi

Kaynak: TÜİK

2002 yılında % 15,1 oranında artış gösteren ihracat 2009 yılına kadar bu artış eğilimini sürdürmüştür. Özellikle 2003 ile 2004 yıllarında gerçekleşen % 31 ve % 33,7'lik artışlar dikkat çekici düzeydedir. Diğer taraftan 2001 krizi sonrasında ekonomik büyüme sürecine girilmesi ve bunun özel sektör yatırımlarında belirgin bir canlanma yaratması, ithalatın dönem boyunca artış trendi göstermesinde etkili olmuştur. Ayrıca Türk Lirasının değer kazanımının ithal maliyetlerini görece olarak düşürmesi, yerli üretim sürecinde ithal girdiye olan talebin daha da artmasına yol açmıştır. Tüm bu etkenlerin yanı sıra 2003 ve 2004 yıllarında hızlı bir artış gösteren ihracatın hammadde ve yarı mamul ithalat ihtiyacını arttırması, bu yıllarda ithalatın % 34,5 ve % 40,7 gibi çok yüksek oranlarda artmasına katkıda bulunmuştur.

2002-2008 periyodunda son iki yıl dışında ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından daima yüksek olmuştur. Bu durum dış ticaret açığının bu yıllar boyunca sürekli artış göstermesine neden olmuştur. Ayrıca ihracatın ithalatı karşılama oranı da son iki yıl dışında dönem boyunca düşüş göstermiştir. 2001 krizinde ithalatın % 24 daralması ve ihracatın % 12,8 artması ile % 75,7 seviyesine çıkan ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek düşerek 2006 yılında % 61,3'e gerilemiş, 2008 yılında ise ihracat artış hızının ithalata göre daha yüksek düzeyde olmasının etkisiyle bir miktar düzelerek % 65,4'e çıkmıştır.

2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle ihracat ve ithalat hacimleri hızla daralmıştır. İhracat bir önceki yıla göre % 22,6 oranında azalarak 102,1 milyar dolara, ithalat ise bir önceki yıla göre % 30,2 oranında azalarak 140,9 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığı, ithalatta meydana gelen daralmanın daha keskin olması nedeniyle bir önceki döneme göre % 44,5 oranında azalarak 38,8 milyar dolara düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise dış ticaret açığındaki bu düzelme ile % 72,5'e çıkmıştır.

2010 ve 2011 yıllarında ekonomik büyümedeki artışlarla birlikte dış ticaret hacminde tekrar hızlı bir genişleme yaşanmıştır. Bu yıllarda ithalat artışı sırasıyla % 31,7 ve % 29,8'lik değerlere ulaşmıştır. İthalat hacmindeki artışın nedenleri arasında; hızlı ekonomik büyümenin hane halkı gelirlerini artırarak tüketim talebini canlandırmasını, artan yatırım faaliyetlerinin yatırım malları ithalatını yükseltmesini ve Türk Lirasının aşırı değerli oluşunun ithal girdilere olan talebi artırmasını sayabiliriz. Küresel finansal krizin etkilerinin özellikle Avrupa Birliği'nde hala hissedilmesi ve Türk Lirası'nın aşırı değerli konumunu sürdürüyor olması ihracat faaliyetini olumsuz biçimde etkilemiştir. 2010 yılında % 11,5 artış gösteren ihracat hacmi, 2011 yılında ise % 18,5 büyümüştür. Bu iki yılda dış ticaret açığı hızla yükselirken özellikle 2011 yılında 105,9 milyar dolar ile rekor bir seviyeye çıkmıştır. Aynı yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 56'ya gerilemiştir.

Aşırı ısınan ekonomiyi soğutmak amacıyla başta kredi hacmi genişleme hızının azaltılması olmak üzere bir takım önlemlerin alınmasıyla 2012 yılında ekonomik büyüme yavaşlama sürecine girmiş, bu şekilde tüketim ve yatırım talebi daralmıştır. İthalat hacmi bir önceki yıla göre % 1,8 oranında azalışla 236,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve böylece ithalat hacminde son yıllardaki hızlı büyümenin önüne geçilmiştir. Buna karşılık 2012 yılında ihracat % 13 oranında bir artışla 152,5 milyar dolara yükselmiştir. Bilhassa parasal olmayan altın ihracatında önceki yıllara nazaran ciddi bir artış kaydedilmiş, bu da 2012 yılı ihracat artışına olumlu bir katkıda bulunmuştur. İthalatın azalışı ve ihracatın artışıyla dış ticaret açığı % 20,6 daralırken, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 64,5'e çıkmıştır.

2013 yılında ekonomik büyümenin bir önceki yıla göre canlanması, ithalatın % 6,4 oranında artmasını sağlamıştır. Böylece ithalat hacmi 2013 yılında 251,7 milyar dolara yükselmiştir. Parasal olmayan altın ithalatındaki hızlı artış, genişleyen ithalat hacmine katkıda bulunmuştur. İhracat ise küçük bir azalışla hemen hemen bir önceki yıldaki düzeyini korumuştur. 2012 yılına kıyasla parasal olmayan altın ihracatında yüksek oranlı bir düşüş meydana gelmiş ve bu durum 2013 yılı ihracatını olumsuz etkilemiştir. İthalattaki artışa karşılık ihracatta düşüş yaşanması dış ticaret açığının % 18,8 artmasına neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60,3'e gerilemiştir.

2014 yılında yurtiçi talebin zayıflaması ve yılın ikinci yarısında petrol fiyatlarının hızlı düşüşünün etkileriyle ithalat hacmi düşmüştür. İthalat bir önceki yıla göre % 3,8 azalarak 242,2 milyar dolara gerilemiştir. Rusya ve Irak gibi önemli ihrac pazarlarımıza yönelik ihracat hacmindeki düşüş, AB ve ABD gibi ihrac pazarlarımıza yönelik ihracat hacmi artışıyla telafi edilmiştir. Böylece 2014 yılında ihracat hacmi % 3,8 artarak, 157,6 milyar dolar olmuştur. İhracatın artması ve ithalatın azalmasıyla dış ticaret açığı % 15,3 daralarak, 84, 6 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 65,1'e yükselmiştir.

2000-2014 döneminde dış ticaretin genel görünümü bu şekilde verildikten sonra biraz daha ayrıntıya girmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda küresel finansal krizin etkilerinin görüldüğü 2009 yılından 2014'e kadar olan dönemde ihracat ve ithalatın gelişimi çeşitli sınıflamalara göre ayrıştırılıp yorumlanacaktır.

Tablo 50 2009-2014 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) Malları	11.117	10,9	-33,5	11.771	10,3	5,9	14.192	10,5	20,6	13.734	9,0	-3,2	15.592	10,3	13,5	16.107	10,2	3,3
Hammadde (Aramaları)	49.734	48,7	-26,6	56.381	49,5	13,4	67.942	50,4	20,5	82.656	54,2	21,7	74.817	49,3	-9,5	75.171	47,7	0,5
Tüketim malları	40.733	39,9	-13,4	45.321	39,8	11,3	52.219	38,7	15,2	55.556	36,4	6,4	60.732	40,0	9,3	65.088	41,3	7,2
Diğerleri	559	0,5	13,8	411	0,4	-26,4	555	0,4	35,0	516	0,3	-7,0	661	0,4	28,0	1.243	0,8	88,2
Toplam	102.143	100,0	22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4	157.610	100,0	3,8

Kaynak: TÜİK

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip hammadde ihracatı, 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle bir önceki yıla göre % 26,6 oranında azalarak 49,7 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2010-2012 periyodunda hammadde ihracatı kesintisiz bir artış trendine girmiş ve 2012 yılında

82,7 milyar dolar değerle geniş ekonomik gruplar ihracatı içerisinde % 54,2'lik bir paya ulaşmıştır. 2013 yılında toplam ihracatta görülen daralma hammadde ihracatındaki % 9,5 azalma kaynaklı olmuştur. 2014 yılında ise yaklaşık aynı seviyesini koruyarak 75,2 milyar TL olan hammadde ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 47,7'ye gerilemiştir.

2009 yılında en yüksek daralma % 33,5 ile yatırım malları ihracatında meydana gelmiştir. Daha sonra dalgalı bir seyir izleyen yatırım malları ihracatı 2014 yılında 16,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Toplam ihracat içerisinde ikinci en yüksek paya sahip olan tüketim malları ihracatında ise 2009 yılındaki % 13,4'lük düşüşten sonra beş yıl boyunca sürekli artış görülmüştür. 2014 yılında 65,1 milyar dolar tüketim malları ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 51 2009-2014 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) malları	21.463	15,2	-23,5	28.818	15,5	34,3	37.271	15,5	29,3	33.925	14,3	-9,0	36.771	14,6	8,4	35.996	14,9	-2,1
Hammadde (Aramalar)	99.510	70,6	-34,5	131.445	70,8	32,1	173.140	71,9	31,7	174.930	74,0	1,0	183.811	73,0	5,1	176.722	73,0	-3,9
Tüketim malları	19.290	13,7	-10,4	24.735	13,3	28,2	29.692	12,3	20,0	26.699	11,3	-10,1	30.416	12,1	13,9	29.006	12,0	-4,6
Diğerleri	666	0,5	-5,0	546	0,3	-18,1	739	0,3	35,3	990	0,4	34,1	663	0,3	-33,1	453	0,2	-31,6
Toplam	140.928	100,0	-30,3	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8	251.661	100,0	6,4	242.177	100,0	-3,8

Kaynak: TÜİK

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalatta en yüksek paya sahip olan hammadde ithalatı, 2009 yılında küresel finansal krizin yarattığı iç talep daralmasının etkisiyle % 34,5 küçülmüştür. Yatırım ve tüketim malları ithalatları da paralel bir seyirle sırasıyla % 23,5 ve % 10,4 oranlarında daralmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında sağlanan yüksek büyüme oranları ile üç grupta da ithalat artışı gerçekleşmiştir. 2012 yılında tüketim ve yatırım talebinde görülen yavaşlama yatırım malları ithalatının bir önceki yıla göre % 9 oranında, tüketim malları ithalatının ise % 10,1 oranında azalmasına yol açmıştır. Hammadde ithalat artışı ise % 1'lik oran ile sınırlı kalmıştır. 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanması ile yatırım malları ithalatında % 8,4, hammadde ithalatında % 5,1 ve tüketim malları ithalatında ise % 13,9 oranlarında artışlar gerçekleşmiştir. 2014 yılında toplam ithalattaki azalmanın en önemli kaynağı hammadde ithalatı olmuştur. Hammadde ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı ise bir önceki yıldaki % 73'lük oranını korumuştur.

Tablo 52 2009-2014 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Tarım ve ormanlık	4.347	4,3	10,5	4.935	4,3	13,5	5.167	3,8	4,7	5.189	3,4	0,4	5.653	3,7	9,0	6.030	3,8	6,7
Madencilik ve taşocaklığı	1.683	1,6	-21,9	2.687	2,4	59,7	2.805	2,1	4,4	3.161	2,1	12,7	3.879	2,6	22,7	3.406	2,2	-12,2
İmalat sanayi	95.449	93,4	-23,7	105.467	92,6	10,5	125.963	93,4	19,4	143.194	93,9	13,7	141.358	93,1	-1,3	147.059	93,3	4,0
Diğer	663	0,6	-6,5	795	0,7	19,9	972	0,7	22,3	918	0,6	-5,6	912	0,6	-0,7	1.115	0,7	22,3
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4	157.610	100,0	3,8

Kaynak: TÜİK

İhracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı içinde imalat sanayi % 90'nın üzerinde bir oranla en yüksek paya sahip sektördür. 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle en yüksek daralma % 23,7 ile imalat sanayi ihracatında görülürken, tarım sektörü ihracatı % 10,5 artış göstermiştir. Ekonomik büyümenin hızlandığı 2010 ve 2011 yıllarında tarım, madencilik ve imalat sanayi sektörlerinde ihracat hacmi artış trendine girmiştir. 2010 yılında en yüksek ihracat artışı % 59,7 ile madencilik sektöründe görülmüştür. 2011 yılında ise imalat sanayi sektöründeki ihracat artışı % 19,4'e ulaşmıştır.

2012 yılında önceki iki yılda olduğu gibi tarım, madencilik ve imalat sanayi sektörlerinde ihracat artışı sürdürülmüştür. En yüksek artış imalat sanayi ihracatında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre % 13,7 oranında artış gösteren imalat sanayi ihracatı, 143,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Madencilik ve taşocaklığı sektörü ihracatı ise % 12,7 oranında artış göstererek 3,2 milyar dolara yükselmiştir. 2013 yılında toplam ihracatın % 93,1'ini oluşturan imalat sanayi ihracatı % 1,3 oranında azalırken, yıllık toplam ihracatın da % 0,4 oranında daralmasına katkıda bulunmuştur. Tarım ve madencilik sektörlerindeki ihracat artışları ise sırasıyla % 9 ve % 22,7 olmuştur. 2014 yılında bir önceki yıla göre tarım ve ormanlık ihracatı % 6,7, imalat sanayi ihracatı % 4 oranlarında artmıştır. Madencilik ve taşocaklığı sektörü ihracatı ise % 12,2 oranında azalmıştır.

Tablo 53 2009-2014 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Tarım ve ormancılık	4.594	3,3	-28,1	6.457	3,5	40,6	8.895	3,7	37,8	7.447	3,1	-16,3	7.718	3,1	3,6	8.589	3,5	11,3
Madencilik ve taşocakçılık	20.625	14,6	-42,1	25.933	14,0	25,7	37.331	15,5	44,0	42.247	17,9	13,2	38.205	15,2	-9,6	37.126	15,3	-2,8
İmalat sanayi	111.031	78,8	-26,1	145.367	78,3	30,9	183.930	76,4	26,5	176.235	74,5	-4,2	196.823	78,2	11,7	187.742	77,5	-4,6
Toptan ve perakende ticaret	4.608	3,3	-51,9	7.704	4,2	67,2	10.496	4,4	36,2	10.258	4,3	-2,3	8.468	3,4	-17,4	8.154	3,4	-3,7
Diğer	71	0,1	-21,2	84	0,0	18,0	189	0,1	123,9	359	0,2	90,2	447	0,2	24,6	566	0,2	26,8
Toplam	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8	251.661	100,0	6,4	242.177	100,0	-3,8

Kaynak: TÜİK

2009-2014 yılları arasında ithalatın sektörel dağılımına bakıldığında, imalat sanayinin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 2009 yılında küresel finansal krizin etkisi tüm sektörlerde olumsuz yönde hissedilmiştir. En yüksek daralma % 51,9 ile toptan ve perakende ticaret ithalatında görülürken, imalat sanayi ithalatı ise % 26,1 oranında küçülmüştür. 2010 ve 2011 yıllarında iç talepteki genişleme ile tüm sektörlerin ithalatında ciddi artışlar gerçekleşmiştir. 2012 yılında toplam ithalattaki düşüş eğilimi sektörel dağılımda da rahatlıkla gözlemlenebilir. En yüksek daralma % 16,3 ile tarım ve ormancılık sektöründe görülürken, madencilik ve taşocakçılığı % 13,2'lik bir artış göstermiştir. 2013 yılında imalat sanayi ve tarım sektörleri ithalatı sırasıyla % 11,7 ile % 3,6 artarken, madencilik ithalatı % 9,6 oranında azalmıştır. En yüksek düşüş ise % 17,4 ile toptan ve perakende ticarete gerçekleşmiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre ithalattaki azalma genel olarak sektörlerle yansımıştır. En yüksek düşüş % 4,6 ile imalat sanayi ithalatında gerçekleşmiştir. Tarım ve ormancılık sektörü ihracatı ise % 11,3 oranında artmıştır.

Tablo 54 2009-2014 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	47.228	46,2	-25,9	52.934	46,3	12,1	62.588	46,4	18,2	59.398	39,0	-5,1	63.040	41,5	6,1	68.514	43,5	8,7
Türkiye Serbest Bölgeleri	1.967	1,9	-34,9	2.084	1,8	6,5	2.545	1,9	22,1	2.295	1,5	-9,8	2.413	1,6	5,1	2.270	1,4	-5,9
Diğer Ülkeler	52.957	51,8	-18,9	58.865	51,7	11,2	69.773	51,7	18,5	90.768	59,5	30,1	86.350	56,9	-4,9	86.826	55,1	0,6
Diğer Avrupa (AB Haric)	11.303	10,9	-27,7	11.124	9,8	0,2	12.735	9,4	14,5	14.167	9,3	11,2	14.214	9,4	0,3	15.184	9,6	6,8
Kuzey Afrika	7.416	7,3	26,8	7.025	6,2	-5,3	6.701	5,0	-4,6	9.444	6,2	40,9	10.042	6,6	6,3	9.758	6,2	-2,8
Diğer Afrika	2.739	2,7	-14,7	2.258	2,0	-17,4	3.633	2,7	60,9	3.913	2,6	7,7	4.104	2,7	4,8	3.998	2,5	-2,6
Kuzey Amerika	3.579	3,5	-25,5	4.243	3,7	18,5	5.459	4,0	28,7	6.663	4,4	22,0	6.380	4,3	-1,2	7.292	4,6	10,8
Orta Amerika ve Karayip	622	0,6	-25,0	598	0,5	-3,8	626	0,5	4,7	770	0,5	22,9	1.004	0,7	30,5	938	0,6	-6,6
Güney Amerika	678	0,7	-24,8	1.237	1,1	82,6	1.840	1,4	48,7	2.191	1,4	19,1	2.127	1,4	-2,9	1.852	1,2	-12,9
Yakın ve Orta Doğu	19.193	18,8	-24,5	23.295	20,5	21,4	27.935	20,7	19,9	42.451	27,8	52,0	35.575	23,4	-16,2	35.384	22,5	-0,5
Diğer Asya	6.706	6,6	-5,2	8.581	7,5	28,0	10.199	7,6	18,9	10.575	6,9	3,7	12.017	7,9	13,6	11.591	7,4	-3,5
Avustralya ve Yeni Zelanda	362	0,4	-16,9	403	0,4	11,3	481	0,4	19,4	490	0,3	2,0	538	0,4	9,8	606	0,4	11,4
Diğer Ülke ve Bölgeler	560	0,5	-60,4	102	0,1	-81,9	164	0,1	61,1	105	0,1	-35,7	149	0,1	41,7	231	0,1	54,5
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4	157.610	100,0	3,8

Kaynak: TÜİK

Ülke gruplarına göre en fazla ihracat Avrupa Birliği'ne yapılmaktadır. 2009 yılında bir önceki yıla göre % 25,9 azalış gösteren Avrupa Birliği ihracatı, 47,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içindeki payı ise % 46,2 olmuştur. Avrupa Birliği ihracatı 2010-2014 dönemi boyunca 2012'deki % 5,1'lik azalış dışında sürekli artmıştır. Fakat toplam ihracat içindeki payı 2012 yılında % 39 seviyesine kadar düşmüş, daha sonra yükselişe geçerek 2014 yılında % 43,5'e ulaşmıştır. 2009-2012 yılları arasında Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin toplam ihracat içindeki payı sürekli artarak 2012 yılında % 27,8'e yükselmiştir. 2009 yılında Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat 19,2 milyar dolar düzeyinde iken 2012 yılında 42,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat 2013 ve 2014 yıllarında azalmış ve toplam ihracat içerisindeki payı 2014 yılında % 22,5'e gerilemiştir.

Tablo 55 2009-2014 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	56.616	40,2	-24,0	72.391	39,0	27,9	91.439	38,0	26,3	87.657	37,1	-4,1	92.458	36,7	5,5	88.784	36,7	-4,0
Türkiye Serbest Bölgeleri	965	0,7	-27,7	878	0,5	-9,0	1.038	0,4	18,2	1.046	0,4	0,7	1.268	0,5	21,2	1.261	0,5	-0,6
Diğer Ülkeler	83.347	59,1	-33,9	112.275	60,5	34,7	148.364	61,6	32,1	147.842	62,5	-0,4	157.935	62,8	6,8	152.133	62,8	-3,7
Diğer Avrupa (AB Hariç)	25.779	18,3	-41,5	30.101	16,2	16,8	35.668	14,8	18,5	37.206	15,7	4,3	41.319	16,4	11,1	36.367	15,0	-12,0
Kuzey Afrika	2.238	1,6	-36,7	3.098	1,7	38,5	3.342	1,4	7,9	3.308	1,4	-1,0	3.508	1,4	6,0	3.436	1,4	-2,1
Diğer Afrika	1.700	1,2	-17,5	1.726	0,9	1,5	3.425	1,4	98,4	2.613	1,1	-23,7	2.523	1,0	-3,5	2.502	1,0	-0,8
Kuzey Amerika	9.513	6,8	-29,0	13.234	7,1	39,1	17.346	7,2	31,1	15.081	6,4	-13,0	13.953	5,5	-7,5	13.835	5,7	-0,8
Orta Amerika ve Karayip	479	0,3	-15,1	623	0,3	31,9	921	0,4	45,1	1.059	0,5	18,3	1.362	0,5	27,4	1.224	0,5	-17,5
Güney Amerika	2.286	1,6	-29,9	2.942	1,6	28,7	4.500	1,9	53,0	4.080	1,7	-9,4	3.666	1,5	-10,1	3.935	1,6	7,3
Yakın ve Orta Doğu	7.134	5,1	-65,7	13.011	7,0	82,4	20.439	8,5	57,1	21.410	9,1	4,7	22.214	8,8	3,8	20.480	8,5	-7,8
Diğer Asya	28.749	20,4	-23,6	40.343	21,7	40,3	53.144	22,1	31,7	49.602	21,0	-6,7	54.648	21,7	10,2	56.162	23,2	2,8
Avustralya ve Yeni Zelanda	648	0,5	-26,1	493	0,3	-23,9	807	0,3	63,7	861	0,4	6,7	1.318	0,5	53,1	638	0,3	-51,6
Diğer Ülke ve Bölgeler	4.824	3,4	-36,2	6.703	3,6	39,0	8.789	3,6	31,1	12.608	5,3	43,4	13.424	5,3	6,5	13.653	5,6	1,7
Toplam	140.029	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,9	251.661	100,0	6,4	242.177	100,0	-3,8

Kaynak: TÜİK

2009 yılında Avrupa Birliği'nin toplam ithalat içindeki payı % 40,2 iken bu oran 2014 yılında % 36,7'ye gerilemiştir. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı ise 2009 yılında % 5,1 iken 2014 yılında % 8,5'e yükselmiştir. 2009 yılında küresel finansal krizin etkilerinin Türkiye'de net olarak hissedilmesi ile Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat bir önceki yıla göre % 24 oranında azalmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında ise iç talepteki genişleme ile sırasıyla % 27,9 ve % 26,3 oranlarında artmıştır. 2012 yılında toplam ithalattaki daralmaya paralel olarak % 4,1 oranında azalarak, 87,7 milyar dolara gerilemiştir. 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanmasıyla Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat % 5,5 oranında artarak 92,5 milyar dolara ulaşmış, 2014 yılında ise % 4 oranında azalarak 88,8 milyar dolara düşmüştür. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalat 2009 yılında % 45,7 oranında azalırken, takip eden dört yıl boyunca artış eğilimi sergilemiş ve 2013 yılında 22,2 milyar dolara yükselmiştir. 2014 yılında ise % 7,8 azalarak 20,5 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 56 2009-2014 Dönemi Ülkelere Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Almanya	9.793	9,6	-24,4	11.479	10,1	17,2	13.951	10,3	21,5	13.124	8,6	-5,9	13.703	9,0	4,4	15.147	9,6	10,5
İrak	5.123	5,0	30,8	6.036	5,3	17,8	8.310	6,2	37,7	10.822	7,1	30,2	11.949	7,9	10,4	10.888	6,9	-8,9
İngiltere	5.938	5,8	-27,2	7.236	6,4	21,9	8.151	6,0	12,7	8.694	5,7	6,7	8.785	5,8	1,1	9.903	6,3	12,7
İtalya	5.889	5,8	-24,7	6.505	5,7	10,5	7.851	5,8	20,7	6.373	4,2	-18,8	6.718	4,4	5,4	7.141	4,5	6,9
Fransa	6.211	6,1	-6,1	6.954	5,3	-2,5	6.886	5,0	12,4	6.189	4,1	-8,9	6.377	4,2	2,9	6.464	4,1	1,4
ABD	3.241	3,2	-24,6	3.763	3,3	16,1	4.594	3,4	21,8	5.604	3,7	22,3	5.640	3,7	0,6	6.342	4,0	12,4
Rusya Federasyonu	3.190	3,1	-50,8	4.628	4,1	45,1	5.993	4,4	29,5	6.681	4,4	11,5	6.964	4,6	4,2	5.943	3,8	-14,7
İspanya	2.818	2,8	-30,4	3.536	3,1	25,5	3.918	2,9	10,8	3.717	2,4	-5,1	4.334	2,9	16,6	4.750	3,0	9,6
BAE	2.897	2,8	-63,7	3.333	2,9	15,1	3.707	2,7	11,2	8.175	5,4	120,5	4.966	3,3	-39,3	4.656	3,0	-6,2
İran	2.025	2,0	-0,3	3.044	2,7	50,4	3.590	2,7	17,9	9.922	6,5	176,4	4.193	2,8	-57,7	3.886	2,5	-7,3
Hollanda	2.127	2,1	-32,3	2.461	2,2	15,7	3.243	2,4	31,8	3.244	2,1	0,0	3.538	2,3	9,0	3.459	2,2	-2,2
Mısır	2.599	2,5	82,2	2.251	2,0	-13,4	2.759	2,0	22,6	3.679	2,4	33,3	3.200	2,1	-13,0	3.298	2,1	3,0
İsviçre	3.935	3,9	37,7	2.057	1,8	-47,7	1.484	1,1	-27,8	2.125	1,4	43,1	1.015	0,7	-52,2	3.208	2,0	216,2
Suudi Arabistan	1.768	1,7	-19,7	2.218	1,9	25,4	2.763	2,0	24,6	3.677	2,4	33,0	3.191	2,1	-13,2	3.047	1,9	-4,5
Romanya	2.202	2,2	-44,8	2.599	2,3	18,0	2.879	2,1	10,7	2.495	1,6	-13,3	2.616	1,7	4,8	3.008	1,9	15,0
İsrail	1.522	1,5	-21,3	2.080	1,8	36,6	2.391	1,8	15,0	2.330	1,5	-2,6	2.650	1,7	13,7	2.951	1,9	11,4
Belçika	1.796	1,8	-15,4	1.960	1,7	9,2	2.451	1,8	25,0	2.360	1,5	-3,7	2.574	1,7	9,1	2.939	1,9	14,2
Azerbaycan	1.400	1,4	-16,0	1.550	1,4	10,7	2.064	1,5	33,1	2.585	1,7	25,2	2.960	2,0	14,5	2.875	1,8	-2,9
Çin	1.600	1,6	11,3	2.269	2,0	41,8	2.466	1,8	8,7	2.833	1,9	14,9	3.601	2,4	27,1	2.861	1,8	-20,5
Polonya	1.322	1,3	-16,7	1.504	1,3	13,9	1.758	1,3	16,9	1.854	1,3	5,4	2.059	1,4	11,1	2.402	1,5	16,7
Diğerleri	34.745	34,0	-23,4	37.317	32,8	7,4	43.787	32,5	17,3	45.971	30,2	5,0	50.770	33,4	10,4	52.444	33,3	3,3
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4	157.610	100,0	10,5

Kaynak: TÜİK

Ülkelere göre Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı Almanya'nın 2011 yılında toplam ihracat içindeki payı % 10,3'e yükselirken, 2012'de % 8,6'ya düşmüş ve 2014 yılında yeniden artışa geçerek % 9,6'ya ulaşmıştır. Almanya'ya yapılan ihracat 2009 yılında küresel kriz ortamında % 24,4 oranında daralmış ve 9,8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 17,2 ve % 21,5 oranlarında artış göstermiştir. 2012 yılında % 5,9 oranında daralarak 13,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken, 2013 yılında % 4,4'lük bir artışla 13,7 milyar dolara yükselmiştir. 2014 yılında ise % 10,5 oranında artarak 15,1 milyar dolar gerçekleşmiştir.

İrak'a yapılan ihracat 2009 yılında 5,1 milyar dolar iken dönem boyunca artış göstererek 2013 yılında 11,9 milyar dolara çıkmıştır. Toplam ihracattaki payı ise 2009 yılındaki % 5 düzeyinden 2013 yılında % 7,9'a yükselmiştir. 2014 yılında Irak'a yapılan ihracat % 8,9 oranında azalarak 10,9 milyar dolara gerilemiştir. 2009-2014 periyodunda ihracatın arttırıldığı diğer bir ülke İngiltere'dir. 2009 yılında 5,9 milyar dolar olan ihracat hacmi 2014 yılında 9,9 milyar dolara çıkmıştır. İran'a yapılan ihracat, altın ihracatında görülen artışa bağlı olarak 2012 yılında % 176,4 oranında artışla 9,9 milyar dolara yükselmiş, 2014 yılında 3,9'a milyar dolara kadar gerilemiştir.

Tablo 57 2009-2014 Dönemi Ülkelere Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Rusya Federasyonu	19.450	13,8	-38,0	21.601	11,6	11,1	23.953	9,9	10,9	26.625	11,3	11,2	25.064	10,0	-5,9	25.289	10,4	0,9
Çin	12.677	9,0	-19,0	17.181	9,3	35,5	21.093	9,0	26,3	21.295	9,0	-1,8	24.686	9,8	15,9	24.918	10,3	0,9
Almanya	14.097	10,0	-24,6	17.549	9,5	24,5	22.986	9,5	31,0	21.401	9,0	-6,9	24.182	9,6	13,0	22.369	9,2	-7,5
ABD	8.576	6,1	-28,4	12.319	6,6	43,6	16.034	6,7	30,2	14.131	6,0	-11,9	12.596	5,0	-10,9	12.728	5,3	1,0
İtalya	7.595	5,4	-28,9	10.140	5,5	33,5	13.450	5,6	32,6	13.344	5,6	-0,8	12.885	5,1	-3,4	12.056	5,0	-6,4
İran	3.406	2,4	-58,5	7.645	4,1	124,5	12.462	5,2	63,0	11.965	5,1	-4,0	10.383	4,1	-13,2	9.833	4,1	-5,3
Fransa	7.092	5,0	-21,4	8.177	4,4	15,3	9.230	3,8	12,9	8.590	3,6	-6,9	8.080	3,2	-5,9	8.123	3,4	0,5
Güney Kore	3.118	2,2	-23,8	4.764	2,6	52,8	6.298	2,6	32,2	5.660	2,4	-10,1	6.088	2,4	7,6	7.548	3,1	24,0
Hindistan	1.903	1,4	-22,6	3.410	1,8	79,2	6.499	2,7	90,6	5.844	2,5	-10,1	6.368	2,5	9,0	6.899	2,8	8,3
İspanya	3.777	2,7	-17,0	4.840	2,6	28,1	6.196	2,6	28,0	6.024	2,5	-2,8	6.418	2,6	6,5	6.076	2,5	-5,3
İngiltere	3.473	2,5	-34,0	4.681	2,5	34,8	5.940	2,4	24,8	5.629	2,4	-5,2	6.281	2,5	11,6	5.932	2,4	-5,6
İsviçre	1.999	1,4	-66,2	3.154	1,7	57,7	5.019	2,1	59,1	4.305	1,8	-14,2	9.645	3,8	124,1	4.821	2,0	-50,0
Ukrayna	3.157	2,2	-48,3	3.833	2,1	21,4	4.817	2,0	25,6	4.394	1,9	-8,7	4.516	1,8	-2,8	4.243	1,8	-6,1
Yunanistan	1.131	0,8	-1,7	1.542	0,8	36,3	2.569	1,1	66,6	3.540	1,5	37,8	4.206	1,7	18,9	4.044	1,7	-3,9
Belçika	2.372	1,7	-24,7	3.214	1,7	35,5	3.959	1,6	23,2	3.690	1,6	-6,8	3.843	1,5	-4,1	3.864	1,6	0,5
Hollanda	2.543	1,8	-16,8	3.156	1,7	24,1	4.005	1,7	26,9	3.661	1,5	-8,6	3.364	1,3	-8,1	3.517	1,5	4,6
Romanya	2.258	1,6	-36,4	3.449	1,9	52,8	3.801	1,6	10,2	3.236	1,4	-14,9	3.593	1,4	11,0	3.363	1,4	-6,4
BAE	668	0,5	-3,4	698	0,4	4,6	1.649	0,7	136,2	3.597	1,5	118,0	5.384	2,1	49,7	3.253	1,3	-39,6
Japonya	2.782	2,0	-30,9	3.298	1,8	18,5	4.264	1,8	29,3	3.601	1,5	-15,5	3.453	1,4	-4,1	3.200	1,3	-7,3
Polonya	1.817	1,3	-8,1	2.621	1,4	44,2	3.496	1,5	33,4	3.058	1,3	-12,5	3.185	1,3	4,1	3.082	1,3	-3,2
Diğerleri	37.039	26,3	-27,0	48.275	26,0	30,3	62.626	26,0	29,7	62.955	26,6	0,5	67.440	26,8	7,1	67.020	27,7	0,6
Toplam	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8	251.661	100,0	6,4	242.177	100,0	-3,8

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin en yüksek ithalatı gerçekleştirdiği Rusya'nın 2009 yılında toplam ithalat içindeki payı % 13,8 iken 2014 yılında bu oran % 10,4'e gerilemiştir. Çin'in ise 2009 yılında % 9 olan payı 2014 yılında % 10,3'e yükselmiştir. Rusya'dan yapılan ithalat 2009 yılında % 38 oranında daralmış ve 19,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ortalama yaklaşık % 11 oranında artış göstererek 2012 yılında 26,6 milyar dolara ulaşmıştır. 2013 yılında ise % 5,9 oranında azalmış ve 25 milyar dolara düşmüştür ve 2014 yılında % 1 oranında artışla 25,3 milyar dolar gerçekleşmiştir. Almanya'dan yapılan ithalat ise dönem boyunca toplam ithalat içinde ortalama % 9,5'lik payını korumuştur. 2014 yılında Almanya'dan yapılan ithalat % 7,5'lik azalışla 22,4 milyar dolara gerilemiştir.

2. 2015 Yılı Ocak-Kasım Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi

2015 yılı Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat % 8,4 oranında, ithalat ise iç talepteki yavaşlamanın etkisiyle % 14,1 oranında azalmıştır. Böylece dış ticaret açığında bir önceki yılın Ocak-Kasım dönemine göre % 25'lik bir daralma olmuştur. 2015 yılı Ocak-Kasım döneminde dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre 19 milyar dolar azalarak 57 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret hacmi % 11,9'luk bir azalışla 321,4 milyar dolar olurken, ithalatın azalmasının etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı % 69,9'a yükselmiştir.

Tablo 58 2014-2015 Dış Ticaret Dengesi (Aylık, milyon dolar)

	İhracat(FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%)*	Milyon \$	Değişim (%)*	Milyon \$	Değişim (%)*	Milyon \$	Değişim (%)*	
Oca.14	12.400	8,0	19.286	2,6	-6.887	-5,9	31.686	4,6	64,3
Şub.14	13.053	5,4	18.240	-6,0	-5.186	-26,0	31.293	-1,5	71,6
Mar.14	14.680	11,9	19.932	-3,1	-5.252	-29,4	34.612	2,8	73,7
Nis.14	13.371	7,2	20.659	-9,5	-7.287	-29,6	34.030	-3,6	64,7
May.14	13.682	3,0	20.875	-10,2	-7.193	-27,8	34.557	-5,4	65,5
Haz.14	12.881	3,9	20.793	-1,0	-7.912	-8,1	33.674	0,8	61,9
Tem.14	13.345	2,2	19.941	-13,2	-6.596	-33,4	33.286	-7,6	66,9
Ağu.14	11.387	2,4	19.498	7,1	-8.111	14,6	30.885	5,3	58,4
Eyl.14	13.583	4,0	20.596	-0,1	-7.013	-7,2	34.179	1,5	66,0
Eki.14	12.892	7,0	19.185	-1,5	-6.293	-15,3	32.076	1,7	67,2
Kas.14	13.067	-8,0	21.385	-0,1	-8.317	15,3	34.452	-3,3	61,1
Ara.14	13.269	0,7	21.788	-5,8	-8.519	-14,5	35.058	-3,5	60,9
2014 (Ocak - Aralık)	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.567	-15,3	399.787	-0,9	65,1
Oca.15	12.303	-0,8	16.646	-13,7	-4.343	-36,9	28.948	-8,6	73,9
Şub.15	12.233	-6,3	16.941	-7,1	-4.709	-9,2	29.174	-6,8	72,2
Mar.15	12.522	-14,7	18.726	-6,0	-6.204	18,1	31.249	-9,7	66,9
Nis.15	13.351	-0,2	18.374	-11,1	-5.023	-31,1	31.725	-6,8	72,7
May.15	11.081	-19,0	17.869	-14,4	-6.787	-5,6	28.950	-16,2	62,0
Haz.15	11.955	-7,2	18.200	-12,5	-6.245	-21,1	30.155	-10,5	65,7
Tem.15	11.133	-16,6	18.212	-8,7	-7.079	7,3	29.345	-11,8	61,1
Ağu.15	11.028	-3,1	15.967	-18,1	-4.939	-39,1	26.995	-12,6	69,1
Eyl.15	11.590	-14,7	15.403	-25,2	-3.813	-45,6	26.994	-21,0	75,2
Eki.15	13.261	2,9	16.907	-11,9	-3.647	-42,1	30.168	-5,9	78,4
Kas.15	11.738	-10,2	15.974	-25,3	-4.236	-49,1	27.712	-19,6	73,5
2014 (Ocak-Kasım)	144.341	4,1	220.389	-3,6	-76.048	-15,4	364.730	-0,7	65,5
2015 (Ocak-Kasım)	132.194	-8,4	189.219	-14,1	-57.025	-25,0	321.414	-11,9	69,9

* Bir önceki yılın aynı ayı/dönemine göre

Kaynak: TÜİK

2015 yılında Ocak-Kasım dönemi boyunca bir önceki yılın aynı aylarına göre sürekli azalış gösteren ihracat hacmi yalnızca Ekim ayında, % 2,9 oranında artış kaydetmiştir. İthalat hacmi ise yıl boyu azalış trendinde olmuştur. Petrol fiyatlarındaki düşüş, 2015 Ocak-Kasım döneminde ithalat gerilemesindeki en önemli neden olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 59 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) Malları	14.644	10,1	13.981	10,6	-4,5
Hammadde (Aramaları)	69.350	48,0	63.577	48,1	-8,3
Tüketim malları	59.333	41,1	53.966	40,8	-9,0
Diğerleri	1.013	0,7	671	0,5	-33,7
Toplam	144.341	100,0	132.194	100,0	-8,4

Kaynak: TÜİK

2015 Ocak-Kasım döneminde geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip olan hammadde ihracatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 8,3 oranında azalmıştır. Geniş ekonomik gruplar içerisinde en yüksek ihracat azalışı % 9'luk oran ile tüketim mallarında gerçekleşmiştir. Bu azalışla birlikte tüketim mallarının bir önceki yılda % 41,1 olan toplam ihracat içindeki payı, % 40,8'e gerilemiştir.

Tablo 60 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) malları	32.185	14,6	31.622	16,7	-1,8
Hammadde (Aramaları)	161.654	73,3	131.165	69,3	-18,9
Tüketim malları	26.146	11,9	26.034	13,8	-0,4
Diğerleri	404	0,2	399	0,2	-1,1
Toplam	220.389	100,0	189.219	100,0	-14,1

Kaynak: TÜİK

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalatta en yüksek düşüş % 18,9'luk oranla hammadde ithalatında olmuştur. Tüketim ve yatırım malları ithalatları ise sırasıyla % 0,4 ve % 1,8 oranlarında azalmışlardır. Hammadde ithalatının toplam ithalat içindeki payı % 69,3'e gerilemiştir. Yatırım ve tüketim mallarının toplam ihracat içindeki payları ise sırasıyla %16,7 ve % 13,8 olmuştur.

Tablo 61 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Tarım ve ormancılık	5.278	3,7	5.075	3,8	-3,8
Madencilik ve taşocakçılığı	3.149	2,2	2.579	2,0	-18,1
İmalat sanayi	134.891	93,5	123.714	93,6	-8,3
Diğer	1.023	0,7	827	0,6	-19,2
Toplam	144.341	100,0	132.194	100,0	-8,4

Kaynak: TÜİK

İhracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımına baktığımızda, toplam ihracat içinde % 93,6'luk oranla en yüksek paya sahip olan imalat sanayi ihracatının, 2015 Ocak- Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 8,3 oranında azalış gösterdiğini görmekteyiz. Tarım ve ormancılık ile madencilik ve taşocakçılığı sektörleri ihracatları aynı yönde eğilim göstererek sırasıyla % 3,8 ve % 18,1 oranlarında küçülmüştür.

Tablo 62 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Tarım ve ormancılık	7.746	3,5	6.553	3,5	-15,4
Madencilik ve taşocakçılığı	33.932	15,4	25.333	13,4	-25,3
İmalat sanayi	170.560	77,4	152.154	80,4	-10,8
Toptan ve perakende ticaret	7.630	3,5	4.749	2,5	-37,8
Diğer	521	0,2	429	0,2	-17,7
Toplam	220.389	100,0	189.219	100,0	-14,1

Kaynak: TÜİK

2015 Ocak-Kasım döneminde toplam ithalat içinde % 80,4 oranında paya sahip olan imalat sanayi ithalatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 10,8 daralmıştır. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü ithalatı bir önceki yıla göre % 25,3'lük bir azalış göstermiştir. Toplam ithalat içerisindeki payı ise % 13,4'e gerilemiştir. Toptan ve perakende ticaret sektörü ithalatı geçen yılın aynı dönemine göre % 37,8'lik bir düşüşle 4,7 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Tarım ve ormancılık sektörü ithalatı ise % 15,4'lük bir azalışla 6,6 milyara gerilemiştir.

Tablo 63 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İhracat

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	63.178	43,8	58.633	44,4	-7,2
Türkiye Serbest Bölgeleri	2.074	1,4	1.741	1,3	-16,1
Diğer ülkeler	79.089	54,8	71.821	54,3	-9,2
Diğer Avrupa (AB Hariç)	14.243	9,9	13.428	10,2	-5,7
Kuzey Afrika	8.887	6,2	7.714	5,8	-13,2
Diğer Afrika	3.631	2,5	3.560	2,7	-2,0
Kuzey Amerika	6.502	4,5	6.425	4,9	-1,2
Orta Amerika ve Karayipler	847	0,6	794	0,6	-6,3
Güney Amerika	1.734	1,2	1.195	0,9	-31,1
Yakın ve Orta Doğu	31.908	22,1	28.602	21,6	-10,4
Diğer Asya	10.580	7,3	9.443	7,1	-10,7
Avustralya ve Yeni Zelanda	543	0,4	561	0,4	3,4
Diğer Ülke ve Bölgeler	216	0,1	99	0,1	-54,0
Toplam	144.341	100,0	132.194	100,0	-8,4

Kaynak: TÜİK

2015 Ocak-Kasım döneminde Avrupa Birliği'ne yapılan ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 7,2 oranında azalmış, 58,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği dışındaki Diğer Avrupa ülkelerine yapılan ihracatta paralel bir seyir izleyerek bir önceki yılın aynı dönemine göre % 5,7 oranında azalış göstermiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden sonraki en önemli ihracat bölgesi olan Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat ise 2015 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 10,4 oranında azalmış ve 28,6 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 64 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İthalat

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	80.647	36,6	71.588	37,8	-11,2
Türkiye Serbest Bölgeleri	1.165	0,5	1.128	0,6	-3,1
Diğer ülkeler	138.577	62,9	116.503	61,6	-15,9
Diğer Avrupa (AB Hariç)	33.283	15,1	25.771	13,6	-22,6
Kuzey Afrika	3.127	1,4	2.733	1,4	-12,6
Diğer Afrika	2.236	1,0	1.921	1,0	-14,1
Kuzey Amerika	12.593	5,7	11.026	5,8	-12,4
Orta Amerika ve Karayipler	1.019	0,5	962	0,5	-5,6
Güney Amerika	3.555	1,6	3.335	1,8	-6,2
Yakın ve Orta Doğu	18.887	8,6	12.485	6,6	-33,9
Diğer Asya	50.978	23,1	48.718	25,7	-4,4
Avustralya ve Yeni Zelanda	479	0,2	560	0,3	16,9
Diğer Ülke ve Bölgeler	12.421	5,6	8.994	4,8	-27,6
Toplam	220.389	100,0	189.219	100,0	-14,1

Kaynak: TÜİK

2015 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre Avrupa Birliği'nden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı artmış ancak ithalat hacminde % 11,2'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. Ayrıca Diğer Avrupa ile Yakın ve Orta Doğu bölgelerinden yapılan ithalat sırasıyla % 22,6 ve % 33,9 oranlarında azalarak, 2015 Ocak-Kasım dönemi ithalatının daralmasına neden olmuştur. Toplam ithalat içindeki payı % 25,7 olan Diğer Asya ülkelerinden yapılan ithalat, 2015 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 4,4 oranında azalarak 48,7 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 65 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülkelere Göre İhracat

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Almanya	13.984	9,7	12.285	9,3	-12,2
İngiltere	9.145	6,3	9.805	7,4	7,2
Irak	9.782	6,8	8.073	6,1	-17,5
İtalya	6.565	4,5	6.255	4,7	-4,7
ABD	5.621	3,9	5.811	4,4	3,4
İsviçre	3.147	2,2	5.617	4,2	78,5
Fransa	5.878	4,1	5.302	4,0	-9,8
BAE	4.296	3,0	4.383	3,3	2,0
İspanya	4.364	3,0	4.363	3,3	0,0
Rusya Federasyonu	5.517	3,8	3.381	2,6	-38,7
İran	3.410	2,4	3.292	2,5	-3,5
Suudi Arabistan	2.735	1,9	3.128	2,4	14,4
Hollanda	3.160	2,2	2.844	2,2	-10,0
Mısır	3.002	2,1	2.787	2,1	-7,2
Romanya	2.793	1,9	2.597	2,0	-7,0
İsrail	2.711	1,9	2.432	1,8	-10,3
Belçika	2.710	1,9	2.347	1,8	-13,4
Çin	2.632	1,8	2.188	1,7	-16,9
Polonya	2.217	1,5	2.127	1,6	-4,0
Türkmenistan	2.047	1,4	1.733	1,3	-15,3
Diğerleri	48.623	33,7	41.443	31,4	-14,8
Toplam	144.341	100,0	132.194	100,0	-8,4

Kaynak: TÜİK

Toplam ihracatın ülkeler arasındaki dağılımında, % 9,3'lük oranla en yüksek paya sahip olan ülke Almanya'dır. 2015 Ocak-Kasım döneminde Almanya'ya yapılan ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 12,2 oranında azalış göstererek, 12,3 milyar dolara gerilemiştir. Yine Türkiye'nin önemli ihracat pazarlarından olan İngiltere'ye aynı dönemde yapılan ihracat, geçen yıla oranla % 7,2 artarak 9,8 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Irak ve Rusya'da devam eden sorunlar 2015

yılında bu ülkelere yapılan ihracatın sırasıyla % 17,5 ile % 38,7 oranlarında azalmasına neden olmuştur. ABD'ye yapılan ihracat ise 2015 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 3,4 oranında artış göstermiştir.

Tablo 66 2014-2015 (Ocak-Kasım Dönemi) Ünelere Göre İthalat

	2014 (Ocak-Kasım)		2015 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Çin	22.601	10,3	22.711	12,0	0,5
Almanya	20.186	9,2	19.314	10,2	-4,3
Rusya Federasyonu	23.154	10,5	18.714	9,9	-19,2
ABD	11.612	5,3	10.167	5,4	-12,4
İtalya	11.015	5,0	9.681	5,1	-12,1
Gizli Ülke	12.391	5,6	8.926	4,7	-28,0
Fransa	7.343	3,3	7.032	3,7	-4,2
Güney Kore	6.840	3,1	6.501	3,4	-5,0
İran	9.126	4,1	5.657	3,0	-38,0
Hindistan	6.287	2,9	5.161	2,7	-17,9
İspanya	5.517	2,5	5.112	2,7	-7,3
İngiltere	5.391	2,4	5.070	2,7	-5,9
Ukrayna	3.859	1,8	3.145	1,7	-18,5
Belçika	3.514	1,6	2.855	1,5	-18,8
Japonya	2.831	1,3	2.786	1,5	-1,6
Polonya	2.771	1,3	2.701	1,4	-2,5
Hollanda	3.250	1,5	2.608	1,4	-19,8
Romanya	3.048	1,4	2.404	1,3	-21,1
İsviçre	4.482	2,0	2.248	1,2	-49,8
Bulgaristan	2.583	1,2	2.087	1,1	-19,2
Diğer	52.589	23,9	44.339	23,4	-15,7
Toplam	220.389	100,0	189.219	100,0	-14,1

Kaynak: TÜİK

Çin, Almanya ve Rusya sırasıyla % 12, % 10,2 ve % 9,9'luk oranlarla 2015 Ocak-Kasım dönemi toplam ithalatı içinde en yüksek paylara sahip ülkelerdir. 2015 Ocak-Kasım döneminde Çin'den yapılan ithalat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 0,5 oranında artmış ve 22,7 milyar dolara yükselmiştir. Almanya'dan yapılan ithalat % 4,3 oranında azalmış ve 19,3 milyar dolara gerilemiştir. 2015 Ocak-Kasım döneminde Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yıla göre % 19,2'lik bir daralma göstermiş ve 18,7 milyar dolara düşmüştür. 2014 Ocak-Kasım döneminde toplam ithalat içerisinde % 5,6 payı olan gizli ülkenin payı 2015 Ocak-Kasım döneminde % 4,7'ye gerilemiş ve sıralamada 6. Sıraya düşmüştür. TÜİK gizli ülke uygulaması ve gizli ülkenin ithalat içerisindeki göreceli yüksek payı ile ilgili olarak bir açıklama yapmıştır. Açıklamaya göre; "Türkiye'nin ithalatında önemli bir paya sahip olan ham petrol ve doğalgaz ithalatçısı girişimler tarafından yapılan gizleme başvuruları incelenmiş ve ilgili yasa (5429 Sayılı Türkiye İstatistik Kanunu) gereği ham petrol ve doğalgaz ithalat bilgileri gizlenmeye başlanmıştır... Bu nedenle, 2011 yılı Temmuz ayından itibaren ham petrol ve doğalgaz ithalatı yapılan bazı ülkelerin gizlenmesine başlanmıştır ve bu uygulama 2002 yılına kadar geriye çekilmiştir. Uygulama çerçevesinde gizleme yapılan ithalatın bir bölümü 'gizli ülke' grubu içerisinde verilmektedir."

3. Reel Efektif Döviz Kuru

Türkiye 2001 krizi sonrasında dalgalı döviz kuru rejimine geçerek, döviz kurlarının piyasadaki arz ve talep koşullarınca belirlenmesine karar vermiştir. Böylece döviz kuru politikasının pasifleştirilmesi ile TC. Merkez Bankası'nın herhangi bir döviz kuru hedefi kalmamıştır. Fakat Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi ya da aşırı değer kaybetmesi durumunda, TC. Merkez Bankası ihale yoluyla veya doğrudan müdahale işlemleri ile döviz kuruna müdahale etmektedir. Reel efektif döviz kuru TC. Merkez Bankası'nın döviz piyasasına müdahale kararları için en önemli göstergelerden biridir.

TC. Merkez Bankası tarafından yayınlanan reel efektif döviz kuru endeksinde kullanılan ağırlıklar 2015 Mart ayından itibaren geriye dönük olarak güncellenmiştir. Bu güncellemeye gerek duyulmasının nedeni T. C. Merkez Bankası tarafından, eski reel efektif döviz kuru endekslerinde kullanılan ülke ağırlıklarının 2006-2008 dönemi dış ticaret verileri esas alınarak hesaplanması ancak söz konusu döneme kıyasla hem dış ticaret hacminin artış göstermesi hem de ticaret ortaklarımızın çeşitlenmesi olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda; eskiden yayımlanan endekste 36 olan ülke sayısının yeni endekste 45'e çıkarıldığı ve BIS ve Avrupa Merkez Bankası tarafından uygulanan yönteme paralel olarak, 2003 yılından baş-

lamak üzere üçer yıllık dönemler için ağırlıkların yeniden hesaplanarak, her bir dönemin zincir endeks yöntemi ile birleştirildiği belirtilmektedir.

Grafik 27 2009-2015 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (2003 = 100, Aylık)

Kaynak: TÜİK

2009 yılının son çeyreğinde Türk Lirası'nın yeniden değer kazanmaya başlamasıyla beraber reel efektif döviz kuru 2010 yılında artış eğilimine girmiştir. Bu artış eğilimi 2010 Kasım ayından itibaren 2011 Eylül ayına dek süren hızlı bir düşüşe dönmüştür. 2011 Eylül ayından itibaren görülen iyileşme ile 2012 yılında artış eğilimi tekrar başlamış ve bu eğilim 2013 Mayıs ayına kadar sürmüştür. ABD Merkez Bankası'nın (FED) parasal genişlemeye son vererek tahvil alım programını sonlandıracağını açıklamasıyla Türk Lirası değer kaybetmeye başlamış ve reel efektif döviz kuru hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir. 2014 yılının ilk üç ayında 95-96 düzeyine gerileyen endeks, Nisan 2014'den itibaren artışa geçerek Ocak 2015'de 108,4 seviyesine ulaşmıştır. Daha sonra azalışa geçen endeks Eylül 2015'te 2003 yılından bu yana en düşük seviyesini görmüş ve 91,2 olmuştur. Tekrar artışa geçen endeks Aralık 2015'te 98,5 olmuştur.

Tablo 67 2003-2015 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru
(TÜFE bazlı, 2003 = 100)

	Reel Efektif Döviz Kuru	Gelismekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	Gelismiş Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru
2003	100,0	100,0	100,0
2004	103,2	99,8	102,7
2005	112,9	97,6	114,8
2006	111,2	89,4	115,2
2007	119,1	90,2	125,3
2008	118,5	86,9	128,0
2009	110,3	79,4	119,7
2010	120,7	84,1	135,0
2011	106,5	73,7	119,8
2012	109,2	73,6	126,4
2013	107,5	72,8	124,3
2014	102,3	71,1	116,6
2015	99,8	68,1	117,7
Oca.15	108,36	73,37	127,83
Ş ub.15	105,44	72,16	123,97
Mar.15	103,77	70,48	123,18
Nis.15	102,18	68,55	122,35
May.15	100,64	68,11	119,22
Haz.15	98,38	66,98	116,04
Tem.15	99,8	67,8	118,14
Ağ u.15	95,32	65,4	111,82
Eyl.15	91,19	63,02	106,34
E ki.15	94,42	65,12	110,22
Kas.15	99,48	67,84	117,59
Ara.15	98,45	67,8	115,39

Kaynak: TÜİK

Gelişmekte olan ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru 2003-2015 döneminde azalma eğilimindedir. Bu azalış eğilimi gelişmekte olan ülkelere karşı Türkiye'nin rekabet gücünün devam ettiğini göstermektedir. Eylül 2015'de 63 seviyesine gerileyerek dip noktasını gören endeks, Aralık 2015'te 67,8'e yükselmiştir. Gelişmiş ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru 2007'den itibaren 120 seviyesini (yıllık ortalama olarak) aşmaya başlamış ve 2010'da 135'e çıkmıştır. Daha sonra yıllık bazda dalgalanan endeksin 2015 yılı ortalaması 117,7 olmuştur. 2015 yılına aylık bazda bakıldığında, gelişmiş ülkeler bazlı reel efektif döviz kurunun Eylül 2015'te 106,3'e kadar gerilediği, Aralık 2015'te ise 115,4 olduğu görülmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK

1. İstihdam ve İşgücü Piyasaları

2000’li yılların gelişme anlayışı, yalnızca ekonomik büyüklüklerdeki gelişmeleri değil, hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, insani gelişmişlik, gelir dağılımı, insan onuruna yaraşır ücret, toplumsal adalet ve sürdürülebilir rekabet gibi konuları da içine alan geniş bir bakış açısına sahiptir. Dünyanın içinde bulunduğu bu dönemde; ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemin yeniden şekillendiği ve geleneksel birçok anlayışın şekil değiştirdiği bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Buna ek olarak, 2007’in sonunda ortaya çıkan ve etkisini 2008 yılında daha şiddetli hissettiren ve dünyanın büyük kesimini hala etkisi altında bulduran küresel finansal kriz, uluslararası ekonomik sistemin yapısını önemli ölçüde etkilemiş, uluslararası kuruluşlarının etkinliği sorgulatmış, krize zayıf pozisyonda yakalanan bazı ülkelerin iflasları dahi konuşulmasına yol açmıştır. Bu krizin henüz aşılammış olması, ekonomik karar alıcılar üzerinde önemli tedirginlikler ve mali piyasalarda çeşitli kırılmalara neden olmaktadır. Bu doğrultuda, dünya ekonomik sistemindeki değişim eğilimi, yalnızca pazar odaklı ve üretim temelli ekonomik anlayışların yeniden insana odaklanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de, dünya ekonomik ve sosyal sisteminin her geçen gün artan şekilde bir parçası olduğundan, yaşanan bu dönüşüm sürecinden etkilenmiştir.

Bu süreçte, dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma ve yapısal dönüşüm, özellikle de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarını etkilemektedir. Bu dönüşümün ülkeler üzerindeki etkisi, işgücü piyasasının yapısal özelliklerine ve devlet müdahalelerine göre değişiklik göstermektedir. Türkiye ekonomisi bu dönemde, ekonomik - mali krizler nedeniyle sürekli olmasa da yüksek oranlı bir büyüme temposu yakalamıştır. Makroekonomik istikrarın sağlandığı büyüme dönemlerinde hükümet tarafından işgücü piyasasına istihdamı artırmaya yönelik müdahaleler yapılmıştır. Ancak iktisadi gelişmedeki sağlanan olumlu gelişmelere rağmen, istihdam beklenen ölçüde artırılmamıştır. Burada, ekonomik krizlerin etkileri ve işgücü piyasasının yapısal sorunları temel sorunlar olarak kendini göstermektedir. Bu sorunlar, bir taraftan istihdam artışını engellerken, diğer taraftan işgücü verimliliğinin artırılması ve istihdam koşullarının iyileştirilmesini de olumsuz etkilemiştir.

Küresel kriz, başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bazı yükselen ekonomiler dışında hemen hemen tüm ülkelerde durgunluğa yol açmıştır. Daha sonra da başta ABD ve AB üyesi ülkeler olmak üzere bir işsizlik krizine dönüşmüştür. Küresel kriz, istihdam hacmi üzerinde yol açtığı daralma ve pazarlık gücünde neden oldu-

ğu erime ile en olumsuz etkisini çalışan kitleler üzerinde hissettirmiştir. Küresel krizin yol açtığı likidite sıkışıklığı ile başta Avro Bölgesi ekonomileri olmak üzere gelişmiş ülkelerde neden olduğu ekonomik durgunluk, Türkiye ekonomisi üzerinde asıl etkisini sermaye çıkışı, likidite sıkışıklığı ve iç ile dış talep daralması şeklinde göstermiştir. Bu çerçevede, başta ihracat ağırlıklı sektörler olmak üzere üretim düzeylerinde önemli gerilemeler meydana gelmiştir. Bozulan beklentiler ve azalan likidite nedeniyle faizin artışı, geçmişte yoğun biçimde borçlanmaya gitmiş olan şirketleri olumsuz biçimde etkilemiştir. Ayrıca bankaların kredilemede daha ihtiyatlı bir tutum takınmaları, şirketleri azalan taleple birlikte üretim düzeylerini düşürmeye ve istihdamda daraltmaya, hatta iflasa zorlamıştır.

Türkiye'nin iktisadi gelişmesini sağlayan dışa açık büyüme modeli, üretim yapısının niteliği, üretim girdilerindeki maliyet artışları ve dışa bağımlı yapısı nedeniyle ekonomiyi yüksek bir cari açık sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Dahası, işletmeler sağladıkları üretim artışlarını daha çok verimlilik artışlarıyla elde etmişler ve böylece de ekonomik büyümede sağlanan iyileşmelerin istihdama etkisi beklentilerin altında kalmıştır. Aslında bu süreçte Türkiye'de uygulanan ekonomik model, istihdam yaratmayan bir iktisadi büyüme yarattığı için sıkça tartışılmıştır. Bu doğrultuda, ekonomi politikaları üzerinde odaklanılması gereken iki temel sorun alanı da öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, cari açığın makul düzeylere indirilmesi, diğeri ise işsizliğin düşürülmesi ve işgücüne katılımın artırılmasıdır. Ancak, cari açık azaltılırken büyümenin aşırı baskı altına alınması, işsizliğin düşürülmesi ve işgücüne katılımın artırılması hedefleriyle çelişmektedir. Bu çerçevede ekonomik büyümenin kontrollü şekilde sürdürülmesi, dış ticarete ihracatın payının artırılması ve dış ticaretin ithalat gereksinimini azaltacak şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Ne var ki, Türkiye ekonomisi açısından en tercih edilebilir seçenekte bile çeşitli sınırlar bulunmaktadır.

Türkiye, kriz dönemi süresince ve sonrasında uygulamış olduğu makroekonomik politikalar ve sosyal politika önlemleriyle birçok ülkenin aksine en kötü dönemi geride bırakmıştır, Türkiye gerek ekonomik büyüme gerekse istihdam artışı bakımından ciddi bir çıkış yakalayarak, işsizlik oranını kriz öncesi döneme indirmeyi başarmıştır. Türkiye, krizin ağır etkilerinden kendini korumuş gibi görünse de, ekonomik ilişki içinde bulunduğu AB üyesi ülkelerin krizin derin etkileriyle boğuşmakta olması, ihracata dayalı büyüme modeli bakımından önemli bir sorun alanıdır. Bu sorunu aşmak için mutlaka yeni dış pazarlar bulunmalı, üretim yapısı ve sistemini buna göre şekillendirmeli ve bunun aracılığı ile büyümesini gerçekleştirmelidir. Türkiye'nin bu dönemde üzerine odaklanacağı ikinci önemli sorunda, bir yandan işsizlikle mücadele edilirken diğer yandan oldukça düşük olan işgücüne katılma oranını artırmaktır. İşsizlik oranları, son yıllardaki düşüşe

karşın hala yüksektir. Diğer yandan, Türkiye'deki işsizlik yalnızca makroekonomi politikalarıyla çözülemeyecek kadar ciddi ve yapısal nitelikler taşımaktadır. Çünkü işgücü piyasalarının genel yapısı, mesleki eğitim ile işgücü piyasası bağlantısı, işgücüne katılım ve istihdamın sektörel dönüşümü gibi işgücünün yapısal sorunlarını ciddi olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Hem işsizliği düşürmek hem de işgücüne katılımı arttırmak gibi çifte bir sorunla karşı karşıya kalındığı için, ekonomide istihdam yaratma makroekonomik politikaların öncelikli hedefi haline gelmiştir.

Bu çerçevede, Türkiye istihdam ve işgücü piyasasındaki yapısal sorunlar ile mücadele ederken, küresel kriz nedeniyle 2008-2009 döneminde ekonomide İkinci Dünya Savaşından bu yana yaşanan en büyük daralmayla karşılaşmıştır. Küresel krizin en belirgin etkisi işgücü piyasasında gözlenmiştir. Hızla düşen dünya ekonomisindeki talep, istihdamın da hızla azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucu; 2007 dönemi itibarıyla 2 milyon kişi olan işsiz sayısı artarak 2008 yılında 2,3 milyon kişiye yükselmiştir. 2009 yılında ise, krizin etkisinin yansımaları daha da artarak işsiz sayısı 3,1 milyon kişiye kadar tırmanmıştır. 2009 yılı sonundan itibaren güçlü bir biçimde başlayan ekonomik toparlanma ile yüksek büyüme, olumlu etkisini istihdam hacmi ve işsizlik oranı üzerinde de göstermiştir. 2009 yılında 3,1 milyon olan işsiz sayısı, 2010 yılında 2,7 milyon kişiye gerilemiştir. Bunu, ekonomik toparlanmanın ivme kazanan bir şekilde devam etmesi ve işsizlik oranındaki düşüşün hızlanarak sürmesi sağlamıştır. 2011 yılında yaşanan ekonomik büyüme etkisini istihdam hacmi üzerinde de hissettirmiş ve işsiz sayısı yılın sonunda 2,4 milyon kişi düzeyine gerilemiştir. 2012 yılı başında 2,2 milyon kişiye kadar geriledikten sonra yükselme eğilimi içine girmiş ve bu yılın sonunda 2,6 milyon kişiye tırmanmıştır.

Görüldüğü üzere, 2000 yıllarda sağlanan mali disiplin, makro ekonomik istikrar ve yüksek büyümeye rağmen, son on yıllık dönemde istihdam hacmi ile işsizlik alanında küresel krizin de etkisiyle olumlu bir gelişme sağlanamamıştır. 2007-2012 dönemleri itibarıyla son beş yıldaki işsizlik oranları sırasıyla % 9, % 10, % 13, % 11, % 9 ve % 8 olmuştur. Yaşanan istihdam kayıplarının yanı sıra işgücüne katılımdaki artış da işsizlik oranlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Bu süreçte küresel finansal kriz nedeniyle yaşanan gelişmeler, % 9 civarındaki işsizlik düzeyine yaklaşık dört puanlık bir konjonktürel nedenlerle işsizliğin eklenmesine yol açmıştır. Ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir olmayan bu durum, 2010 yılından itibaren bir nebze olsun düzelmeye başlamıştır. Ekonomide kaydedilen toparlanma, işsizlik rakamlarında gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu düşüş süreci uzun süre devam etmemiş ve işsizlik oranı tekrar artmaya başlamıştır. İşsizlik oranı 2013 yılından sonra kriz önce seviyesinin de üstüne çıkmıştır.

Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisinin yakın geçmişteki durumu ve bugünkü tablo birlikte analiz edildiğinde makroekonomik istikrarın istihdam yaratma açısından gerekli, fakat yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, işgücü piyasasında yapısal sorunların çözümüne yönelik reformların gerekliliği her geçen gün kendisini daha güçlü bir şekilde hissettirmektedir.

Türkiye’de 2000’lerden itibaren tarımsal desteklerin kompozisyonunun değişmesi ve işgücünün eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak tarım sektörünün istihdam içindeki payı yıllar içinde azalmıştır. Tarım istihdamının payı 2008-2011 döneminde tarım dışı fırsatların azalması ve gıda fiyatlarının yükselmesi nedeniyle nispeten yükselmiş olsa da, 2012 yılının başından itibaren yeniden azalma sürecine girmiştir. Tarım sektörünün istihdam içindeki payının küçülmesi ile birlikte sanayi ve hizmetler sektörünün istihdam içindeki payları artmıştır. Hizmetler sektöründeki artışta, eğitim ile idari ve destek hizmet faaliyetleri etkili olmuştur. Ayrıca sektörel istihdam eğilimlerine bakıldığında da benzer bir durum yaşanmaktadır. Hizmetler istihdam içindeki en büyük paya sahip sektör olmuştur. Ancak ekonomi içinde en düşük paya sahip sektör olan tarımın istihdam içindeki payı daha yavaş azalmaktadır. Sektörler arasındaki çalışan başına düşen katma değer karşılaştırıldığında, ekonominin en verimli sektörün sanayi olduğu görülmektedir. Tarım sektöründeki kişi başına düşen katma değer tarım dışı sektörlerin neredeyse dörtte biri düzeyindedir.

Sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki verilerin elde edildiği hanehalkı işgücü araştırması; Türkiye’de, Devlet İstatistik Enstitüsü (2004 yılından sonra ise Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından 1988 yılından bu yana düzenli olarak uygulanmaktadır. Hanehalkı işgücü araştırması, Uluslararası Çalışma Örgütü’nce benimsenen temel tanım ve kavramlar kullanılarak 1988-1999 yılları arasında yılda iki kez, her yılın Nisan ve Ekim aylarının son haftaları itibarıyla yapılmıştır. 2000 yılında hanehalkı işgücü araştırmasının; uygulama sıklığı, örnek büyüklüğü, tahmin boyutu ve soru kâğıdı kapsamı gibi özelliklerinde değişikliğe gidilmiştir. 2000 yılından itibaren araştırma aylık olarak uygulanmakta olup, dönemsel (üç aylık) örnek büyüklüğü 23.000’e çıkarılmış ve her hanehalkının toplam 18 aylık bir süreçte dört dönem boyunca takip edilmesi esasına dayalı yarı-panel sistemine geçilmiştir. 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) talep ettiği ve tüm değişkenlerin kapsandığı daha ayrıntılı bir soru kâğıdı uygulamaya konulmuştur. Ayrıca, hanehalkı işgücü anketi sonuçlarından, istatistiksel amaçlı bölge sınıflaması Düzey 1 (12 bölge) için kent ve kırsal ayrımında; Düzey 2 (26 bölge) için ise, toplam bazda genel tahminler vermek üzere, anketin yıllık örnek hacmi yaklaşık 148 bin hanehalkına çıkarılmıştır.

2005 yılında, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü anketi soru kâğıdı Eurostat'ın derlenmesini öngördüğü yeni değişkenleri içerecek şekilde revize edilmiştir. Ayrıca, hanehalkı işgücü araştırması sonuçları 2005 yılı başından itibaren üçer aylık dönemler esas alınarak her ay açıklanmıştır. Daha sonra ise, hanehalkı işgücü anketinde 2014 yılı Şubat dönemiyle birlikte Eurostat'a uyum çerçevesinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler; yılın her haftasının referans dönemi olduğu sürekli anket uygulamasına geçilmesi, yeni bir örneklem tasarımının oluşturulması, 2014 yılından itibaren geçerli olan yeni idari bölünüşün temel alınması, tahminlerde en güncel nüfus tahminlerinin kullanılması ve işsizlik kriterinde kullanılan iş arama süresinde son üç ay yerine son dört haftanın dikkate alınmasıdır. Buna göre işgücü göstergelerinde yeni bir seri elde edilmiş olup TÜİK tarafından temel işgücü göstergelerine ilişkin zaman serileri 2005 yılı Ocak ayına kadar revize edilmiştir.

2000 sonrasında Türkiye'de yaratılan istihdam, çalışma çağındaki nüfus ve işgücü artışının gerisinde kalmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından daralan istihdam hacmi daha sonraki yıllarda artış eğilimi içine girmiştir. Bu çerçevede 2004 yılı itibariyle 19,6 milyon olan istihdam hacmi daha sonraki 2005-2008 yıllarda sırasıyla 19,6 milyon, 19,9 milyon, 20,2 milyon ve 20,6 milyon kişiye ulaşmıştır. Ancak yaşanan ekonomik krizin etkisiyle, 2009 yılı başından itibaren istihdam hacminde belirgin bir daralma gözlenmiştir. Krizin en şiddetli biçimde hissedildiği 2009 yılında gerileyen istihdam hacmi, daha sonra kısmi bir toparlanma süreci içerisine girmiş ve 2009 yılında önceki yıla göre 11 bin kişilik cüzi bir artışla 20,6 milyon kişi olmuştur. 2010 yılı itibariyle istihdam edilenlerin sayısı bir önceki yıla göre 1,2 milyon kişi artarak 21,9 milyona, 2011 yılında bir önceki yıla göre 1,4 milyon kişi artarak 23,3 milyon kişiye ve 2012 yılında, bir önceki yıla göre 671 bin kişi artarak 23,9 milyon kişiye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin sayısı 2013 yılında, geçen yıla göre 664 bin kişi artarak 24,6 milyon kişiye, 2014 yılında ise geçen yıla göre 1,3 milyon kişi artarak 25,9 milyon kişiye ulaşmıştır.

Bu süreçte istihdam artışının sınırlı kalmasının en önemli nedeni, ekonomideki yapısal dönüşüm sürecine bağlı olarak tarım sektöründe yaşanan istihdam azalışıdır. 2014 yılı itibariyle tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı % 21,1'e gerilemiş olup, bu sektördeki istihdam 2007 - 2014 döneminde 924 bin kişi azalmıştır. Tarım dışı sektörlerde ise, özellikle 2003 yılı sonrasında önemli artışlar sağlanmıştır. Ayrıca, artan verimlilik, yoğunlaşan dış rekabet ve tarımsal sübvansiyonların azaltılması sonucu bazı endüstriyel tarım ürünlerinin üretiminde meydana gelen düşme, tarım kesiminde işgücüne katılım oranının giderek gerilemesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler kentsel alanda işgücüne katılma ora-

nının yükselmesi ile telafi olmaktadır. Burada anlatılan gelişmeler ışığında 2015 Ekim ayı itibariyle, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü araştırması ile elde edilen istihdam, işsizlik ve işgücü hareketlerine ilişkin veriler aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir.

Tablo 68 İstihdam ve İşgücü Piyasasının Durumu
(2015 yılı Ekim ayı itibariyle) 15+ yaş, Bin Kişi

Yıllar		15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)
2007	Yıllık	50.177	22.253	20.209	2.044	27.925	44,3	9,2	11,2	40,3
2008	Yıllık	50.982	22.899	20.604	2.295	28.083	44,9	10,0	12,3	40,4
2009	Yıllık	51.833	23.710	20.615	3.095	28.124	45,7	13,1	16,0	39,8
2010	Yıllık	52.904	24.594	21.858	2.737	28.310	46,5	11,1	13,7	41,3
2011	Yıllık	53.985	25.594	23.266	2.328	28.391	47,4	9,1	11,3	43,1
2012	Yıllık	54.961	26.141	23.937	2.204	28.820	47,6	8,4	10,3	43,6
2013	Yıllık	55.982	27.046	24.601	2.445	28.936	48,3	9,0	10,9	43,9
2014	Yıllık	56.986	28.786	25.933	2.853	28.200	50,5	9,9	12,0	45,5
2014	Ekim	57.249	29.181	26.138	3.043	28.068	51,0	10,4	12,5	45,7
	Kasım	57.326	28.970	25.874	3.096	28.356	50,5	10,7	12,7	45,1
	Aralık	57.401	28.787	25.642	3.145	28.614	50,2	10,9	12,9	44,7
2015	Ocak	57.475	28.713	25.454	3.259	28.761	50,0	11,3	13,4	44,3
	Şubat	57.545	28.803	25.576	3.226	28.742	50,1	11,2	13,2	44,4
	Mart	57.609	29.022	25.953	3.069	28.587	50,4	10,6	12,6	45
	Nisan	57.679	29.459	26.638	2.821	28.220	51,1	9,6	11,6	46,2
	Mayıs	57.747	29.861	27.072	2.789	27.886	51,7	9,3	11,4	46,9
	Haziran	57.818	30.141	27.261	2.880	27.677	52,1	9,6	11,7	47,1
	Temmuz	57.891	30.311	27.342	2.970	27.580	52,4	9,8	12	47,2
	Ağustos	57.973	30.208	27.150	3.058	27.764	52,1	10,1	12,4	46,8
	Eylül	58.054	30.259	27.156	3.103	27.795	52,1	10,3	12,4	46,8
	Ekim	58.134	30.003	26.856	3.147	28.131	51,6	10,5	12,6	46,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda 2007-2014 döneminde yıllık olarak ve 2014 Ekim - 2015 Ekim arasında da aylık olarak işgücü piyasasındaki gelişmeler gösterilmektedir. Bu doğrultuda, 2008 yılında çalışma çağındaki nüfus 51 milyon, toplam işgücü 22,9 milyon kişi olmuştur. 2008 yılında, toplam istihdam 2007 yılına göre 395 bin kişi artarak 20,6 milyon, işsiz sayısı 2007 yılına göre 251 bin kişi artarak 2,3 milyon olarak gerçekleşmiştir. Böylece bir önceki yıla göre toplam istihdam oranı % 40,3'ten % 40,4'e, işsizlik oranı ise % 9,2'den % 10'a çıkmıştır. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki bir önceki yıla göre işsizlik oranı 11,2'den 12,3'e yükselmiştir. 2009

yılında çalışma çağındaki nüfus 51,8 milyon, işgücü ise 23,7 milyon kişi olmuştur. 2009 yılında, toplam istihdam 2008 yılına göre sadece 11 bin kişi artarak 20,6 milyon, işsiz sayısı ise 2008 yılına göre 800 bin kişi artarak 3,1 milyon olarak gerçekleşmiştir. Buna göre toplam istihdam oranı % 40,4'ten % 39,8'e inerken, işsizlik oranı ise % 10'dan % 13,1'e çıkmıştır. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki işsizlik oranı % 12,3'ten % 16'ya yükselmiştir.

2010 yılında Türkiye'de çalışma çağındaki nüfus 52,9 milyon kişi, toplam işgücü ise 24,6 milyon kişi olmuş ve işgücüne katılma oranı da bir önceki yıla göre 0,7 puanlık artışla % 46,5 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında toplam istihdam 2009 yılına göre 1,2 milyon artarak 21,9 milyon kişi olarak gerçekleşmiş, buna karşılık olarak işsiz sayısı ise 358 bin azalarak 2,7 milyona kişiye inmiştir. Böylece toplam istihdam oranı % 39,8'den % 41,3'e çıkmış, işsizlik oranı ise %13,1'den % 11,1'e gerilemiştir. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki işsizlik oranı % 16'dan % 13,7'ye inmiştir. 2011 yılında çalışma çağındaki nüfus 54 milyon kişi, toplam işgücü ise 25,6 milyon kişi olmuş ve işgücüne katılma oranı da bir önceki yıla göre 0,9 puanlık artışla % 47,4 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında istihdam edilenlerin sayısı, bir önceki yıla göre 1,4 milyon kişi artarak 23,3 milyon kişiye ulaşmıştır. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 1,8 puanlık bir artış göstererek % 41,3'ten % 43,1'e yükselmiştir. 2011 yılında işsiz sayısı bir önceki yıla göre 409 bin azalarak 2,3 milyon kişiye düşmüştür. İşsizlik oranı ise 2 puanlık azalış ile % 9,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı da bir önceki yıla göre 2,4 puanlık azalışla % 11,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2012 yılında çalışma çağındaki nüfus 55 milyon kişi, toplam işgücü ise 26,1 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,8 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında toplam istihdam 2011 yılına göre 671 bin kişi artarak 23,9 milyon kişiye yükselmiş, buna karşılık olarak işsiz sayısı ise 124 bin kişi azalarak 2,2 milyon kişiye düşmüştür. İşgücüne katılma oranı bir önceki yıla göre 0,2 puanlık artışla % 47,6 olarak, işsizlik oranı ise 0,7 puanlık azalış ile % 8,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 0,9 puanlık azalışla % 10,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 0,5 puanlık bir artış göstererek % 43,6'ya yükselmiştir. İstihdamın geliştirilmesine yönelik alınan tedbirlerin ve GSYH'de son yıllarda devam eden artış eğiliminin etkilerinin işgücü piyasasına yansımaları sonucu ekonominin istihdam yaratma kapasitesi 2013 yılında da sürmüştür. 2013 yılında çalışma çağındaki nüfus 2012 yıla göre 1 milyon artarak 56 milyon kişi, toplam işgücü ise 906 bin artarak 27,1 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,9 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında toplam istihdam bir önceki yıla göre 664 bin kişi artarak 24,6 milyon kişiye, işsiz sayısı da bir önceki yıla göre

241 bin kişi artarak 2,5 milyon kişiye yükselmiştir. İşgücüne katılma oranı, bir önceki yıla göre 0,7 puanlık artışla % 48,3 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ise, 0,6 puanlık artışla ile % 9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 0,6 puanlık artışla % 10,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 0,4 puanlık bir artış göstererek % 43,9'a yükselmiştir.

2011 yılında krizin etkilerinin azalmasıyla 1,5 milyon kişiye ek istihdam sağlanmıştır. Ekonomideki yavaşlamaya bağlı olarak, 2012 yılında ek istihdam edilenlerin sayısı geçen yıla göre 711 bin kişi olarak kalmıştır. 2013 yılında istihdamda artış gerçekleşmiş olmasına rağmen işgücüne katılımın istihdamdaki artıştan daha yüksek olması işsizlik üzerinde olumsuz etki yapmıştır. 2013 yılında iç talepteki ılımlı toparlanma ile istihdam edilen sayısında iyileşme görülse de ekonomideki yavaş büyüme ve belirsizlik işsizlik oranının yükselmesine yol açmıştır. 2012 yılında ekonomik durgunluğa rağmen 711 bin kişiye ek istihdam sağlanırken, 2013 yılında ekonomik toparlanmanın beklentilerin altında gerçekleşmesiyle ek istihdam 703 bin kişi düzeyinde kalmıştır. İşsizlik oranı, işgücü artışının istihdam edilenlerden fazla olması nedeniyle 2013 yılında bir önceki yıla göre yükselmiştir.

2014 yılında çalışma çağındaki nüfus 2013 yılına göre 1 milyon artarak 57 milyon kişi, toplam işgücü ise 1,7 milyon artarak 28,8 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,2 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında toplam istihdam 2013 yılına göre 1,3 milyon artarak 25,9 milyon kişi olarak gerçekleşmiş, işsiz sayısı ise 408 bin artarak 2,9 milyon kişiye yükselmiştir. İşgücüne katılma oranı, bir önceki yıla göre 2,2 puanlık artışla % 50,5'e yükselmiştir. İşsizlik oranı ise, 0,9 puanlık artışla ile % 9,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı 1,1 puanlık artışla % 12 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı bir önceki yıla göre, 1,6 puanlık bir artış göstererek % 45,5'e yükselmiştir. 2015 yılı Ekim ayı itibariyle çalışma çağındaki nüfus 2014 yılı Ekim ayına göre 885 bin artarak 58,1 milyon kişi, toplam işgücü ise 822 bin artarak 30 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,1 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı Ekim döneminde toplam istihdam 2014 yılı Ekim dönemine göre 718 bin artarak 26,9 milyon kişi olarak gerçekleşmiş, işsiz sayısı ise 104 bin artarak 3,2 milyon kişiye yükselmiştir. İşgücüne katılma oranı, bir önceki yılın Ekim dönemine göre 0,6 puanlık artışla % 51,6'ya yükselmiştir. İşsizlik oranı ise, 0,1 puanlık artışla ile % 10,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı 0,1 puanlık artışla % 12,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı bir önceki yılın Ekim dönemine göre, 0,5 puanlık bir artış göstererek % 46,2'ye yükselmiştir.

Tablo 69 İstihdam Edilenlerin Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (2015 Ekim İtibariyle), Bin Kişi

Yıllar		Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım (%)	Sanayi (%)	İnşaat (%)	Hizmetler (%)
2007	Yıllık	20.209	4.546	4.403	1.231	10.029	22,5	21,8	6,1	49,6
2008	Yıllık	20.604	4.621	4.537	1.238	10.208	22,4	22	6	49,5
2009	Yıllık	20.615	4.752	4.179	1.305	10.380	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	Yıllık	21.858	5.084	4.615	1.434	10.725	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	Yıllık	23.266	5.412	4.842	1.680	11.332	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	Yıllık	23.937	5.301	4.903	1.717	12.016	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	Yıllık	24.601	5.204	5.101	1.768	12.528	21,2	20,7	7,2	50,9
2014	Yıllık	25.933	5.470	5.316	1.912	13.235	21,1	20,5	7,4	51
2014	Ekim	26.138	5.404	5.353	2.005	13.376	20,7	20,5	7,7	51,2
	Kasım	25.874	5.180	5.273	1.967	13.453	20	20,4	7,6	52
	Aralık	25.642	5.010	5.266	1.829	13.537	19,5	20,5	7,1	52,8
2015	Ocak	25.454	4.842	5.349	1.697	13.565	19	21	6,7	53,3
	Şubat	25.576	4.783	5.351	1.640	13.802	18,7	20,9	6,4	54
	Mart	25.953	5.193	5.308	1.789	13.662	20	20,5	6,9	52,6
	Nisan	26.638	5.511	5.326	1.916	13.884	20,7	20	7,2	52,1
	Mayıs	27.072	5.774	5.404	1.946	13.948	21,3	20	7,2	51,5
	Haziran	27.261	5.998	5.380	1.978	13.905	22	19,7	7,3	51
	Temmuz	27.342	6.018	5.336	2.013	13.974	22	19,5	7,4	51,1
	Ağustos	27.150	6.017	5.252	2.028	13.853	22,2	19,3	7,5	51
	Eylül	27.156	5.825	5.327	2.040	13.964	21,5	19,6	7,5	51,4
	Ekim	26.856	5.473	5.363	2.049	13.970	20,4	20	7,6	52

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda, Türkiye’de 2007-2014 yılları arasında yıllık olarak ve 2014 Ekim - 2015 Ekim arasında da aylık olarak istihdam edilenlerin yıllara göre iktisadi faaliyet kolları ve dağılımı verilmiştir. Sektörel ayırmada istihdam incelendiğinde en fazla iş yaratan sektörün hizmetler olduğu göze çarpmaktadır. 2008 yılında 2007 yılına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 75 bin artarak 4,6 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 134 bin kişi artarak 4,5 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 7 bin artarak 1,2 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 179 bin kişi artarak 10,2 milyon kişiye yükselmiştir. 2008 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,1 puan azalarak % 22,4’e gerilerken, sanayi sektörünün payı ise 0,2 puan artarak % 22’ye çıkmıştır. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 6’ya, hizmetler sektörünün payı da 0,1 puan azalarak % 49,5’e inmiştir. 2009 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 131 bin artarak 4,8 milyon kişiye çıkmış, sanayi sektöründe

istihdam edilenlerin sayısı 358 bin kişi azalarak 4,2 milyon kişiye gerilemiş, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 67 bin artarak 1,3 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 172 bin kişi artışla 10,4 milyon kişiye yükselmiştir. 2009 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı 0,7 puan artarak % 23,1'e çıkarken, sanayi sektörünün payı ise 1,7 puan azalarak % 20,3'e gerilemiştir. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,3 puan artarak % 6,3'e, hizmetler sektörünün payı da 0,9 puan artarak % 50,4'e yükselmiştir.

2010 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 332 bin artarak 5,1 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 436 bin kişi artarak 4,6 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 129 bin artarak 1,4 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 345 bin kişi artarak 10,7 milyon kişiye yükselmiştir. 2010 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,2 puan artarak % 23,3'e, sanayi sektörünün payı ise 0,8 puan artarak % 21,1'ye çıkmıştır. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,3 puan artarak % 6,6'ya, hizmetler sektörünün payı ise 1,3 puan azalarak % 49,1'e düşmüştür. 2011 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 328 bin artarak 5,4 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 227 bin kişi artarak 4,8 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 246 bin artarak 1,7 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 607 bin kişi artarak 11,3 milyon kişiye yükselmiştir. 2011 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre değişmeyerek % 23,3 olarak kalmış, sanayi sektörünün payı ise 0,3 puan azalarak % 20,8'ye düşmüştür. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,6 puan artarak % 7,2'ye, hizmetler sektörünün payı ise 0,4 puan azalarak % 48,7'ye gerilemiştir.

2012 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 111 bin azalarak 5,3 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 61 bin kişi artarak 4,9 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 37 bin artarak 1,7 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 684 bin kişi artarak 12 milyon kişiye yükselmiştir. 2012 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 1,2 puan azalarak % 22,1'e, sanayi sektörünün payı da 0,3 puan azalarak % 20,5'e düşmüştür. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yıla göre inşaat sektörünün payı değişmeyerek % 7,2 olarak kalmış, hizmetler sektörünün payı ise 1,5 puan artarak % 50,2'ye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 22,1'i oluşturan 5,3 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 77,9'unu oluşturan 18,6 milyon kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır. 2013 yılında bir önceki yıla göre

tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 97 bin azalarak 5,2 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 198 bin kişi artarak 5,1 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 51 bin artarak 1,8 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 512 bin kişi artarak 13 milyon kişiye yükselmiştir. 2013 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,9 puan azalarak % 21,2'ye, sanayi sektörünün payı ise 0,2 puan artarak % 20,7'ye düşmüştür. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yıla göre inşaat sektörünün payı değişmeyerek % 7,2 olarak kalmış, hizmetler sektörünün payı ise 0,7 puan artarak % 50,9'ye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 21,2'yi oluşturan 5,2 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 78,8'ünü oluşturan 19,4 milyon bin kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır.

2007 yılından bu yana rakamsal olarak artış gösteren tarım ve sanayi sektörlerinin istihdam içerisindeki payları azalırken, inşaat ve hizmetler sektörlerinin istihdam içerisindeki payları artış göstermiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 266 bin artarak 5,5 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 215 bin kişi artarak 5,3 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 144 bin artarak 1,9 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 707 bin kişi artarak 13,2 milyon kişiye yükselmiştir. 2014 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,1 puan azalarak % 21,1'e, sanayi sektörünün payı ise 0,2 puan azalarak % 20,5'e düşmüştür. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yıla göre inşaat sektörünün payı 0,2 puan artarak % 7,4'e, hizmetler sektörünün payı ise 0,1 puan artarak % 51'e yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 21,1'i oluşturan 5,5 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 78,9'ünü oluşturan 20,5 milyon bin kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır. 2015 yılı Ekim döneminde ise bir önceki yılın Ekim dönemine göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 69 bin artarak 5,5 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 10 bin kişi artarak 5,4 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 44 bin artarak 2,1 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 594 bin kişi artarak 14 milyon kişiye yükselmiştir. 2015 yılı Ekim döneminde toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yılın Ekim dönemine göre 0,3 puan azalarak % 20,4'e, sanayi sektörünün payı ise 0,5 puan azalarak % 20'ye düşmüştür. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yılın Ekim dönemine göre inşaat sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 7,6'ya düşmüş, hizmetler sektörünün payı ise 0,8 puan artarak % 52'ye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 20,4'ini oluşturan 5,5 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 79,6'ünü oluşturan 21,4 milyon kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır.

**Tablo 70 Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri,
(2015 Ekim İtibariyle), 15+ yaş, Bin Kişi**

Yıllar	Aylar	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	Genç nüfus işsizlik oranı (%)
2011	Ekim	25.631	23.432	2.199	47,2	43,2	8,6	10,6	15,6
	Kasım	25.725	23.567	2.159	47,3	43,4	8,4	10,3	15
	Aralık	25.682	23.492	2.190	47,2	43,1	8,5	10,4	15,4
2012	Ocak	25.788	23.631	2.157	47,3	43,3	8,4	10,2	15,1
	Şubat	25.599	23.402	2.198	46,9	42,9	8,6	10,5	15,4
	Mart	25.684	23.488	2.196	47	43	8,5	10,4	15,7
	Nisan	25.886	23.711	2.175	47,3	43,3	8,4	10,2	16,3
	Mayıs	26.016	23.874	2.142	47,4	43,5	8,2	10,1	15,9
	Haziran	25.985	23.898	2.087	47,3	43,5	8	9,8	15,1
	Temmuz	26.085	23.963	2.121	47,4	43,6	8,1	10	15,2
	Ağustos	26.163	24.002	2.161	47,5	43,6	8,3	10,1	15,5
	Eylül	26.427	24.187	2.240	47,9	43,9	8,5	10,4	16,2
	Ekim	26.607	24.352	2.255	48,2	44,1	8,5	10,4	15,9
	Kasım	26.778	24.470	2.308	48,4	44,2	8,6	10,6	16,5
Aralık	26.853	24.487	2.366	48,5	44,2	8,8	10,8	16,9	
2013	Ocak	26.894	24.546	2.348	48,5	44,2	8,7	10,7	17
	Şubat	26.868	24.535	2.333	48,3	44,1	8,7	10,6	17,1
	Mart	26.931	24.546	2.386	48,4	44,1	8,9	10,8	17,1
	Nisan	27.106	24.674	2.432	48,6	44,3	9	10,9	16,8
	Mayıs	27.101	24.660	2.441	48,5	44,2	9	10,9	16,5
	Haziran	27.066	24.650	2.416	48,4	44,1	8,9	10,8	16,7
	Temmuz	27.077	24.594	2.483	48,3	43,9	9,2	11,1	17,1
	Ağustos	27.171	24.648	2.523	48,4	43,9	9,3	11,3	17,3
	Eylül	27.234	24.682	2.552	48,4	43,9	9,4	11,3	17,9
	Ekim	27.222	24.718	2.504	48,3	43,9	9,2	11	17,8
	Kasım	27.168	24.670	2.498	48,2	43,7	9,2	11	17,4
Aralık	27.371	24.884	2.487	48,5	44,1	9,1	10,9	16,4	
2014	Ocak	27.978	25.396	2.582	49,5	44,9	9,2	11,1	16,4
	Şubat	28.436	25.835	2.601	50,2	45,6	9,1	11,1	15,7
	Mart	28.611	25.978	2.633	50,4	45,8	9,2	11,2	16,3
	Nisan	28.626	25.966	2.660	50,4	45,7	9,3	11,3	16,4
	Mayıs	28.718	25.962	2.757	50,5	45,7	9,6	11,6	17,4
	Haziran	28.721	25.860	2.861	50,4	45,4	10	12	18,1
	Temmuz	28.753	25.755	2.998	50,4	45,2	10,4	12,5	19,1
	Ağustos	28.811	25.823	2.989	50,5	45,2	10,4	12,4	19,2
	Eylül	28.989	25.903	3.086	50,7	45,3	10,6	12,8	19,2
	Ekim	29.161	26.084	3.077	50,9	45,6	10,6	12,6	19,4
	Kasım	29.202	26.110	3.092	50,9	45,5	10,6	12,7	19,3
Aralık	29.232	26.204	3.029	50,9	45,7	10,4	12,5	19	
2015	Ocak	29.347	26.344	3.003	51,1	45,8	10,2	12,3	18,5
	Şubat	29.263	26.288	2.976	50,9	45,7	10,2	12,2	18,5
	Mart	29.358	26.409	2.949	51	45,8	10	12,1	18,2
	Nisan	29.424	26.505	2.919	51	46	9,9	12	18
	Mayıs	29.621	26.605	3.015	51,3	46,1	10,2	12,3	18,7
	Haziran	29.719	26.616	3.103	51,4	46	10,4	12,6	19,2
	Temmuz	29.779	26.675	3.104	51,4	46,1	10,4	12,5	19,2
	Ağustos	29.748	26.643	3.105	51,3	46	10,4	12,5	18,6
	Eylül	29.935	26.811	3.124	51,6	46,2	10,4	12,5	18,6
	Ekim	29.952	26.772	3.180	51,5	46,1	10,6	12,7	19

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tablolarda mevsim etkilerinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri ile ekonomik faaliyete göre istihdam edilenler verilmektedir. Bu doğrultuda, 2012 yılı Ekim döneminde 2011 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısı 976 bin artışla 26,6 milyon kişiye, istihdam edilen sayısı 920 bin artışla 24,4 milyon kişiye ve işsiz sayısı ise 56 bin artışla 2,3 milyon kişiye gelmiştir. 2012 yılı Ekim döneminde 2011 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücüne katılma oranı 1 puanlık artışla ile % 48,2 seviyesinde, istihdam oranı 0,9 puanlık artış ile % 44,1 seviyesinde, işsizlik oranı 0,1 puanlık azalış ile % 8,5 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 0,2 puanlık azalışla % 10,4 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 0,3 puanlık artışla % 15,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2012 yılın Ekim döneminde, 2011 yılının Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 47 bin azalarak 5,3 milyon kişiye düşmüş, buna karşılık sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 94 bin artarak 4,9 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 108 bin artarak 1,8 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 765 bin artarak 12,3 milyon kişiye yükselmiştir.

2013 yılı Ekim döneminde, 2012 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısı 615 bin artışla 27,2 milyon kişiye, istihdam edilen sayısı 366 bin artışla 24,7 milyon kişiye ve işsiz sayısı ise 249 bin artışla 2,5 milyon kişiye gelmiştir. 2013 yılı Ekim döneminde 2012 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücüne katılma oranı 0,1 puanlık artışla ile % 48,3 seviyesinde, istihdam oranı 0,2 puanlık azalışla ile % 43,9 seviyesinde, işsizlik oranı 0,7 puanlık artış ile % 9,2 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 0,6 puanlık artışla % 11,1 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 1,9 puanlık artışla % 17,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013 yılın Ekim döneminde, bir önceki yılın Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 239 bin azalarak 5,1 milyon kişiye düşmüş, buna karşılık sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 173 bin artarak 5,1 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 63 bin artarak 1,9 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 369 bin artarak 12,7 milyon kişiye yükselmiştir.

Tablo 71 Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam, (2015 Ekim İtibariyle), Bin Kişi

Yıllar	Aylar	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2011	Ekim	18.014	5.418	4.823	1.680	11.511
	Kasım	18.159	5.408	4.870	1.666	11.623
	Aralık	18.167	5.325	4.873	1.633	11.660
2012	Ocak	18.297	5.334	4.864	1.688	11.746
	Şubat	18.097	5.304	4.808	1.544	11.746
	Mart	18.265	5.223	4.850	1.562	11.854
	Nisan	18.468	5.243	4.930	1.647	11.891
	Mayıs	18.593	5.281	4.908	1.733	11.953
	Haziran	18.663	5.235	4.900	1.760	12.003
	Temmuz	18.714	5.249	4.926	1.747	12.041
	Ağustos	18.758	5.244	4.892	1.770	12.097
	Eylül	18.875	5.312	4.911	1.785	12.179
	Ekim	18.981	5.371	4.917	1.788	12.276
	Kasım	19.094	5.376	5.003	1.800	12.291
	Aralık	19.139	5.349	5.051	1.778	12.310
2013	Ocak	19.219	5.327	5.073	1.795	12.350
	Şubat	19.201	5.335	5.023	1.788	12.389
	Mart	19.260	5.286	5.083	1.770	12.407
	Nisan	19.406	5.268	5.176	1.803	12.427
	Mayıs	19.462	5.199	5.200	1.760	12.501
	Haziran	19.487	5.162	5.163	1.801	12.523
	Temmuz	19.413	5.182	5.146	1.738	12.529
	Ağustos	19.448	5.200	5.117	1.757	12.574
	Eylül	19.482	5.200	5.096	1.779	12.607
	Ekim	19.586	5.132	5.090	1.851	12.645
	Kasım	19.584	5.086	5.064	1.792	12.728
	Aralık	19.827	5.057	5.131	1.890	12.805
2014	Ocak	20.005	5.391	5.232	1.931	12.841
	Şubat	20.257	5.578	5.359	2.013	12.885
	Mart	20.370	5.608	5.365	1.966	13.039
	Nisan	20.401	5.565	5.373	1.904	13.124
	Mayıs	20.404	5.558	5.364	1.875	13.165
	Haziran	20.390	5.470	5.332	1.831	13.227
	Temmuz	20.357	5.398	5.243	1.818	13.297
	Ağustos	20.476	5.347	5.257	1.857	13.362
	Eylül	20.563	5.339	5.306	1.871	13.387
	Ekim	20.715	5.369	5.353	1.892	13.470
	Kasım	20.722	5.388	5.273	1.935	13.514
	Aralık	20.771	5.433	5.266	1.930	13.575
2015	Ocak	20.894	5.450	5.349	1.923	13.622
	Şubat	20.970	5.317	5.351	1.878	13.741
	Mart	20.926	5.483	5.308	1.933	13.685
	Nisan	21.011	5.494	5.326	1.912	13.773
	Mayıs	21.099	5.506	5.404	1.873	13.822
	Haziran	21.091	5.525	5.380	1.859	13.852
	Temmuz	21.176	5.499	5.336	1.913	13.927
	Ağustos	21.100	5.542	5.252	1.918	13.931
	Eylül	21.277	5.534	5.327	1.931	14.019
	Ekim	21.331	5.441	5.363	1.933	14.035

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

2014 yılı Ekim döneminde 2013 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısı 1,9 milyon kişilik artışla 29,2 milyon kişiye, istihdam edilen sayısı 1,4 milyon kişilik artışla 26,1 milyon kişiye ve işsiz sayısı ise 573 bin kişilik artışla 3,1 milyon kişiye gelmiştir. 2014 yılı Ekim döneminde, 2013 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış işgücüne katılma oranı 2,6 puanlık artışla ile % 50,9 seviyesinde, istihdam oranı 1,7 puanlık artış ile % 45,6 seviyesinde, işsizlik oranı 1,4 puanlık artış ile % 10,6 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 1,6 puanlık azalışla % 12,6 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 1,6 puanlık artışla % 19,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2014 yılın Ekim döneminde ise, bir önceki yılın Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 237 bin artarak 5,4 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 263 bin artarak 5,4 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 41 bin artarak 1,9 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 825 bin artarak 13,5 milyon kişiye yükselmiştir.

2015 yılı Ekim döneminde 2013 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısında 791 bin kişilik artışla 29,2 milyon kişiye, istihdam edilen sayısında 688 bin kişilik artışla 26,8 milyon kişiye ve işsiz sayısında ise 103 bin kişilik artışla 3,2 milyon kişiye gelmiştir. 2015 yılı Ekim döneminde, 2013 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış işgücüne katılma oranı 0,6 puanlık artışla ile % 51,5 seviyesine, istihdam oranı 0,5 puanlık artış ile % 46,1 seviyesinde, işsizlik oranı değişmeyerek % 10,6 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 0,1 puanlık artışla % 12,7 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 0,4 puanlık azalışla % 19 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2014 yılın Ekim döneminde ise, bir önceki yılın Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 72 bin artarak 5,5 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 10 bin artarak 5,4 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 41 bin artarak 1,9 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 565 bin artarak 14 milyon kişiye yükselmiştir.

Özetle, işgücü piyasasını 2015 Ekim dönemi itibariyle değerlendirdiğimizde; Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsiz sayısı 2015 yılı Ekim döneminde yaklaşık olarak 3,2 milyon kişi olmuş, işsizlik oranı ise % 10,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2015 yılı Ekim döneminde 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin sayısı 26,9 milyon kişi, istihdam oranı ise % 46,2 olmuştur. Bu dönemde, tarım sektöründe çalışan sayısı 5,5 milyon kişi, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı ise 21,4 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin % 20,4'ü tarım, % 20'si sanayi, % 7,6'sı inşaat ve % 52'si hizmetler sektöründe

yer almıştır. İşgücü 2015 yılı Ekim döneminde 30,3 milyon kişi, işgücüne katılma oranı ise % 51,6 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı Ekim döneminde mevsim etkilerinden arındırılmış istihdam sayısı bir önceki döneme göre 39 bin artarak 26,8 milyon kişi, istihdam oranı ise 0,2 puanlık azalış ile % 46,1 olmuştur. Mevsim etkilerinden arındırılmış işsizlerin sayısında bir önceki döneme göre 56 bin artış gerçekleşmiş, işsizlik oranı ise 0,2 puanlık artışla % 10,6 olmuştur. Mevsim etkilerinden arındırılmış işgücüne katılma oranı bir önceki döneme göre 0,1 puanlık azalışla ile % 51,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede 2015 yılında, istihdamın 2014 yılına göre 722 bin kişi artacağı ve işgücüne katılma oranının % 51,3 olacağı tahmin edilmektedir. İşsizlik oranı ise % 10,2 oranında gerçekleşeceği öngörülmektedir. 2016 yılında ise öngörülen büyüme ve yatırım artışlarına bağlı olarak, istihdamın 2015 yılına göre 637 bin kişi artacağı, işsizlik oranının % 10,2 ve işgücüne katılma oranını ise % 51,7 oranında olması hedeflenmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye istihdam ve işgücü piyasasında; toplumun tüm kesimlerine iş fırsatlarının sunulduğu ve işgücünün niteliğinin yükseltilip etkin kullanıldığı bir sistemin oluşturulduğunu söylemek zordur. Bir ekonomide gelişmenin temel belirleyicileri sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışıdır. Türkiye ekonomisi için 1980 sonrası büyümenin itici gücünün sermaye birikimi olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinde 2000 sonrası dönemde de, büyümenin temel kaynağı sermaye birikimi olmuştur. Büyümenin bir diğer kaynağı olan işgücü artışının büyüme oranına katkısı ise çok düşük seviyelerdedir. 2000 sonrası dönemde ise, işgücünün büyümeye katkısı gitgide azalmıştır. Türkiye'nin geç nüfus yapısının fazla olmasına rağmen, bu fırsatı büyüme oranına yeterince yansıtamamıştır. Böylece, iktisadi büyümede işgücünün rolünün oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı üzere Türkiye ekonomisi, beşeri sermayenin geliştirilmesi ve sağlanan gelişmelerin verimlilik artışına dönüştürülmesi açısından yetersiz kalmıştır.

2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik İlişkileri

Sosyal güvenlik kavramının içeriğinin günümüzde ülkelere göre farklılaşması sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyeleriyle daha bağlantılıdır. Bugün uluslararası düzenlemelerde yer alan sosyal güvenlik standartları, sanayileşme sürecini tamamlayan ve ekonomik bakımdan belirli bir olgunluğa erişmiş ülkelerin sosyal güvenlik uygulamalarının bir yansımasıdır. Bu açıdan, sosyal güvenlik sistemlerinin dönüşümünü belirleyen uluslararası standartlara ülkelerin uyarlanması için gerekli yapısal uyum mekanizmaları kurumsal düzeyde sağlanması gerekmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşması belirli bir ekonomik büyüklüğe

sahip olmayı ve kişisel tasarruf edilebilecek düzeyde bir gelirin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dünya geneline bakıldığında her bir ülkenin farklı sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip olması, bu ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin içeriğini etkilemektedir. Bu nedenlerle modern sosyal güvenlik sistemlerinin ilk uygulamalarının sanayileşme sürecini tamamlayarak ekonomik imkânlarını daha fazla genişleten Batılı ülkelerde olmuştur.

Dünya ekonomisinde 1980 sonrasındaki küreselleşme ve serbestleşme politikalarının iktisadi gelişmeye etkileri; teknolojiye giderek hızlanan gelişmeler, kurumların bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonlarını yenilemeleri, bilgi toplumu ve insan kaynaklarının önemini artırmasıdır. Özellikle günümüzdeki küresel kriz ve bu nedenle artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim düzeyi düşük kitleleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu sosyal politikalara ek olarak, tekrar işgücüne katılmalarını destekleyecek işgücü piyasası politikaları oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Bu süreçte, özellikle işgücü piyasasının temel ihtiyaçlarına yönelik politika ve uygulamalarda çalışma hayatı ile birlikte sosyal güvenlik sistemi de önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri, çalışanları ve onların bakmakla yükümlü oldukları yakınlarını; yaşlanma, sakatlanma, ölüm, iş kazası ve meslek hastalıkları, sağlık sorunları, analık ve işsizlik gibi nedenlerle ortaya çıkan geçici ya da sürekli kayıplarına karşı zorunlu olarak sigortalar ve böylece bireylerin asgari bir yaşam standardını tutturmalarını sağlar.

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi zaman içerisinde önemli gelişmeler göstermiş olmakla birlikte, birçok sorun alanını da içinde barındırmıştır. Bu nedenle sosyal güvenli sisteminde yeni sorunlarla karşılaşılması ve bu sorunlara çözüm arayışları süreklilik kazanmıştır. Ayrıca zaman içerisinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar da sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü gerekli kılmıştır. Bu yüzden de, gerek bu ihtiyaçların karşılanması gerekse uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve AB’ye katılım süreci Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü ve uluslararası standartlara uyumunu gerektirmiştir. Diğer taraftan, sosyal güvenlik alanında yapılan reformların temel önceliğinin mali dengenin sağlanması olmuştur. Bu kaygı da çalışanlara ve onların yakınlarına sağlanacak olan sosyal güvenlik hakkının hem niteliksel, hem de maddi anlamda yetersiz sosyal koruma sağlanmasına neden olmaktadır. Böylece, sosyal güvenlik kapsamında sağlanan haklarının niteliğinin yanında, sağlanan maddi yardımların da değerlendirmesini yapmak önem kazanmaktadır.

İşgücüne katılımın ve kayıtlı istihdam düzeyinin Türkiye’de düşük olması nedeniyle çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu sosyal sigorta sistemi dışında kal-

makta, bu durum sosyal yardımlara olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca işgücü piyasasında yer alan ancak uzun süreli işsizler ile yüksek işsizlik riskiyle karşı karşıya olanlar da sosyal korumaya duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Türkiye’de kırsal alanda istihdam çoğunlukla katma değeri düşük olan tarım sektöründedir. Söz konusu durum kırsal alandaki yoksulluğun yüksek olmasındaki en önemli etkidir. Bunun yanı sıra, tarımdan kopan nüfusun çok büyük bir bölümü, kentteki işlere göre niteliklerinin yetersiz kalması nedeniyle, işgücü piyasası dışına çıkmakta veya düşük ücretlerle güvencesiz olarak çalışmaktadırlar. Tarımın istihdam içindeki payı ile gelirden aldığı pay arasındaki dengesizlik ve tarımdan kopan nüfusun kentteki işgücü durumu, gerek kentte gerekse kırsal sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca kayıt dışı çalışan kesimin yanı sıra, özellikle de asgari ücret ile çalışan ve hanede tek gelir kaynağının asgari ücret olduğu hanelerde yoksulluk riski yüksektir.

Bu doğrultuda, sosyal sigorta kapsamında özellikle asgari ücretle çalışan veya kayıt dışı çalışan yoksul kesimler sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca, sosyal yardımlar çoğunlukla sosyal sigorta kaydı olmayanlara yapılmaktadır. Bu durum da hem bireyleri kayıtlı çalışmaktan caydırabilmekte, hem de kayıtlı çalışan ancak muhtaç durumdaki kişilerin sosyal yardımlardan daha az yararlanabilmesine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak, işsizlik ödeneğinden de çok az kişinin yararlandığı görülmektedir. İşsizlik ödeneğine hak kazanma koşullarının katı olması ve ödenek miktarının düşük olması sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmakta ve işsizlik sigortasının işsizlere tek başına yeterli koruma sağlayamadığını göstermektedir. Bu çerçevede, çalışabilir yoksul vatandaşları üretken duruma getirecek, gelir elde etmelerini sağlayacak ve sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki kişileri işgücü piyasasına kazandıracak projeler ve politikalar ortaya koyulması gerekmektedir.

Türkiye’de hala sosyal yardım ve hizmetlerin ile çalışma ve sosyal güvenlikle olan bağlantısının geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi ihtiyacı devam etmektedir. Ayrıca Türkiye’de sosyal yardım alanında faaliyet gösteren kurumlar arasındaki işbirliği eksikliği ve nesnel ölçütlerin olmayışı gerçek ihtiyaç sahiplerine etkin hizmet sunumunu ve kaynakların verimli kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Böylece sosyal ilişkilerin daha koordineli yürütülmesi için, sosyal sigorta sisteminde yaşanan sorunların giderilmesi, herkesi kapsayan bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması ve tüm nüfusun sağlık güvencesi altına alınması, beş farklı sosyal sigorta rejiminin birleştirilmesi ve sistemde etkin bir bilgi işlem altyapısı kurulması amacıyla yürütülen reform çalışmaları kapsamında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Reform kapsamında 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel sağlık Sigortası Kanunu da 16 Haziran 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak, 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi, Kanunun bazı önemli hükümlerini 15 Aralık 2006 tarihli kararıyla iptal etmiştir. 5510 Sayılı Kanunun bazı maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi üzerine, gerekli yasal değişikliklerin yapılması için sürdürülen çalışmalar neticesinde hazırlanan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 8 Mayıs 2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan zorunlu istihdam yüklerinin azaltılması, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması, istihdamın teşvik edilmesi, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılmasına ilişkin yasal düzenlemeleri içeren 5763 Sayılı İş kanunu ve Bazı kanunlarda değişiklik Yapılmasına Dair Kanun da 15 Mayıs 2008 tarihinde yasalasmıştır. 2008 yılı ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan ve giderek şiddetlenen ekonomik krizin işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla 2009 yılında yürürlüğe giren 5838 Sayılı Kanun ile kısa çalışma ödeneğinin azami süresi 3 aydan 6 aya yükseltilmiştir.

2000 yıllarda yapılan değişikliklerde birlikte, çalışma ve sosyal güvenlik hayatını düzenleyen yasaların başında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ve 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gelmektedir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu; işçilerin, işverenlerin ve kamu çalışanlarının sosyal güvenlik yasaları gereğince bildirim esaslarını ve sigortalının statülerini açıklamaktadır. Adı geçen kanunda sigortalıların çalışma kapsamaları, çalışma statüleri, müracaat şekilleri ve şartları ele alınmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununda; işçi, işveren ve devlet ilişkileri ele alınmaktadır. Taraflar arasında yapılacak olan sözleşme, çalışma süreleri, yine taraflar arasında meydana gelen uyuşmazlıklar ve bu ilişkilerden doğabilecek olan idari para cezaları bu kanunda ele alınmaktadır. 6631 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu; işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir. Son olarak 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ise; işsizlik sigortası kapsamında bir işyerinde çalışırken; çalışma yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen, kendi kusuru dışında işini kaybedenlerin kanunda belirtilen koşullara göre iş almaya hazır olduğunu bildirmek koşulu ile işsizlik sigortası hizmetlerinden yararlandırılması düzenlenmektedir. Ayrıca işgücü piyasasının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve nitelikli istihdamın artırılması amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının koordinasyonunda ilgili tarafların

katılımıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi 2013 yılında yayınlanmıştır. Diğer yandan Anayasa’da yapılan değişiklikle anayasal güvence altına alınan Ekonomik ve Sosyal Konseyin etkinliğinin artırılmasına çalışılmıştır.

Tabloda, 2007-2014 yılları arasında istihdam edilenlerin işteki çalışma durumuna göre yüzde dağılımı verilmektedir. Bu doğrultuda, 2008 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payları azalmıştır. 2009 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelinin payı azalırken, kendi hesabına çalışan ve işveren ile ücretsiz aile işçisinin payları artmıştır. 2010 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli ile ücretsiz aile işçisinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payları azalmıştır. 2011 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli ile ücretsiz aile işçisinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payları azalmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin ile ücretsiz aile işçisinin payları azalmıştır. 2013 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin ile ücretsiz aile işçisinin payları azalmıştır. 2014 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli ile ücretsiz aile işçisinin payları artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payı azalmıştır. 2015 yılında da, bir önceki yıla göre; toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli ile ücretsiz aile işçisinin payları artarmış, kendi hesabına çalışan ve işverenin payı ise azalmıştır. 2010 yılından itibaren toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işveren paylarının azaldığı gözlenmektedir.

Tablo 72 İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2015 yılı Ekim ayı itibariyle, %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ücretli ve Yevmiyeli	60,4	61	60	60,9	61,7	62,9	64,1	66	67,9
Kendi Hesabına Çalışan ve İşveren	26,9	26,3	26,5	25,5	24,6	23,9	23,3	21,8	20,6
Ücretsiz Aile İşçisi	12,7	12,7	13,5	13,6	13,7	13,2	12,6	12,2	11,5
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda 2007-2014 yılları arasında sektörlere göre imzalanan toplu iş sözleşmeleri ve grev uygulamaları verilmektedir. Bu çerçevede, 2008 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre azalış kaydedilmiş, 9.623 işyerinde 1.704 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 262.786 işçinin; 107.258'i kamu kesiminde, 262.786'sı ise özel sektörde çalışmaktadır. 2009 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 11.544 işyerinde 1.995 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 504.796 işçinin; 288.531'i kamu kesiminde, 216.265'i ise özel sektörde çalışmaktadır. 2010 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre azalış kaydedilmiş, 9.033 işyerinde 1.662 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 338.671 işçinin; 166.294'ü kamu kesiminde, 172.377'si ise özel sektörde çalışmaktadır.

2011 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 16.188 işyerinde 2.135 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 503.794 işçinin; 195.110'u kamu kesiminde, 308.684'ü ise özel sektörde çalışmaktadır. 2012 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre azalış kaydedilmiş, 6.665 işyerinde 1.503 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 227.672 işçinin; 99.995'i kamu kesiminde, 127.677'si ise özel sektörde çalışmaktadır. 2013 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 17.305 işyerinde 2.644 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 660.786 işçinin; 227.394'ü kamu kesiminde, 433.392'si ise özel sektörde çalışmaktadır. 2014 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 12.440 işyerinde 1.677 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 364.207 işçinin; 102.297'si kamu kesiminde, 261.910'nu ise özel sektörde çalışmaktadır.

Tablo 73 Toplu İş Sözleşmeleri – Grev Uygulamaları (2007-2014)

Yıllar	Sektör	Toplu İş Sözleşmeleri			Grev Uygulamaları			
		Sözleşme Sayısı	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	Sayı	İşyeri Sayısı	Katılan İşçi Sayısı	Kayıbolan İşgünü Sayısı
2007	Kamu	1.243	7.995	322.064	2	2	268	4.246
	Özel	732	1.743	144.365	13	791	25.652	1.349.312
	Toplam	1.975	9.738	466.429	15	793	25.920	1.353.558
2008	Kamu	1.190	3.328	107.258	1	8	610	610
	Özel	514	6.295	155.528	14	30	4.430	145.115
	Toplam	1.704	9.623	262.786	15	38	5.040	145.725
2009	Kamu	1.417	8.912	288.531	0	0	0	0
	Özel	578	2.632	216.265	13	34	3.101	209.913
	Toplam	1.995	11.544	504.796	13	34	3.101	209.913
2010	Kamu	1.219	4.528	166.294	1	10	406	2.030
	Özel	443	4.505	172.377	10	27	402	35.732
	Toplam	1.662	9.033	338.671	11	37	808	37.762
2011	Kamu	1.315	8.521	195.110	0	0	0	0
	Özel	820	7.667	308.684	9	26	557	13.273
	Toplam	2.135	16.188	503.794	9	26	557	13.273
2012	Kamu	1.172	5.134	99.995	0	0	0	0
	Özel	331	1.531	127.677	8	19	768	36.073
	Toplam	1.503	6.665	227.672	8	19	768	36.073
2013	Kamu	1.812	12.154	227.394	2	59	186	9.300
	Özel	832	5.151	433.392	17	139	16.446	298.594
	Toplam	2.644	17.305	660.786	19	198	16.632	307.894
2014	Kamu	1.161	6.476	102.297	1	56	0	0
	Özel	516	5.964	261.910	11	54	6.880	365.411
	Toplam	1.677	12.440	364.207	12	110	6.880	365.411

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

2008 yılında 1'i kamu sektöründe, 14'ü özel sektörde olmak üzere 15 grev uygulaması olmuştur. Kamu ve özel sektörde çalışmakta olan toplam 5.040 işçinin katıldığı bu grevlerde 145.725 iş günü kaybedilmiştir. 2008 yılında 1 tane lokavt uygulaması olmuş, 1.256 işçiye uygulanan lokavt nedeniyle 16.328 iş günü kaybı olmuştur. 2009 yılında tümü özel sektörde olmak üzere 13 grev uygulaması ol-

muştur. Özel sektörde çalışmakta olan toplam 3.101 işçinin katıldığı bu grevlerde 290.913 iş günü kaybedilmiştir. 2009 yılı içerisinde kamu sektöründe ve özel sektörde herhangi bir lokavt uygulaması olmamıştır. 2010 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe 1, özel sektörde ise 10 adet olmak üzere toplam 11 grev yapılmıştır. Kamu sektöründe gerçekleştirilen grevde 406 işçi yer alırken, 2.030 iş günü kaybı söz konusu olmuş; özel sektördeki 10 greve ise 402 işçi katılmış ve 35.732 iş günü kaybı yaşanmıştır. Geçen yıl olduğu gibi 2010 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır.

2011 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe grev yapılmazken, özel sektörde ise 9 adet grev yapılmıştır. Özel sektördeki 9 greve ise 557 işçi katılmış ve 13.273 işgünü kaybı yaşanmıştır. 2010 yılında olduğu gibi 2011 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2012 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe grev yapılmazken, özel sektörde ise 8 adet grev yapılmıştır. Özel sektördeki 8 greve 768 işçi katılmış ve 36.073 iş günü kaybı yaşanmıştır. Geçen yıl olduğu gibi 2012 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2013 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, 2'si kamu sektöründe, 17'si özel sektörde olmak üzere 19 grev yapılmıştır. Kamu ve özel sektörde çalışmakta olan toplam 16.632 işçinin katıldığı 307.894 iş günü kaybı yaşanmıştır. 2012 yılında olduğu gibi 2013 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2014 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, 1'i kamu sektöründe, 11'i özel sektörde olmak üzere 12 grev yapılmıştır. Kamu ve özel sektörde çalışmakta olan toplam 6.880 işçinin katıldığı 365.411 iş günü kaybı yaşanmıştır. 2013 yılında olduğu gibi 2014 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. Yani 2008 yılından itibaren kamu ve özel sektörde lokavt uygulamasına giden işveren bulunmamaktadır.

Tablo 74 Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre)

Yıllar		Çalışılan Saat Endeksi	Üretim Endeksi	Saatlik İşgücü Verimi	Saatlik İşgücü Maliyet Endeksi	Nominal Birim Ücret Endeksi	TÜFE Endeksi	Reel Birim Ücret Endeksi (TL)
		1	2	3 = 2/1	4	5 = 4/3	6	7 = 5/6
2007	Yıllık	108,3	98,9	91,3	74,9	82,1	78,5	104,6
2008	Yıllık	107,4	98,3	91,5	84,2	92,2	86,7	106,3
2009	Yıllık	95,7	88,6	92,5	91,7	99,6	92,1	108,3
2010	Yıllık	100	100	99,9	100	100,2	100	100,2
2011	Yıllık	106,2	110,1	103,6	109,3	105,2	106,5	99,1
2012	Yıllık	110,4	112,9	102,2	121,9	119,3	115,9	102,9
2013	Yıllık	112,8	116,3	103	137,7	133,6	124,6	107,3
2014	Yıllık	114,5	120,5	105,2	153,5	145,9	135,7	107,6
2015	1.Çeyrek	113,4	116,8	102,9	166,5	161,7	141,6	114,2
	2.Çeyrek	114,1	126,6	111,0	169,7	152,9	145,7	104,9

Kaynak: 2016 Yıllık Programı Kalkınma Bakanlığı

- (1) TÜİK, Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Göstergeleri (2010=100), (2) TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)
 (3) 2 / 1, (5) 4 / 3, (7) 5 / 6
 (4) TÜİK, Üç Aylık İşgücü Maliyeti Endeksi (2010=100), (6) TÜİK, Tüketici Fiyatları Endeksi (2010=100)

Tabloda 2007-2015 döneminde toplam sanayide çalışılan saate göre birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir. Burada 2010 yılı 100 kabul edilerek endeksleme yapılmıştır. Görüleceği üzere, 2008 yılından itibaren küresel kriz nedeniyle ekonomik faaliyet hacminde yaşanan daralma ve işsizlik oranındaki yükselme çalışan kesimin reel ücret düzeyinde belirgin bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum çalışan kesim için ancak 2012 yılında telafi edilmiş ve reel ücret düzeyi 2008 yılı seviyesinin üstüne çıkmıştır. Reel ücret düzeyi 2012 yılından sonra 2013, 2014 ve 2015 yılının 1. ve 2. çeyreğinde de artış trendini sürdürmüştür.

Tablo 75 Günlük ve Aylık Asgari Ücretler (1.1.2007-1.1.2016)

Tespit Tarihleri	Günlük Brüt (TL)	Aylık Brüt (TL)	Brüt Artış Oranı (%)	Günlük Net (TL)	Aylık Net (TL)	Net Artış Oranı (%)	İşverene Maliyeti (TL)
1.1.2007	18,8	562,5	5,9	13,4	403,0	5,9	683,4
1.7.2007	19,5	585,0	4,0	14,0	419,2	4,0	710,8
1.1.2008	20,3	608,4	4,0	16,1	481,6	14,9	739,2
1.7.2008	21,3	638,7	5,0	16,8	503,3	4,5	776,0
1.1.2009	22,2	666,0	4,3	17,6	527,1	4,7	809,2
1.7.2009	23,1	693,0	4,1	18,2	546,5	3,7	841,2
1.1.2010	24,3	729,0	5,2	19,2	576,6	5,5	885,7
1.7.2010	25,4	760,5	4,3	20,0	599,1	3,9	924,0
1.1.2011	26,6	796,5	4,7	21,0	630,0	5,1	967,8
1.7.2011	27,9	837,0	5,1	22,0	659,0	4,6	1.017,0
1.1.2012	29,6	886,5	5,9	23,4	701,1	6,4	1.032,8
1.7.2012	31,4	940,5	6,1	24,7	739,8	5,5	1.095,7
1.1.2013	32,6	978,6	4,1	25,8	773,0	4,5	1.140,1
1.7.2013	34,1	1.021,5	4,4	26,8	803,7	4,0	1.200,3
1.1.2014	35,7	1.071,0	4,8	28,2	846,0	5,3	1.247,7
1.7.2014	37,8	1.134,0	5,9	29,7	891,0	5,3	1.332,5
1.1.2015	40,1	1.201,5	6,0	31,6	949,1	6,5	1.411,8
1.7.2015	42,5	1.273,5	6,0	33,4	1.000,5	5,4	1.496,4
1.1.2016	54,9	1.647,0	29,3	43,4	1.301,0	30,0	1.935,2

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Tabloda 2007-2016 yılları arasında tespit edilen günlük ve aylık asgari ücretler gösterilmektedir. 2007 yılının Temmuz ayında 585 TL olan aylık brüt asgari ücret 2015 yılının Temmuz ayında ise 1.274 TL olmuştur. Aynı şekilde 2007 yılının Temmuz ayında 20 TL olan günlük brüt asgari ücret artarak 2015 yılının Temmuz ayında 43 TL olmuştur. Burada brüt asgari ücrette yaklaşık olarak 2 katın daha fazla artış söz konusudur. Ayrıca 2007'den sonra 2016 yılına kadar, her yıl % 4 ile % 6 arasında bir artış oranı ile brüt asgari ücrette bir yükseliş gerçekleşmiştir. Benzer şekilde net asgari ücrette de 2008 yılı hariç 2016 yılına kadar aynı oranlarda artış söz konusudur. Fakat brüt ve net asgari ücretteki bu artışlar aynı süreçte asgari ücretin işverene olan maliyetini de yükseltmiştir. Asgari ücretin

2007 yılının Temmuz ayında 711 TL olan işverene maliyeti 2015 yılının Temmuz ayında ise 1.497 TL olmuştur. Benzer **şekilde burada da** 2007 yılından 2016 yılına kadar, iki katına yakın bir artış gerçekleşmiştir. 2014 yılında asgari ücrette yaş ayırımından vazgeçilmiş ve ortalama aylık brüt asgari ücret 1.103 TL olmuştur. 2015 yılında ortalama aylık brüt asgari ücret bir önceki yıla göre reel olarak % 6,6 oranında artış ve 1.238 TL olmuştur. 2015 yılında ortalama aylık net asgari ücret nominal olarak % 12,2 oranında ve reel olarak ise % 4,2 oranında artış göstermiştir. 2016 yılında ortalama aylık net asgari ücretin bir önceki yıla göre nominal olarak % 29 oranında artması ve 1.301 TL olması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede 2016 yılının Ocak ayında ise, asgari ücret 1.647 TL ve günlük brüt asgari ücret de 55 TL olmuştur.

Türkiye’de işgücü verimliliği, son dönemde artış göstermekle beraber, özellikle mesleki eğitim kalitesinin düşüklüğü, hizmet içi eğitim faaliyetlerinin yetersizliği, sermaye birikimi ve teknolojik yenilenme süreçlerindeki eksiklikler gibi nedenlerle, AB ülkelerine göre daha düşüktür. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün verilerinde, çalışılan saat başına satın alma gücü paritesine göre GSYH olarak hesaplanan işgücü verimliliği, 2002-2012 yılları arasında 10 ABD dolarından 24,3 ABD dolarına yükselmiştir. Bu kapsamda Türkiye’nin uluslararası sıralamadaki yeri 2011 yılında 39 iken, 2012 yılında işgücü verimliliğindeki artışa rağmen 3 basamak aşağıya inerek 42 olmuştur. Bu kapsamda hesaplanan işgücü verimliliği, 2013 yılında ise 26,2 ABD doları, 2014 yılında ise 26,4 ABD doları olmuştur. Türkiye’nin işgücü verimliliğinde uluslararası sıralamadaki yeri de 2013 yılında bir basamak yukarı çıkarak 41’e yükselmiş ve 2014 yılında ise bu uluslararası sıralamadaki yeri değiştirmemiştir.

Tabloda 2007-2015 arasında işgücü maliyetlerinde ve net ele geçen ücretlerdeki gelişmeler gösterilmektedir. Ortalama net memur maaşları nominal olarak 2015 yılında % 7,6 oranında artarken, ortalama kamu işçi ücretleri nominal olarak % 12,3 oranında artmıştır. Reel olarak ise 2014 yılında memur maaşlarının % 2,2, kamu işçi ücretlerinin % 6,6 artacağı tahmin edilmektedir. Ortalama net memur maaşları nominal olarak 2014 yılında % 10 oranında artarken ortalama kamu işçi ücretleri nominal olarak % 10,1 oranında artmıştır. Reel olarak ise 2014 yılında memur maaşlarının % 0,8, kamu işçi ücretlerinin % 0,9 artacağı tahmin edilmektedir. Ortalama net memur maaşları nominal olarak 2013 yılında % 7,3 oranında artarken ortalama kamu işçi ücretleri nominal olarak % 8,4 oranında artmıştır. 2012 yılında ise, nominal olarak ortalama net memur maaşları % 13,7, ortalama kamu işçi ücretleri ise % 7,3 oranlarında artmıştır. Diğer taraftan, 2014 yılında ortalama özel kesim net işçi ücretlerinde nominal olarak % 10,3 ve reel olarak da % 1,3 artış olmuştur. 2013 yılında ortalama özel kesim net işçi ücretleri nominal

olarak % 6,9 oranında artmış, buna karşılık reel olarak ise % 0,5 oranında azalmıştır. 2012 yılında ortalama özel kesim net işçi ücretleri nominal olarak % 9,4 ve reel olarak ise % 0,5 oranında artış gerçekleşmiştir. Söz konusu ücretler 2011 yılında ise nominal olarak % 4,4 oranında artmış, reel olarak ise % 2 oranında azalmıştır.

Tablo 76 İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2007-2015)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İŞGÜCÜ MALİYETİ (1)									
Reel İşgücü Maliyeti Endeksi (1994=100)									
İşçi (3)									
Kamu	111,9	105,2	111,9	110,3	105,7	106,7	111,5	110,1	117,4
Özel	118,3	113,1	120,8	119,3	112,1	118,5	121,7	121,8	-
Memur	148,4	147	164,7	162,4	163,7	174,5	179,2	180,7	184,6
Asgari Ücret (4)	183,6	177,1	190,6	192,5	190	192,1	201,3	203	216,4
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim									
İşçi (3)									
Kamu	7,2	-6	6,4	-1,5	-4,2	1	4,5	-1,3	6,6
Özel	3,8	-4,4	6,8	-1,2	-6	5,7	2,7	0,1	-
Memur	5,8	-0,9	12	-1,4	0,8	6,6	2,7	0,9	2,2
Asgari Ücret (4)	1,6	-3,6	7,6	1	-1,3	1,1	4,8	0,9	6,6
NET ELE GEÇEN ÜCRETLER (2)									
Reel Net Ele Geçen Ücret Endeksi (1994=100)									
İşçi (3)									
Kamu	91,1	90,3	88,4	86,7	88,2	87	87,8	87,4	91,3
Özel	99,4	96,9	99,1	99,4	97,5	99,3	98,7	100,1	-
Memur	127,7	136	147,2	145,1	154,3	161,1	160,8	162,5	156,7
Asgari Ücret (4)	162,8	176,6	181,2	182,7	188,1	193,2	196,6	199	207,5
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim									
İşçi (3)									
Kamu	3,1	-0,8	-2,1	-2	1,8	-1,4	1	0,5	4,4
Özel	2,5	-2,5	2,3	0,3	-2	1,9	0,5	1,3	-
Memur	3,9	6,5	8,2	-1,4	6,3	4,5	-0,2	1,1	-3,6
Asgari Ücret (4)	-0,7	8,5	2,6	0,9	3	2,7	1,8	1,2	4,2

Kaynak: 2016 Yıllık Program, Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

- (1) Reel hesaplamalarda, Yİ-ÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır.
- (2) Reel hesaplamalarda, TÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır.
- (3) TİSK ve Kamu İşveren Sendikaları verilerinden hesaplanmıştır. 2014 yılı özel kesim işçi ücretleri tahmindir
- (4) Yıllık ortalamalar esas alınmıştır.

Türkiye’de aktif ve pasif olarak sigorta güvencesi altında bulunan nüfus; kamu çalışanları, hizmet akti ile çalışanlar, bağımsız çalışanlar ve özel sandıklar başlıkları altında 2007-2014 yılları itibarıyla tabloda verilmektedir. Bu doğrultuda; 2010 yılı öncesi on yıllık dönemde ortalama olarak % 76,6 düzeyinde olan sosyal sigorta kapsamındaki nüfus; 2009 yılında 80,2 olarak, 2010 yılında % 83 olarak, 2011 yılında % 85,4 olarak, 2012 yılında % 82,8 olarak, 2013 % 81,5 olarak ve 2014 yılında ise % 83,3 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 9 milyon, hizmet akti ile çalışanların sigortalı sayısı 34,2 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 14,7 milyon ve özel sandıklar toplamı 331 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 58,2 milyon kişiye ulaşmıştır. 2010 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 9,2 milyon, hizmet akti ile çalışanların sigortalı sayısı 36,5 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 15,2 milyon ve özel sandıklar toplamı 341 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 61,2 milyon kişiye ulaşmıştır. 2011 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 10 milyon, hizmet akti ile çalışanların sigortalı sayısı 38,1 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 15,4 milyon ve özel sandıklar toplamı 351 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 63,8 milyon kişiye ulaşmıştır. 2012 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 10,3 milyon, hizmet akti ile çalışanların sigortalı sayısı 36,7 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 15,2 milyon ve özel sandıklar toplamı 356 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 62,6 milyon kişiye ulaşmıştır. 2013 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 10,8 milyon, hizmet akti ile çalışanların sigortalı sayısı 36,9 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 14,4 milyon ve özel sandıklar toplamı 367 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 62,5 milyon kişiye ulaşmıştır. 2014 yılında ise, kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 11,1 milyon, hizmet akti ile çalışanların sigortalı sayısı 38,6 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 14,6 milyon ve özel sandıklar toplamı 377 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 64,7 milyon kişiye ulaşmıştır.

Mevcut durum itibarıyla nüfusun tamamına yakını genel sağlık sigortası kapsamına alınmıştır. Sosyal sigorta sisteminin finansal sürdürülebilirliğinin önemli göstergelerinden biri olan aktif/pasif oranı 2011 yılı sonu itibarıyla 1,70 iken, 2012 yılında artarak 1,74 olarak, 2013 yılında 1,75 olarak ve 2014 yılında da 1,78 olarak gerçekleşmiştir. Bağımlılık oranı ise, 2011 yılı sonu itibarıyla 2,7 iken, 2012 yılında azalarak 2,5 olarak, 2013 ve 2014 yıllarında da 2,3 olarak gerçekleşmiştir. İşgücüne katılım oranının düşüklüğü, istihdam içinde kayıt dışının yüksekliliği, kayıtlı istihdam edilen çalışanların primlerinin önemli ölçüde asgari ücret üzerinden yatırılması, sosyal yardım ve sigorta sistemlerinin verimliliğini olumsuz olarak etkilemektedir. 2011 yılında % 42 olan kayıt dışı istihdam oranı, 2012

yılında azalarak % 39'a, 2013 yılında ise % 37'ye düşmekle birlikte, 2014 yılında tekrar artarak % 48'e kadar yükselmiştir. Söz konusu husus sosyal sigorta sistemi gelirlerini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. İlave olarak primlerin kişilerin gerçek kazançları yerine asgari ücret üzerinden yatırılması da sistem gelirlerinin olması gereken düzeyin altında gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Tablo 77 Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus (2007 – 2014)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
I. Kamu Çalışanlarının Sigortalı Sayıları	8.722.348	8.867.512	9.028.211	9.191.803	9.998.872	10.342.989	10.846.318	11.147.192
1. Aktif Sigortalılar	2.188.198	2.205.676	2.241.418	2.282.511	2.554.200	2.662.608	2.823.400	2.910.148
2. Aylık Alanlar (kişi)	1.698.325	1.756.760	1.795.334	1.822.730	1.856.273	1.886.681	1.923.921	1.958.401
3. Bağlımlılar	4.835.825	4.905.076	4.991.459	5.086.562	5.588.399	5.793.700	6.098.997	6.278.643
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,5	1,5
5. Bağlımlılık Oranı (3+2)/(1)	3	3	3	3	2,9	2,9	2,9	2,8
II. Hizmet Akdiyle Çalışanların Sigortalı Sayıları	32.498.087	33.330.984	34.204.574	36.466.213	38.050.678	36.708.477	36.850.362	38.565.188
1. Aktif Sigortalılar	8.556.110	8.851.390	9.066.132	10.056.588	11.063.806	11.974.220	12.519.100	13.268.419
2. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	269.075	256.097	52.116	16.964	60.237	160.783	223.521	292.474
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	215.340	218.094	178.541	152.802	124.911	85.717	62.988	46.996
4. Aylık Alanlar (kişi)	4.763.434	5.024.696	5.290.270	5.535.411	5.777.300	6.026.431	6.260.444	6.509.713
5. Bağlımlılar	18.694.128	18.980.707	19.617.515	20.704.448	21.024.424	18.461.326	17.784.309	18.447.586
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,9	1,8	1,8	1,9	2	2	2,1	2,1
7. Bağlımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	2,6	2,6	2,7	2,6	2,4	2	1,9	1,8
III. Bağımsız Çalışanların Sigortalı Sayıları	14.734.569	14.567.448	14.705.935	15.177.791	15.390.199	15.184.919	14.411.759	14.610.481
1. Aktif Sigortalılar	2.052.584	1.897.906	1.832.133	1.862.192	1.880.740	1.910.505	1.832.463	1.963.165
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	243.931	235.069	389.791	374.535	270.780	195.557	166.333	116.204
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.079.785	1.127.744	1.014.948	1.101.131	1.121.777	1.056.852	928.454	864.468
4. Aylık Alanlar (kişi)	1.817.685	1.965.247	2.088.146	2.160.507	2.381.409	2.469.307	2.422.898	2.452.887
5. Bağlımlılar	9.540.584	9.341.482	9.380.917	9.679.426	9.735.493	9.552.698	9.061.611	9.213.757
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,9	1,7	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2	1,2
7. Bağlımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	3,4	3,5	3,5	3,6	3,7	3,8	3,9	4
IV. Özel Sandıklar Toplamı	310.850	323.218	331.205	341.103	350.890	356.040	367.205	377.800
1. Aktif Sigortalılar	95.341	105.707	109.668	114.600	119.682	122.655	130.825	136.482
2. Aylık Alanlar	79.388	81.042	82.459	83.581	84.890	86.103	87.213	88.359
3. Bağlımlılar	136.121	136.469	139.078	142.922	146.318	147.282	149.167	152.959
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5	1,2
5. Bağlımlılık Oranı (3+2)/(1)	2,3	2,1	2	2	1,9	1,9	1,8	1,8
V. Genel Toplam	56.265.855	57.089.162	58.217.809	61.176.910	63.790.639	62.592.426	62.475.644	64.700.661
1. Aktif Sigortalılar	12.892.233	13.060.679	13.249.351	14.315.891	15.618.428	16.669.988	17.305.788	18.278.214
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	513.006	491.166	389.791	374.535	270.780	195.557	166.333	166.204
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.295.125	1.345.838	1.193.489	1.253.933	1.246.688	1.142.569	991.442	911.464
4. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	-	-	52.116	16.964	60.237	160.783	223.521	292.474
5. Aylık Alanlar	8.358.832	8.827.745	9.256.209	9.602.229	10.099.872	10.468.522	10.694.476	11.009.360
6. Bağlımlılar	33.206.658	33.363.734	34.128.969	35.613.358	36.494.634	33.955.007	33.094.084	34.092.945
7. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3+4)/(5)	1,8	1,7	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8
8. Bağlımlılık Oranı (5+6)/(1+2+3+4)	2,8	2,8	2,9	2,8	2,7	2,5	2,3	2,3
VI. Genel Nüfus Toplamı	70.586.256	71.517.100	72.561.312	73.722.988	74.724.269	75.627.384	76.667.864	77.695.904
VII. Sigortalı Nüfus Oranı (%)	79,7	79,8	80,2	83	85,4	82,8	81,5	83,3

Kaynak: 2016 Yıllık Programı Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu

Türkiye’de yüksek doğurganlık ve nüfus artış hızları 1980’lerden itibaren yavaşlamış ve doğurganlıktaki düşüş ivme kazanmıştır. Böylece nüfus giderek yıllık

nüfus artış hızındaki azalmanın kalıcı hale geldiği bir aşamaya geçse de, hala genç ağırlıklıdır. Bu durum, sosyal güvenlik sisteminin gelir - gider dengeleri açısından çok arzu edilir bir durumdur. Çünkü normal olarak böyle çalışan bir sosyal güvenlik sisteminin, açık vermek bir yana, nüfus yaşlanmasının hızlanacağı dönemlerde kullanılabilir bir fon birikimi sağlaması gerekmektedir. Buna karşın, Türkiye’de ciddi boyutlara ulaşan sosyal güvenlik sistemi açıkları 1990’lardan bu yana kronikleşmiş bir sorun haline gelmiştir. Yani sistemde prim ödeyen her iki çalışana karşı aylık alan bir pasif sigortalı vardır. Mevcut prim ve bağlama oranları altında, sistemin yarattığı açıklar sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Ancak prim oranlarını çok yükseltmenin veya bağlama oranlarını çok düşürmenin yapılabirliği sınırlıdır. O zaman da, sürdürülemez olan sosyal güvenlik açıklarını kapatmak için yapılacak tek şey aktif - pasif oranını yükseltmek olmaktadır. Çalışabilir nüfusun; yaklaşık yarısının işgücüne katılmaması, diğer yarısı içinde de kayıtdışı çalışmanın çok yaygın olması aktif sigortalı sayısının düşük kalmasına yol açmaktadır. Çözüm çalışabilir yaştaki nüfusun işgücüne katılım oranını artırmak ve artan katılıma paralel yeni iş olanakları yaratmaktır. Fakat sorunun ekonominin büyüme dinamikleri, yapısal karakteristikleri ile ilgili boyutları vardır. Kısacası, aktif - pasif oranının payını yükseltmek üzere kısa vadede alınabilecek önlemler çok sınırlıdır.

2014 yılı itibarıyla % 8 olan 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfusa oranının, 2025 yılında % 11’e yükselmesi dolayısıyla nüfusun giderek yaşlanması beklenmektedir. 65 yaş üzerindeki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranı incelendiğinde ise 2014 yılında % 12 olan bu değer, 2025 yılında % 15’e yükseleceği tahmin edilmektedir. Elde edilen bu veriler Türkiye’deki nüfus yapısının; doğurganlık oranlarının azalması ve doğumda beklenen yaşam süresinin giderek artması nedenleriyle önemli bir değişim yaşayacağını göstermektedir. Bu gelişmelerin sonucunda yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın, aktif - pasif oranı üzerinde bir baskı ve beraberinde de emeklilik sigortası giderlerini yükseltici bir etki oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan da, yaşlanan nüfusun yanı sıra sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerin ve hanehalkları gelirlerindeki artışın, sağlık harcamalarında yükselmeye neden olması ve dolayısıyla sağlık sigortası giderlerini artırması beklenmektedir. Sonuç olarak, 2000 yıllarda yapılan reform girişimlerine ve dönüşümlere rağmen sosyal güvenlik sistemi, nüfusun tamamını kapsayan, adil, kaliteli ve mali açıdan sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmamıştır. Çalışanları tek bir sosyal sigorta çatısı altında toplayan, kayıt dışı istihdam ile mücadele konusunda etkin denetim-koordinasyon mekanizmasına sahip bir sistem hedefiyle yola çıkmıştır. Ancak günümüzde bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir sosyal güvenlik sisteminin kurulduğunu söylemek zordur.

YEDİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

1. Nüfus

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin toplam nüfusu 14 milyonun altındaydı. Bugün ise toplam nüfus neredeyse 80 milyona gelmiş durumdadır. Buna karşılık, nüfusun sabitlenmesinin 2050 yılı civarında olması beklenmekte ve nüfus 95 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu süreçte nüfus artışı, doğurganlık oranının düşmüş olmasına karşın, doğurganlık çağındaki nüfusun azalan bir hızla da olsa artması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan artık Türkiye, demografik geçiş sürecini aşağı yukarı tamamlamıştır. Bu geçiş süreci, yüksek doğurganlık - yüksek ölüm oranlarından düşük doğurganlık - düşük ölüm oranlarına geçişi içermektedir. Türkiye için hızlı nüfus artış oranları artık geride kalmıştır ve bu sürecin geriye dönüşü de gözükmemektedir. Bunun doğrudan sonucu ise, nüfusun yaş yapısındaki kaçınılmaz olan değişikliklerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye'de ilki 1927 yılında ve sonuncusu da 2000 yılında olmak üzere on dört genel nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlar 1990'a kadar beş yılda bir, 1990'dan sonra ise on yılda bir yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağı uygulanarak bir gün içerisinde yapılan bu sayımlarda kişiler sayım günü buldukları yere göre sayılmışlardır. 25 Nisan 2006 tarihli 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ülke genelindeki tüm adres bilgilerinin tutulacağı bir Ulusal Adres Veri Tabanı oluşturulması ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile ülkede ikamet eden yabancıların ikamet adreslerinin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede elde edilen bilgilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için T.C kimlik numarası kullanılarak MERNİS veri tabanındaki nüfus kütükleri ile eşleştirilmesi, yabancılar için ise pasaport numaraları kullanılarak ayrı bir kütükte tutulması suretiyle oluşan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kurulması öngörülmüştür. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ADNKS'nin kurulması görevi TÜİK'e; sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması görevi ise, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Sistemin kurulması çalışmalarına 2006 yılında başlanılmış ve elde edilen nüfus bilgileri 21 Ocak 2008 tarihinde açıklanmıştır. ADNKS'nin kurulup, işler hale getirilmesiyle ülke nüfusuna ilişkin bilgilerin, sadece on yılda bir yapılan nüfus sayımları suretiyle değil de ikamet adresine dayalı olarak her yıl TÜİK tarafından yayınlanmasına başlanmıştır.

ADNKS'nin verilerine göre; Türkiye'nin toplam nüfusu sürekli artarak 2008 yılında 71,5 milyon kişi, 2009 yılında 72,6 milyon kişi, 2010 yılında 73,7 milyon kişi ve 2011 yılında 74,7 milyon kişi olmuştur. Toplam nüfus 2012 yılı sonunda

75,6 milyon kişi, 2013 yılı sonunda 76,7 milyon kişi ve 2014 yılı sonunda da 77,7 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı sonunda ise toplam nüfus 78,7 milyona ulaşmıştır. Türkiye’de ocuk yaş grubundaki (0-14) nüfusun; 2011 yılında toplam nüfus içindeki payı % 25,3’e ulaşırken, 2012 yılında toplam nüfus içindeki payı % 25’e, 2013 yılında toplam nüfus içindeki payı % 24,6’ya gerilemiştir. 2014 yılı sonu itibariyle ocuk yaş grubundaki (0-14) nüfus 18,9 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 24,3’e ulaşmıştır. 2015 yılında sonu itibariyle de, ocuk yaş grubundaki (0-14) nüfus 18,9 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 24’e gerilemiştir. Diğer taraftan, 15-64 yaş grubunda bulunan (alışma çağındaki) nüfusun; 2011 yılında toplam nüfus içindeki payı % 67,4’e iken, 2012 yılında toplam nüfus içindeki payı % 67,6’ya, 2013 yılında toplam nüfus içindeki payı % 67,7’ye yükselmiştir. 2014 yılı sonu itibariyle, 15-64 yaş grubunda bulunan (alışma çağındaki) nüfus (15-64) 52,6 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 67,8’e ulaşmıştır. 2015 yılı sonu itibariyle de, 15-64 yaş grubunda bulunan (alışma çağındaki) nüfus (15-64) 53,4 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı değişmeyeerek % 67,8’de kalmıştır.

Tablo 78 Yıllara, Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Nüfus (2007-2015)

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi							
Yıllar	Yaş Grubu	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
		(Milyon)			(%)		
2007	Toplam	70 586 256	35 376 533	35 209 723	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 642 391	9 570 773	9 071 618	26,4	27,1	25,8
	15-64	46 943 690	23 655 657	23 288 033	66,5	66,9	66,1
	65 +	5 000 175	2 150 103	2 850 072	7,1	6,1	8,1
2008	Toplam	71 517 100	35 901 154	35 615 946	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 788 587	9 646 960	9 141 627	26,3	26,9	25,7
	15-64	47 835 090	24 114 713	23 720 377	66,9	67,2	66,6
	65 +	4 893 423	2 139 481	2 753 942	6,8	6,0	7,7
2009	Toplam	72 561 312	36 462 470	36 098 842	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 859 334	9 681 912	9 177 422	26,0	26,6	25,4
	15-64	48 618 564	24 557 794	24 060 770	67,0	67,4	66,7
	65 +	5 083 414	2 222 764	2 860 650	7,0	6,1	7,9
2010	Toplam	73 722 988	37 043 182	36 679 806	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 878 582	9 691 297	9 187 285	25,6	26,2	25,0
	15-64	49 516 670	25 020 856	24 495 814	67,2	67,5	66,8
	65 +	5 327 736	2 331 029	2 996 707	7,2	6,3	8,2
2011	Toplam	74 724 269	37 532 954	37 191 315	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 886 575	9 694 739	9 191 836	25,3	25,8	24,7
	15-64	50 346 979	25 440 290	24 906 689	67,4	67,8	67,0
	65 +	5 490 715	2 397 925	3 092 790	7,3	6,4	8,3

2012	Toplam	75 627 384	37 956 168	37 671 216	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 857 179	9 678 382	9 178 797	24,9	25,5	24,4
	15-64	51 088 202	25 803 873	25 284 329	67,6	68,0	67,1
	65 +	5 682 003	2 473 913	3 208 090	7,5	6,5	8,5
2013	Toplam	76 667 864	38 473 360	38 194 504	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 849 814	9 675 248	9 174 566	24,6	25,1	24,0
	15-64	51 926 356	26 237 038	25 689 318	67,7	68,2	67,3
	65 +	5 891 694	2 561 074	3 330 620	7,7	6,7	8,7
2014	Toplam	77 695 904	38 984 302	38 711 602	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 862 430	9 683 155	9 179 275	24,3	24,8	23,7
	15-64	52 640 512	26 601 724	26 038 788	67,8	68,2	67,3
	65 +	6 192 962	2 699 423	3 493 539	8,0	6,9	9,0
2015	Toplam	78 741 053	39 511 191	39 229 862	100,0	100,0	100,0
	0-14	18 886 220	9 695 191	9 191 029	24,0	24,5	23,4
	15-64	53 359 594	26 972 558	26 387 036	67,8	68,3	67,3
	65 +	6 495 239	2 843 442	3 651 797	8,2	7,2	9,3

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Bebek ölüm hızının gerilemesi ve doğuştan beklenen hayat süresinin uzaması sonucunda yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı artmaktadır. 2011 yılı sonu itibarıyla yaşlı nüfus (65+ yaş) 5,5 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 7,4'e ulaşmıştır. 2012 yılı sonu itibarıyla yaşlı nüfus (65+ yaş) 5,7 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 7,5'e ulaşmıştır. 2013 yılı sonu itibarıyla yaşlı nüfus (65+ yaş) 5,9 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 7,7'ye ulaşmıştır. 2014 yılı sonu itibarıyla, yaşlı nüfus (65+ yaş) 6,2 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 8'e ulaşmıştır. 2015 yılı sonu itibarıyla ise, yaşlı nüfus (65+ yaş) 6,5 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 8,2'ye ulaşmıştır. Doğuştan beklenen yaşam süresinin 2015 yılı itibarıyla ortalama 78 yıla ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yaşlı nüfusun artmasıyla çalışma çağı nüfusunun bakmakla yükümlü olduğu nüfus gelecekte artacak ve üretken nüfusun payında azalış meydana gelecektir. Bu çerçevede doğurganlık hızının korunması ve yaşlanan nüfusa yönelik etkin politikaların geliştirmesi gerekmektedir.

Tablo 79 Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2009-2014)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam doğurganlık hızı (%)	2,08	2,06	2,03	2,09	2,07	2,17
Kaba doğum hızı (%)	17,6	17,2	16,8	17,2	17,0	17,3
Doğum sayısı	1.266.751	1.259.877	1.247.081	1.290.387	1.291.217	1.337.504
Annenin ortalama yaşı	26,9	27,2	27,3	27,5	27,7	27,9
Kaba ölüm hızı (%)	5,1	5,0	5,1	5,0	4,9	5,1
Ölüm sayısı	369.703	366.471	376.162	376.338	372.686	390.121
Bebek ölüm hızı (%)	13,9	12,0	11,7	11,6	10,8	11,1
Bebek ölüm sayısı	17 607	15 164	14 567	14 955	13 993	14 821

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

Yıllık nüfus artış hızı 2011 yılında % 13,5 iken, 2012 yılında % 12'ye gerilemiştir. 2013 yılında ise yıllık nüfus artış hızı % 13,7 iken, 2014 yılında % 13,3'e ve 2015 yılında % 13,4'e düşmüştür. Türkiye'de yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümün bir sonucu olarak doğurganlık hızı azalmaktadır. 2006 yılında % 2,12 çocuk olan toplam doğurganlık hızı 2011 yılında 2,03'e, 2012 yılında % 2,09'a ve 2013 yılında ise % 2,07'ye gerileyerek, nüfusun kendini yenileme seviyesi olan % 2,10'un altına inmiştir. Ancak toplam doğurganlık hızı 2014 yılında artarak % 2,17'ye çıkmış ve nüfusun kendini yenileme seviyesinin tekrar üzerine çıkmıştır. Diğer bir deyişle, uzun süredir azalma eğiliminde olan toplam doğurganlık hızı 2000'li yılların ortalarından itibaren yenileme seviyesi civarında durağanlaşmış, fakat 2011 yılında sonra ise bir artış eğilimine girmiştir 2014 yılında kaba doğum hızı % 17,3, doğum sayısı da 1,3 milyon kişidir. Buna karşın 2014 yılında kaba ölüm hızı % 5,1, ölüm sayısı ise 390 bin kişidir. Türkiye nüfus ve sağlık araştırması sonuçlarına göre eğitim ve gelir seviyesinin yüksek olduğu toplum kesimlerinde doğurganlık hızı 1,02'ye kadar düşmektedir. Ancak doğurganlık hızındaki bu azalış düşük seviyelerde kalmış ve toplam doğurganlık hızı 2000'li yılların ortalarından itibaren yenileme seviyesi civarında durağanlaşmıştır. Ortalama evlenme yaşının yükselmesi ve doğumların ertelenmesi durağanlaşmanın nedeni olarak görülmektedir.

Tablo 80 Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/ilçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu (2007-2015)

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi										
Yıllar	Toplam	İl ve ilçe merkezleri			Belde ve köyler			Toplam	İl ve ilçe merkezleri	Belde ve köyler
	Toplam	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	(%)	(%)	(%)
2007	70.586.256	49.747.859	24.928.985	24.818.874	20.838.397	10.447.548	10.390.849	100,0	70,5	29,5
2008	71.517.100	53.611.723	26.946.806	26.664.917	17.905.377	8.954.348	8.951.029	100,0	75,0	25,0
2009	72.561.312	54.807.219	27.589.487	27.217.732	17.754.093	8.872.983	8.881.110	100,0	75,5	24,5
2010	73.722.988	56.222.356	28.308.856	27.913.500	17.500.632	8.734.326	8.766.306	100,0	76,3	23,7
2011	74.724.269	57.385.706	28.853.575	28.532.131	17.338.563	8.679.379	8.659.184	100,0	76,8	23,2
2012	75.627.384	58.448.431	29.348.230	29.100.201	17.178.953	8.607.938	8.571.015	100,0	77,3	22,7
2013	76.667.864	70.034.413	35.135.795	34.898.618	6.633.451	3.337.565	3.295.886	100,0	91,3	8,7
2014	77.695.904	71.286.182	35.755.990	35.530.192	6.409.722	3.228.312	3.181.410	100,0	91,8	8,2
2015	78.741.053	72.523.134	36.376.395	36.146.739	6.217.919	3.134.796	3.083.123	100,0	92,1	7,9

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Türkiye’de nüfus artış oranı düşüyor olsa da, daha küçük kentsel aile birimlerinin geleneksel geniş kırsal aile birimlerinin yerine geçiyor olması nedeniyle hane sayısı artmaya devam etmektedir. Bu çerçevede, Cumhuriyetin kuruluşundan beri kent nüfusunun payı sürekli bir şekilde artmaktadır. 2011 yılında il ve ilçe merkezlerinde toplam 57,4 milyon kişi, belde ve köylerde ise 17,3 milyon kişi ikamet etmektedir. 2012 yılında il ve ilçe merkezlerinde toplam 58,5 milyon kişi, belde ve köylerde ise 17,2 milyon kişi ikamet etmektedir. 2013 yılında, il ve ilçe merkezlerinde toplam 70 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,6 milyon kişi ikamet etmektedir. 2014 yılında, il ve ilçe merkezlerinde toplam 71,3 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,4 milyon kişi ikamet etmektedir. 2015 yılında ise, il ve ilçe merkezlerinde toplam 72,5 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,2 milyon kişi ikamet etmektedir. İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı 2011 yılında % 76,8, 2012 yılında ise % 77,3 iken, 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulması ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak katılmasının da etkisiyle 2013 yılında % 91,3’e, 2014 yılında % 91,8’e ve 2015 yılında da % 92,1’e yükselmiştir. Aynı sebeple belde ve köylerde ikamet edenlerin oranı 2011 yılında % 23,2, 2012 yılında ise % 22,7 iken, 2013 yılında % 8,7’ye, 2014 yılında % 8,2’ye ve 2015 yılında da % 7,9’a gerilemiştir

Tablo 81 Yıllara Göre İllerin Nüfus Artış Hızı ve Net Göç Artış Hızı

İller	2010-2011			2011-2012			2012-2013			2013-2014		
	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Net göç hızı (%)	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Net göç hızı (%)	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Net göç hızı (%)	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Net göç hızı (%)
Toplam	74.724.269	13,5	0	75.627.384	12,0	0	76.667.864	13,7	0	76.667.864	13,3	0
Adana	2.108.805	11,2	-5,6	2.125.635	7,9	-6,3	2.149.260	11,1	-5,7	2.149.260	7,6	-5,4
Adıyaman	593.931	5,1	-16,8	595.261	2,2	-13,8	597.184	3,2	-13,9	597.184	1,1	-12,9
Afyonkarahisar	698.626	1,5	-9,8	703.948	7,6	3,5	707.123	4,5	-6,5	707.123	-1,1	-8,0
Ağrı	555.479	24,5	-17,3	552.404	-5,6	-27,0	551.177	-2,2	-24,6	551.177	-3,2	-29,6
Amasya	323.079	-35,6	-8,4	322.283	-2,5	-5,9	321.977	-0,9	-7,1	321.977	-0,2	-5,7
Ankara	4.890.893	24,7	11,2	4.965.542	15,1	4,5	5.045.083	15,9	6,5	5.045.083	20,6	7,8
Antalya	2.043.482	32,4	13,2	2.092.537	23,7	9,9	2.158.265	30,9	11,4	2.158.265	29,4	12,9
Artvin	166.394	9,9	0,0	167.082	4,1	-1,9	169.334	13,4	8,4	169.334	2,0	-3,7
Aydın	999.163	9,4	1,0	1.006.541	7,4	2,8	1.020.957	14,2	2,3	1.020.957	20,4	13,0
Balıkesir	1.154.314	1,7	0,4	1.160.731	5,5	-0,3	1.162.761	1,7	-0,8	1.162.761	22,4	14,9
Bilecik	203.849	-100,4	1,7	204.116	1,3	11,2	208.888	23,1	4,9	208.888	5,0	-0,1
Bingöl	262.263	27,4	-5,7	262.507	0,9	-13,5	265.514	11,4	0,1	265.514	1,9	-12,9
Bitlis	336.624	23,6	-15,3	337.253	1,9	-17,3	337.156	-0,3	-14,3	337.156	2,6	-17,7
Bolu	276.506	19,3	4,2	281.080	16,4	12,4	283.496	8,6	2,6	283.496	4,6	0,7
Burdur	250.527	-32,8	-3,3	254.341	15,1	11,8	257.267	11,4	4,5	257.267	-1,4	-7,9
Bursa	2.652.126	17,7	6,1	2.688.171	13,5	2,3	2.740.970	19,5	5,0	2.740.970	16,8	5,6
Çanakkale	486.445	-8,1	3,4	493.691	14,8	18,1	502.328	17,3	13,1	502.328	18,7	13,6
Çankırı	177.211	-10,4	-20,9	184.406	39,8	35,5	190.909	34,7	28,1	190.909	-39,3	-45,6
Çorum	534.578	-1,5	-13,5	529.975	-8,6	-13,7	532.080	4,0	-8,2	532.080	-9,2	-16,5
Denizli	942.278	11,2	-0,4	950.557	8,7	2,6	963.464	13,5	3,2	963.464	15,7	3,6
Diyarbakır	1.570.943	27,1	-6,5	1.592.167	13,4	-10,5	1.607.437	10,9	-7,7	1.607.437	17,0	-6,8
Edirne	399.316	22,5	-0,2	399.708	1,0	2,9	398.582	-2,8	-1,9	398.582	4,3	-1,7
Elazığ	558.556	10,6	-5,7	562.703	7,4	-2,2	568.239	9,8	0,2	568.239	0,9	-7,8
Erzincan	215.277	-43,9	-12,4	217.886	12,0	7,1	219.996	9,6	-1,0	219.996	16,4	8,1
Erzurum	780.847	15,2	-7,5	778.195	-3,4	-13,6	766.729	-14,8	-21,4	766.729	-4,5	-22,3
Eskişehir	781.247	21,6	9,2	789.750	10,8	9,0	799.724	12,6	7,0	799.724	15,6	9,8
Gaziantep	1.753.596	30,6	4,2	1.799.558	25,9	1,3	1.844.438	24,6	-0,2	1.844.438	24,1	1,1
Giresun	419.498	0,6	-5,4	419.555	0,1	0,4	425.007	12,9	7,8	425.007	11,6	7,6
Gümüşhane	132.374	21,0	10,9	135.216	21,2	16,1	141.412	44,8	39,8	141.412	34,3	18,9
Hakkari	272.165	79,8	-1,3	279.982	28,3	-16,0	273.041	-25,1	-8,3	273.041	11,8	-13,3
Hatay	1.474.223	-4,3	-5,2	1.483.674	6,4	-5,3	1.503.066	13,0	-6,8	1.503.066	11,1	-4,3
İsparta	411.245	-86,3	-7,1	416.663	13,1	13,0	417.774	2,7	-2,6	417.774	2,4	-4,7
Mersin	1.667.939	12,1	-2,0	1.682.848	8,9	-4,0	1.705.774	13,5	-2,4	1.705.774	12,5	0,4
İstanbul	13.624.240	27,4	9,0	13.854.740	16,8	2,2	14.160.467	21,8	4,7	14.160.467	15,2	1,0
İzmir	3.965.232	4,1	2,3	4.005.459	10,1	2,5	4.061.074	13,8	3,5	4.061.074	12,7	5,6
Kars	305.755	13,1	-18,5	304.821	-3,1	-21,0	300.874	-13,0	-23,1	300.874	-14,8	-32,3
Kastamonu	359.759	-4,1	-1,3	359.808	0,1	1,1	368.093	22,8	11,6	368.093	2,2	-1,7
Kayseri	1.255.349	16,6	2,1	1.274.968	15,5	3,0	1.295.355	15,9	2,2	1.295.355	20,6	5,8

Kırklareli	340.199	22,0	0,4	341.218	3,0	3,9	340.559	-1,9	2,4	340.559	9,2	2,5
Kırşehir	221.015	-3,9	-10,2	221.209	0,9	-0,7	223.498	10,3	-0,4	223.498	-3,5	-6,9
Kocaeli	1.601.720	26,3	8,3	1.634.691	20,4	7,0	1.676.202	25,1	9,8	1.676.202	27,4	14,4
Konya	2.038.555	12,2	-1,2	2.052.281	6,7	1,8	2.079.225	13,0	-1,9	2.079.225	14,1	0,2
Kütahya	564.264	-45,4	-5,5	573.421	16,1	6,7	572.059	-2,4	-5,3	572.059	-0,9	-5,5
Malatya	757.930	23,1	4,5	762.366	5,8	-5,6	762.538	0,2	-9,6	762.538	9,1	-2,8
Manisa	1.340.074	-29,0	-2,0	1.346.162	4,5	-1,4	1.359.463	9,8	-0,5	1.359.463	6,2	-2,1
Kahramanmaraş	1.054.210	9,0	-8,8	1.063.174	8,5	-9,0	1.075.706	11,7	-4,4	1.075.706	12,3	-3,0
Mardin	764.033	25,8	-7,6	773.026	11,7	-11,1	779.738	8,6	-8,8	779.738	11,8	-10,8
Muğla	838.324	25,2	7,0	851.145	15,2	5,8	866.665	18,1	5,3	866.665	31,6	21,0
Muş	414.706	19,0	-13,8	413.260	-3,5	-25,6	412.553	-1,7	-21,9	412.553	-3,2	-25,5
Nevşehir	283.247	3,2	-8,4	285.190	6,8	-2,3	285.460	0,9	-6,4	285.460	2,8	-10,4
Niğde	337.553	-1,1	-15,4	340.270	8,0	-3,4	343.658	9,9	-2,2	343.658	0,7	-12,0
Ordu	714.390	-6,7	-14,6	741.371	37,1	29,6	731.452	-13,5	-21,0	731.452	-9,9	-15,6
Rize	323.012	10,5	0,0	324.152	3,5	-4,7	328.205	12,4	3,0	328.205	4,8	-1,9
Sakarya	888.556	17,8	4,4	902.267	15,3	5,2	917.373	16,6	3,9	917.373	16,6	4,7
Samsun	1.251.729	-0,7	-6,6	1.251.722	0,0	-7,4	1.261.810	8,0	-3,1	1.261.810	6,5	-2,7
Siirt	310.468	32,0	-12,7	310.879	1,3	-18,5	314.153	10,5	-7,8	314.153	13,3	-11,9
Sinop	203.027	1,2	-2,9	201.311	-8,5	-10,3	204.568	16,3	10,9	204.568	-0,2	-5,7
Sivas	627.056	-23,9	-11,5	623.535	-5,6	-9,5	623.824	0,5	-6,2	623.824	-1,1	-8,2
Tekirdağ	829.873	39,0	16,6	852.321	26,7	16,7	874.475	25,7	15,7	874.475	36,2	24,3
Tokat	608.299	-15,5	-11,1	613.990	9,3	4,8	598.708	-25,2	-33,0	598.708	-1,3	-4,7
Trabzon	757.353	-8,4	-17,8	757.898	0,7	-4,8	758.237	0,4	-6,4	758.237	11,2	2,8
Tunceli	85.062	103,5	-2,7	86.276	14,2	-2,7	85.428	-9,9	33,9	85.428	12,8	5,5
Şanlıurfa	1.716.254	31,3	-3,3	1.762.075	26,3	-7,3	1.801.980	22,4	-7,8	1.801.980	24,0	-7,2
Uşak	339.731	5,1	-4,4	342.269	7,4	2,7	346.508	12,3	0,5	346.508	8,5	-2,0
Van	1.022.532	-12,5	-46,7	1.051.975	28,4	3,2	1.070.113	17,1	-6,0	1.070.113	14,3	-15,4
Yozgat	465.696	-22,1	-24,8	453.211	-27,2	-21,6	444.211	-20,1	-22,0	444.211	-26,6	-26,3
Zonguldak	612.406	-11,8	-12,7	606.527	-9,6	-13,8	601.567	-8,2	-14,1	601.567	-4,6	-11,1
Aksaray	378.823	3,5	-6,2	379.915	2,9	-4,5	382.806	7,6	-5,8	382.806	3,8	-6,8
Bayburt	76.724	30,6	-7,4	75.797	-12,2	-5,5	75.620	-2,3	1,5	75.620	63,9	42,2
Karaman	234.005	5,9	-7,5	235.424	6,0	0,5	237.939	10,6	-2,9	237.939	10,1	-4,6
Kırıkkale	274.992	-6,0	-19,1	274.727	-1,0	-0,5	274.658	-0,3	-9,9	274.658	-13,1	-19,9
Batman	524.499	27,5	-2,8	534.205	18,4	-9,0	547.581	20,7	-2,5	547.581	18,1	-5,3
Şırnak	457.997	62,8	-1,2	466.982	19,4	-7,6	475.255	17,6	-1,5	475.255	28,4	-6,9
Bartın	187.291	-2,5	-5,6	188.436	6,1	-1,0	189.139	3,7	-1,3	189.139	1,4	-5,8
Ardahan	107.455	18,8	-16,3	106.643	-7,6	-9,9	102.782	-36,9	-22,9	102.782	-19,4	-26,5
İğdır	188.857	23,8	-8,8	190.409	8,2	-11,5	190.424	0,1	-15,1	190.424	8,5	-10,6
Yalova	206.535	13,6	2,4	211.799	25,2	10,2	220.122	38,5	22,3	220.122	28,6	16,1
Karabük	219.728	-35,2	-3,8	225.145	24,4	22,8	230.251	22,4	8,6	230.251	4,7	1,1
Kilis	124.452	10,6	-13,8	124.320	-1,1	-14,1	128.586	33,7	3,2	128.586	1,5	-13,1
Osmaniye	485.357	12,7	-5,6	492.135	13,9	-4,0	498.981	13,8	-0,5	498.981	15,6	-0,7
Düzce	342.146	11,6	1,7	346.493	12,6	-0,4	351.509	14,4	3,0	351.509	11,4	-0,8

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

2011 yılında Türkiye'nin toplam nüfusunun % 18,2'sinin ikamet ettiği İstanbul, 13,6 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla takip eden iller; % 6,6 ile (4.890.893 kişi) Ankara, % 5,3 ile (3.965.232 kişi) İzmir, % 3,6 ile (2.652.126 kişi) Bursa ve % 2,8 ile (2.108.805 kişi) Adana'dır. Bayburt ili ise 76.724 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur. 2012 yılında toplam nüfusun % 18,3'ünün ikamet ettiği İstanbul, 13,9 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla takip eden iller; % 6,6 ile (4.965.542 kişi) Ankara, % 5,3 ile (4.005.459 kişi) İzmir, % 3,6 ile (2.688.171 kişi) Bursa ve % 2,8 ile (2.125.635 kişi) Adana'dır. Bayburt ili ise 75.797 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur. 2013 yılında, toplam nüfusun % 18,5'inin ikamet ettiği İstanbul, 14,2 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla takip eden iller; % 6,6 ile (5.045.083 kişi) Ankara, % 5,3 ile (4.061.074 kişi) İzmir, % 3,6 ile (2.740.970 kişi) Bursa ve % 2,8 ile (2.158.265 kişi) Antalya'dır. Bayburt ili ise 75.620 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur. 2014 yılında toplam nüfusun %18,5'inin ikamet ettiği İstanbul, 14,4 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla % 6,6 ile (5.150.072 kişi) Ankara, %5,3 ile (4.113.072 kişi) İzmir, %3,6 ile (2.787.539 kişi) Bursa ve % 2,9 ile (2.222.562 kişi) Antalya illeri takip etmiştir. Bayburt ili ise 80.607 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur. 2015 yılında ise, toplam nüfusun % 18,6'sının ikamet ettiği İstanbul, 14,7 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla ile % 6,7 (5.270.575 kişi) Ankara, 5,3 % ile (4.168.415 kişi) İzmir, 3,6 % ile (2.842.547 kişi) Bursa ve % 2,9 ile (2.288.456 kişi) Antalya illeri takip etmiştir. Bayburt ili ise 78.607 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur.

2010-2011 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 25, Antalya % 32, Bingöl % 27, Bitlis % 24, Diyarbakır % 27, Edirne % 23, Eskişehir % 22, Gaziantep % 31, Hakkari % 80, İstanbul % 27, Kırklareli % 22, Kocaeli % 26, Malatya, % 23, Mardin % 26, Muğla % 25, Siirt % 32, Tekirdağ % 39, Tunceli % 104, Şanlıurfa % 31, Bayburt % 31, Batman % 28, Şırnak % 63 ve Iğdır % 24 olarak gerçekleşmiştir. 2010-2011 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Amasya % -36, Bilecik % -100, Burdur % -33, Çankırı % -10, Erzincan % -43, Isparta % -86, Kütahya % -45, Manisa % -29, Sivas % -24, Yozgat % -22, Karabük % -35 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2010-2011 dönemi net göç hızına baktığımızda ise, göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 11, Antalya % 13, Bursa % 6, Eskişehir % 9, Gümüşhane % 11, İstanbul % 9, Kocaeli % 8 ve Tekirdağ % 9 olarak gerçekleşmiştir. 2010-2011 döneminde göç veren iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre

şöyledir; Ağrı % -17, Bitlis % -15, Çankırı % -21, Çorum % -14, Erzincan % -12, Kars % -19, Kırşehir % -10, Muş % -14, Niğde % -15, Ordu % -15, Siirt % -13, Sivas % -12, Trabzon % -18, Van % -47, Yozgat % -25, Zonguldak % -13, Kırıkkale % -19, Ardahan % -16 ve Kilis % -14 olarak gerçekleşmiştir.

2011-2012 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 15, Antalya % 24, Bolu % 16, Burdur % 15, Çankırı % 40, Gaziantep % 26, Gümüşhane % 21, Hakkari % 28, İstanbul % 16, Kocaeli % 20, Kütahya % 16, Muğla % 15, Ordu % 37, Sakarya % 15, Tekirdağ % 17, Şanlıurfa % 26, Van % 28, Batman % 18, Şırnak % 19, Yalova % 25 ve Karabük % 23 olarak gerçekleşmiştir. 2011-2012 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Sinop % -9, Sivas % -6, Yozgat % -27, Zonguldak % -10, Bayburt % -12 ve Ardahan % -8 gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2011-2012 dönemi net göç hızına baktığımızda ise, göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 5, Antalya % 10, Bilecik % 11, Bolu % 12, Burdur % 12, Çanakkale % 18, Çankırı % 36, Eskişehir % 9, Gümüşhane % 16, Isparta % 13, Kocaeli % 7, Ordu % 30, Tekirdağ % 17, Yalova % 10 ve Karabük % 23 olarak gerçekleşmiştir. 2011-2012 döneminde göç veren iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Adıyaman % -14, Ağrı % -27, Bingöl % -14, Bitlis % -17, Çorum % -14, Diyarbakır % -11, Erzurum % -14, Hakkari % -16, Kars % -21, Kırşehir % -10, Muş % -14, Niğde % -15, Ordu % -15, Siirt % -13, Sivas % -12, Şanlıurfa % -7, Yozgat % -22, Zonguldak % -14, Kırıkkale % -19, Batman % -9, Şırnak % -8, Ardahan % -10, Iğdır % -12 ve Kilis % -14 olarak gerçekleşmiştir.

2012-2013 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 16, Antalya % 31, Bilecik % 23, Bursa % 20, Çanakkale % 18, Çankırı % 35, Gaziantep % 25, Gümüşhane % 45, İstanbul % 22, Kastamonu % 23, Kayseri % 25, Kocaeli % 26, Muğla % 18, Sakarya % 17, Sinop % 16, Tekirdağ % 26, Şanlıurfa % 22, Van % 17, Batman % 21, Şırnak % 18, Yalova % 39, Karabük % 22 ve Kilis % 34 olarak gerçekleşmiştir. 2012-2013 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Erzurum % -15, Hakkari % 25, Kars % -13, Ordu % -14, Tokat % -25, Yozgat % -21 ve Ardahan % -36 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2012-2013 dönemi net göç hızına baktığımızda göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Antalya % 11, Çanakkale % 13, Çankırı % 28, Gümüşhane % 40, Kastamonu % 12, Kocaeli % 10, Sinop % 11, Tekirdağ % 16, Tunceli % 34 ve Yalova % 22 olarak gerçekleşmiştir. 2012-2013 döneminde göç veren iller ve bunların

net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Adıyaman % -14, Ağrı % -25, Amasya % -7, Bitlis % -14, Çorum % -8, Erzurum % -21, Hakkari % -8, Kars % -23, Malatya % -10, Mardin % -9, Muş % -22, Ordu % -21, Siirt % -8, Tokat % -33, Yozgat % -22, Zonguldak % -14, Kırıkkale % -10, Ardahan % -23 ve Iğdır % -15 olarak gerçekleşmiştir.

2013-2014 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 21, Antalya % 30, Aydın % 21, Balıkesir % 22, Bursa % 17, Çanakkale % 19, Gaziantep % 24, Gümüşhane % 34, İstanbul % 15, Kayseri % 21, Kocaeli % 14, Muğla % 32, Sakarya % 17, Tekirdağ % 36, Şanlıurfa % 24, Van % 14, Bayburt % 64, Batman % 18, Şırnak % 28, Yalova % 29 ve Osmaniye % 16 olarak gerçekleşmiştir. 2013-2014 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Çankırı % 39, Erzurum % -5, Kars % -14, Yozgat % -27, Zonguldak % 5 ve Ardahan % -20 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2013-2014 dönemi net göç hızına baktığımızda göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Antalya % 12, Aydın % 13, Balıkesir % 15, Çanakkale % 14, Gümüşhane % 19, Eskişehir % 10, Kocaeli % 14, Muğla % 21, Tekirdağ % 24, Tunceli % 6, Bayburt % 42 ve Yalova % 16 olarak gerçekleşmiştir. 2013-2014 döneminde göç veren iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Adıyaman % -13, Ağrı % -30, Amasya % -6, Bingöl % -13, Bitlis % -18, Burdur % -8, Çankırı % -46, Çorum % -17, Diyarbakır % 7, Erzurum % -22, Hakkari % -13, Kars % -32, Mardin % -11, Muş % -26, Nevşehir % -10, Niğde % 12, , Muş % -26, Ordu % -16, Siirt % -12, Sivas % 8, Şanlıurfa % -7, Van % -15, Yozgat % -26, Zonguldak % -11, Aksaray % -7, Kırıkkale % -20, Şırnak % -7, Bartın % -6, Ardahan % -27, Iğdır % -11 ve Kilis % -14 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'ye komşu Ortadoğu'da yer alan ülkelerindeki siyasi, ekonomik ve sosyal problemler, ülkemize yönelik önemli kitlesel nüfus hareketlerine neden olmaktadır. 2011 yılında Suriye'de başlayan ve giderek şiddeti artan iç karışıklık nedeniyle yaklaşık 7 milyon kişi evini terk etmiş, 3 milyon Suriyeli de komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de 2,5 milyon Suriyeli sığınmacıya geçici koruma sağlamıştır. Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar devam etmesi nedeniyle, halen 10 ilde kurulan 25 adet barınma merkeziyle yaklaşık 268 bin Suriye vatandaşı Türkiye'de korunma sağlanmaktadır. Bu çerçevede, göç alanında etkin ve koordineli politikaların uygulanması amacıyla İçişleri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ancak göç alanında güvenilir bir veri sisteminin oluşturulması, yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının

statülerinin güçlendirilmesi, uluslararası korumadan faydalananlar için sağlık, barınma ve eğitim sorunlarının giderilmesi ihtiyacı devam etmektedir.

Türkiye’de, genç nüfusun yarattığı demografiden faydalanılması, toplam doğurganlık hızındaki düşüşlerin önlenerek üretken ve dinamik nüfus yapısının korunması ihtiyacı kendini göstermektedir. Ayrıca nüfusun yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve ülke ekonomisini destekleyecek etkin bir göç yönetiminin oluşturulması çerçevesinde politikaların geliştirilmesine ve uygulamaya konulmasına da ihtiyaç vardır. Günümüzdeki Türkiye nüfus dinamikleri gerek nicel gerek nitel anlamda, demografik açıdan olgunlaşmış ve eğitilmiş işgücü piyasası dinamiklerinden çok farklıdır. Çünkü Türkiye’de, kırdan kente göç henüz tamamlanmamıştır, çalışanların eğitim düzeyi ve kadınların işgücüne katılım düzeyleri çok düşüktür ve tarımda hala çalışan nüfusun dörtte biri barınmaktadır. Türkiye, mevcut beşeri sermaye stokunu artırmazsa, nüfus olarak fırsat penceresinin arta kalanından da yararlanmam imkanını kaçırmak durumunda kalabilir.

2. Sağlık

Türkiye’de 2000’li yıllarda devlet tarafından yürürlüğe koyulan sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde hizmet kalitesinde ve sağlık hizmetlerine erişimde önemli ilerlemeler ile ciddi iyileşmeler kaydedilmiştir. Bu kapsamda; aile hekimliği, anne ve çocuk sağlığı, hastane ve hasta yatak sayıları, sağlık personeli, koruyucu sağlık, kurumsal yapılanma, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hasta hakları başta olmak üzere pek çok alanda reform niteliğinde gelişmeler sağlanmıştır. Temel sağlık göstergelerinde önemli iyileşmeler kaydedilmiş, bebek ölüm hızı ve anne ölüm oranı hızla düşürülmüş ve doğuştan beklenen yaşam süresi yükselmiştir. Buna karşın, fiziki altyapı ve sağlık personelinin kent - kırsal ve bölgeler arası dağılımındaki farklılıklar ile sağlık hizmetlerinin finansmanının sürdürülebilirliğine ilişkin sorunlar önemini korumaktadır. Kişi başı hekim müracaat sayısı 2013 yılında 8,2’ye, sağlık personeli sayısı 735 bin kişiye ulaşmıştır. 2014 yılında ise, kişi başı hekim müracaat sayısı 8,3’e, sağlık personeli sayısı da 760 bin kişiye yükselmiştir. Bu iyileşmeler sağlık hizmetlerinde memnuniyet oranlarına da yansımıştır. Böylece sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet oranı 2013 yılında % 75 olmuştur. Fakat bu oran 2014 yılında biraz azalarak % 71’e inmiştir. Bebek ölüm oranı, yıllar itibarıyla ciddi düşüş göstererek 2013 yılında bin canlı doğumda 7,8’e gerilemiştir. 2014 yılında ise bebek ölüm oranı 7,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan da bu göstergelere ilişkin bölgesel farklılıklar sürmektedir.

Tablo 82 Sağlık Alanında Gelişmeler, 2009-2014

Yıllar	Toplam sağlık kurumu sayısı	Yataklı sağlık kurumu sayısı	Yataksız sağlık kurumu sayısı	Toplam yatak sayısı	1000 kişi başına düşen yatak sayısı	Hekim sayısı	Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı	Hekim Başına Düşen Hasta Sayısı
2009	15.205	1.389	13.816	188.638	2,6	118.641	612	4.447
2010	26.993	1.439	25.554	200.239	2,72	123.447	597	4.367
2011	27.997	1.453	26.544	194.504	2,6	126.029	593	4.850
2012	29.960	1.483	28.477	200.072	2,65	129.772	583	4.791
2013	30.116	1.517	28.599	202.031	2,64	133.775	573	4.712
2014	30.176	1.528	28.648	206.836	2,66	135.616	573	4.648

Kaynak: Sağlık Bakanlığı 2014 İstatistik Yıllığı, TÜİK

Sağlık altyapısında Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarda özellikle hem yatak kapasitesi hem de mevcut hasta odalarının nitelikli odalara (içinde banyosu ve tuvaleti bulunan ikişer kişilik odalar) dönüştürülmesi açısından iyileşmeler görülmektedir. 2013 yılında yatak kapasitesinin % 60’ı Sağlık Bakanlığına, % 18’i üniversitelere, % 19’u özel sektöre ve % 3’ü diğer kuruluşlara aittir. 2014 yılında ise kurum ve kuruluşlara ait yatak kapasitesine ilişkin oranlarda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Nitelikli yatak sayısı 2013 yılında Sağlık Bakanlığına ait hastanelerde 45.241’e, üniversitelerde 16.921’e ve özel sektörde ise 30.380’e yükselmiştir. Nitelikli yatak sayısı 2014 yılında ise, Sağlık Bakanlığına ait hastanelerde 50.587’ye, üniversitelerde 18.651’e ve özel sektörde ise 29.283’e yükselmiştir. Bu dönüşüm neticesinde nitelikli yatak sayısının tüm yataklara oranı 2013 yılında % 46, 2014 yılında ise % 48 olmuştur.

Türkiye’de mevcut sağlık hizmetlerine olan talep her yıl artmakta olup 2009-2014 döneminde hastanelere yapılan toplam müracaat sayısı % 59 artarken, özel sektörde bu artış % 195 olarak gerçekleşmiştir. Özel sektörün toplam müracaat içerisindeki payı 2013 yılında % 18,8, 2014 yılında ise % 18,2 olmuştur. Bu süreçte toplam müracaat sayısının artışında, sağlık altyapısının iyileştirilmesi ve sağlık hizmetine erişimin kolaylaştırılması etkili olmuştur. Ancak yatak kapasitesindeki ve dağılımındaki bu iyileşmelere rağmen, ülke genelindeki bölgesel dağılım sorunları devam etmektedir. Ayrıca üniversite hastanelerinin eğitim ve araştırma faaliyetleri ile sağlık hizmet sunumundaki rolleri net bir şekilde tanım-

lanarak hem hastanelerin mali sürdürülebilirliğini temin edecek hem de nitelikli tıp eğitimi ve araştırmaların yapılmasını sağlayacak yapısal reformların hayata geçirilmesine yönelik ihtiyaçlar sürmektedir. Ancak, üniversite hastanelerinin son yıllarda finansal açıdan sıkıntılarının arttığı ve birçok üniversite tıp fakültesi hastanesi döner sermaye işletmesinin zarar ettiği ve borçlarının giderek artan bir seyir izlediği gözlenmektedir.

Türkiye’de 2013 yılı itibarıyla toplam hekim sayısı 133.775, dış hekimi sayısı 22.295 ve hemşire sayısı 139.544’tür. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 175 ve hemşire sayısı 182’tir. 2014 yılı itibarıyla ise, toplam hekim sayısı 135.616, dış hekimi sayısı 22.996 ve hemşire sayısı 142.432’dir. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 175 ve hemşire sayısı 183’tür. Sağlık personeli ülke ortalaması, AB ve Dünya Sağlık Örgütü ortalamasının gerisinde olup özellikle hemşire açığı daha belirgin görünmektedir. Hekim açığını azaltmak amacıyla 2013 yılında tıp fakültesi kontenjanı artırılarak 11.454’e yükseltilmiştir. Aynı dönemde hemşire kontenjanı da artırılarak 15.193’e çıkartılmıştır. 2014 yılında ise tıp fakültesi kontenjanı 12.449, hemşire kontenjanı ise 5.824 olmuştur.

Türkiye’deki sağlık sisteminde temel unsur; ülke vatandaşlarının yaşam kalitesi ve süresinin yükseltilmesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayata aktif bir şekilde katılımlarının sağlanmasıdır. Bu doğrultuda, veriye dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmet sunumu için sağlık alanında dönüşüm programı ortaya koyulmuştur. Böylelikle de, sağlık sisteminde dönüşüm programı kapsamında önemli reformlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca sağlık hizmet kalitesinde iyileştirmeler ve düzeltilmeler meydana gelmiştir. Bu kapsamda sağlık hizmetinin niteliği ve erişilebilirliği giderek artarken, buna karşılık olarak sağlık maliyetleri de ciddi boyutlarda artmaktadır. Bu durum da, sağlık hizmetinin sürdürülebilirliği sorununa neden olmaktadır. Kısacası, sağlık hizmetinde nitelik ile maliyet arasındaki denge kurularak sürdürülebilir bir sağlık sistemi kurulmalıdır.

3. Eğitim

Küreselleşmenin özellikle ekonomi ve kalkınmaya etkileri, bilim ve teknolojiye giderek hızlanan gelişmeler, bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonların yenilemeleri gibi birbirini etkileyen ve kuvvetlendiren faktörler, 1990’lardan başlayarak bilginin dolayısıyla da eğitimin önemini artırmıştır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan küresel kriz ve artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim düzeyi düşük kitleleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu poli-

tikalara ek olarak, tekrar ekonomiye katılmalarını sağlayacak eğitim politikaları oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Bu süreçte, ülke ekonomisinin ihtiyaçlarına yönelik olarak bilgi ve beceri düzeyini artırmayı amaçlayan eğitimler önemli rol oynamaktadır.

Türkiye’de eğitim sisteminin temel sorun alanları; eğitime erişim ve eğitimin kalitesi olarak kendini göstermektedir. Bu çerçevede erişim sorunu kapsamında; okullaşma oranları, bölgeler, cinsiyetler arası fırsat eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır. Eğitimde kalite sorunu kapsamında ise, fiziki altyapı yetersizlikleri, müfredatın güncellenmesi, öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi ve eğitim materyallerinin müfredatla uyumu gibi hususlar öne çıkmaktadır. Eğitime erişim kapsamında, okul öncesi eğitimde okullaşma oranı % 47’ye ulaşmış olmakla birlikte, bu oran hala AB ülke ortalamasının altındadır. Okullaşma oranının istenilen düzeyde artmasını engelleyen başlıca faktörler; ilköğretime geç kayıtlar ile bitirmeden ayrılanlar ve başta kızlar olmak üzere kırsal kesimdeki çocukların eğitime erişimindeki sorunlardır. Ortaöğretimde ise, brüt okullaşma oranı son on yılda % 81’den % 107’ye ulaşmakla birlikte, bölgesel farklılıklar hala devam etmektedir. Türkiye genelinde ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranı % 95 olmakla beraber, 2012 yılında zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması sonucunda ilköğretimden ortaöğretime geçişlerde ve dolayısıyla ortaöğretim okullaşma oranında artışın sürmesi beklenmektedir. Eğitime erişimdeki sorunların yanı sıra, eğitimin kalitesine ilişkin sorunlar da önemini korumaktadır. Bu kapsamda öğrenme ortamlarının niteliğinin artırılması, öğretmen yetiştirme sisteminin yeniden yapılandırılması, öğrenme faaliyetlerinde etkinlik sağlanması, müfredatın teknolojiyle uyumlu hale getirilmesi, derslik başına düşen öğrenci sayısının azaltılması ve ikili eğitimden tam gün eğitime geçilmesi ihtiyacı sürmektedir.

**Tablo 83 Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları
(2009-2010 / 2014/2015)**

Eğitim ve Öğretim Kademeleri	2009-2010		2010-2011		2011-2012		2012-2013		2013-2014		2014-2015	
	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)
Okul Öncesi Eğitim (1)	981	40,7	1.116	45,3	1.170	46,4	1.077	44	1.059	43,5	1.156	46,8
İlköğretim (2)	10.917	106,5	10.981	107,6	10.979	108,4	11.160	107,6	11.053	107	10.712	103,9
Ortaöğretim (2)	4.240	84,2	4.749	89,7	4.756	92,6	4.995	96,8	5.420	103,3	5.691	107,4
a) Genel Lise	2.421	48,1	2.676	50,6	2.666	51,9	2.725	52,8	2.906	55,4	2.902	54,8
b) Mesleki - Teknik Eğitim	1.819	36,1	2.072	39,1	2.090	40,7	2.269	43,9	2.513	47,9	2.788	52,6
Yükseköğretim (3)	3.322	67	3.627	72,5	4.113	81,6	4.677	92,1	4.997	97,1	5.642	109,6
Örgün Eğitim	1.765	35,6	1.913	38,2	2.161	42,9	2.420	47,6	2.606	50,1	2.793	53,7
Yaygın Eğitim (4)	7.062	-	7.786	-	8.524	-	8.071	-	8.491	-	9.908	-

Kaynak: 2016 Yıllık Programı Kalkınma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK,

- (1) 4-5 yaş çağı nüfusuna göre hesaplanmıştır. (2) Açık ortaokul ve açık lise öğrencileri dâhildir.
- (3) Üniversiteler ve diğer eğitim kurumları dâhil, lisansüstü öğrenciler hariçtir. 18-21 yaş grubu için hesaplanmıştır.
- (4) Yaygın eğitim kurumlarına ait öğrenci sayısı bilgileri bir önceki öğretim yılı sonu itibarıyla verilmiştir.

Son yıllarda öğretmen sayısındaki artış oranı öğrenci sayısındaki artış oranına göre daha fazla olmakla birlikte öğretmen başına düşen öğrenci sayısı eğitimin tüm kademelerinde OECD ve AB ülke ortalamalarına göre yüksektir. Ayrıca öğretmenlerin ülke geneline dağılımında bölgeler arası farklılıklar önemini korumaktadır. Ülke genelinde ilkokullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 18, ortaokullarda ise 17'dir. Son on yılda Türkiye çapında, hayırseverlerin yapmış olduğu dersliklerde dahil olmak üzere, 234 bin yeni derslik yapılmıştır. Böylece derslik başına düşen öğrenci sayısında önemli düzeyde iyileşme sağlanmıştır. Zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması ve eğitime başlama yaşının erkene çekilmesiyle başta ortaöğretim kademesinde olmak üzere okullaşan öğrenci sayısında ve derslik ihtiyacında artış yaşanmıştır. Bu kapsamda, eğitime ayrılan kamu kaynaklarının artırılması sonucunda yıllık ortalama derslik yapımının iki kat artması gerekmektedir. Türkiye genelinde ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 29'a düşmekle birlikte, özellikle göç alan büyükşehirler ile Doğu bölgelerindeki illerde bu sayının yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu sorun bu illerin kent merkezlerinde daha belirginleşmektedir.

Mesleki ve teknik eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin ortaöğretim içindeki payı son on yılda % 36'ten % 45'e ulaşmıştır. Bu oran 2012-2013 yılı öğretim dönemindeki yeni kayıtlar itibarıyla % 61'e ulaşmıştır. Ancak bu durum teknik ve endüstri meslek liselerindeki artıştan daha çok, imam hatip meslek liselerindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan eğitimde OECD üyesi ülkelerin öğrencileri arasındaki Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) sonuçlarında Türk öğrencilerin başarısız sonuçları, Türkiye'de eğitim faaliyetleri açısından önemli gösterge olarak kabul edilmeli ve buna ilişkin bilimsel ve akılcı çözümler üretilmelidir.

Türkiye'de 2015 yılı itibarıyla 109'u devlet ve 76'sı vakıf olmak üzere toplam 185 üniversite bulunmaktadır. Ayrıca, 2006-2013 yılları arasında örgün yükseköğretim kontenjanları % 94 oranında artarak 2015 yılı itibarıyla 823.739 olmuştur. Yeni kurulan üniversitelerle birlikte fiziki ihtiyaçlarda artış meydana gelmiştir. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarında ilave kapalı alanlar yaratılması gereği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte mevcut kapalı alanların da ayrıca daha etkin şekilde kullanılması gerekmektedir. Artan üniversite sayısı ve örgün yükseköğretim kontenjanlarına paralel olarak yurt ihtiyacı da artmaktadır. 2015-2016 eğitim öğretim döneminde yükseköğretim düzeyindeki yurt kapasitesi 887.542'dir. Bu kapasitenin 354.337'si Yurt-Kur, 112.252'si üniversite, 354.337'si de özel yurtlardan oluşmaktadır. Yurt-Kur yurtlarında öğrenci başvuru sayısının boş yatak kapasitesi karşılama oranı % 48 olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda giderek artan üniversite ve öğrenci sayısı nedeniyle, ilerleyen süreçte öğrencilerin barınma ve burs/kredi ihtiyaçlarının artacağı göz önünde bulundurulduğunda finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerekli olmaktadır. Buna bağlı olarak da, Yüksek Öğretim Kredi ve Yurtlar Kurumunun kurumsal ve fiziksel kapasitesinin geliştirilmesi ihtiyacı kendini göstermektedir.

Eğitimin temel amacı; düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş, özgüven ve sorumluluk duygusu ile yenilikçilik özelliklerine sahip, demokratik değerleri özümsemiş, farklı kültürleri yorumlayabilen, paylaşıma ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, bilimsel gelişmelere açık, teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumu gereklerini haiz, üretken ve mutlu bireylerin yetişmesidir. Ancak temel eğitimden yükseköğretime, açık ve uzaktan eğitimden örgün eğitime ve mesleki eğitimden hayat boyu eğitime Türkiye'deki eğitim sistemi bunun çok uzağındadır. Sürekli değişen eğitim sistemleri, geleceğine yönelik belirsizlikler ve eğitimdeki analitik düşünme yetisini kazandırmaktan çok ezberciliğe yol açan anlayış, eğitimin en temel sorun alanları olarak durmaktadır.

Yükseköğretimde; toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir sistemine ulaşılmaması hedeflenmelidir. Bugün itibarıyla bunun gerçekleştiğini söylemek çok zordur. Hatta yükseköğretim nicelik olarak artış gösterse de, nitelik ve kalite olarak yeterince gelişmemektedir. Oysaki Türkiye'nin geleceği, kişi başına düşen geliri yüksek, kültürlü ve aydın bireylerden oluşan bir toplum olup olmayacağı, bu eğitim faaliyetlerinin başarısıyla çok yakından ilgili olacaktır. Halen çalışabilir yaştaki nüfusun artış hızı, son on yıllarda gerçekleşen istihdam artış hızından daha yüksektir. Böylece genel olarak istihdam yaratılması, özel olarak da gençlerin ve kadınların istihdamı, Türkiye'nin kalkınması çerçevesinde düşünüldüğünde eğitimin öncelikli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu çerçevede yapılması gereken, tarımdan ayrılanlar için önce daha fazla eğitim ve ardından yaşam boyu öğrenme, yani meslek eğitimi politikalarıdır. Ayrıca işgücü piyasasına katıldıkları halde iş bulamayan kentli ve daha iyi eğitilmiş gençler içinse de, çağın koşullarına uygun beceri geliştirme eğitim programlarıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Bu raporda Türkiye ekonomisinin 2015 yılı performansı ekonomik büyüme, kamu maliyesi, ödemeler dengesi, dış ticaret, istihdam ve sosyal güvenlik ile sosyal yapı alt başlıkları altında yakın dönemin tarihsel perspektifinde değerlendirilmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye ekonomisi değerlendirildiğinde; öncelikle petrol fiyatlarındaki düşüşün cari açığın azalmasına katkı sağladığı görülmüştür. ABD Merkez Bankasının faiz artımındaki gecikme ve Avrupa Merkez Bankasının açıkladığı parasal genişleme programı Türkiye'ye yönelik yabancı fon girişinde artışlara sebep olmuştur. Avrupa Merkez Bankasının açıkladığı yeni genişleme politikası Avrupa'da kısmen toparlanma sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum da, Türkiye'nin ihracatını olumlu etkilemiştir. Bölgede yaşanan jeopolitik gelişmeler ve küresel ticaretteki yavaşlama sonucunda dış talepte oluşan daralma, yurtiçi ekonomik faaliyeti olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye, para politikasındaki temkinli duruşunu korumakta ve faiz oranlarını sabit tutmaya devam etmektedir.

Küresel ekonomi politikalarında normalleşmeye dair devam eden belirsizlikler, küresel risk iştahını ve sermaye akımlarına olan duyarlılığı artırmaktadır. Son dönemde petrol fiyatlarındaki düşüş, ABD Merkez Bankasının faiz artımı konusunda tutumu ve böylece faiz artırımını beklentisinin ileriye doğru kayması ile Avrupa Merkez Bankasının açıkladığı parasal genişleme programı piyasaları etkileyen ana faktörler olmuştur. Bu doğrultuda, küresel ekonomide beklenen gelişmeler önemini korumaktadır. ABD'nin büyüme performansında iyileşme görülmesine karşın, Avro Bölgesi'ndeki toparlanma zayıf seyrini korumaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızları ise aşağı yönlü eğilimini sürdürmektedir. ABD'nin faiz artırımını ve para politikasındaki normalleşme sürecine ilişkin belirsizlikleri, dolarının diğer para birimleri karşısında güçlenmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketleri dalgalı bir seyir izlemektedir. Düşen petrol fiyatları ve finansal koşullardaki iyileşme gelişmiş ülkeleri desteklerken gelişmiş ülkeler merkezli para politikası kararları ve düşük emtia fiyatları gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Gelişmiş ekonomilerde devam eden yüksek borçluluk seviyeleri ve henüz istikrara kavuşmayan güven ortamı nedeniyle toparlanma hala istenen düzeyde değildir. Gelişmekte olan ekonomilerde sebepleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte yavaş büyüme hakimdir. Dünya ekonomisine ilişkin riskler varlığını korumakla birlikte, büyümenin 2016 yılında bir miktar ivme kazanması beklenmektedir. Avro Bölgesi'nde toparlanmanın gecikmesi, finansal piyasalardaki oynaklık, gelişmekte olan ekonomilerdeki yavaş büyüme ve düşük emtia fiyatları büyümeyi aşağı çekebilecek temel riskler arasındadır.

Türkiye ekonomisi, küresel finansal krizin etkilerini azaltmaya ve yurt içi talep ve üretimi artırmaya yönelik önlemler sonucunda, 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren canlanma eğilimine girmiştir. Krize karşı alınan mali ve parasal tedbirler sonucunda belirsizliklerin azalması, tüketici güveninin artması, kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyerek yurt içi talebi artırmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, 2009 yılının son çeyreğinde GSYH % 6 oranında artmıştır. Böylece, 2009 yılının tamamında GSYH'da daralma, % 4,8 oranında gerçekleşmiştir. Ekonomideki canlanma 2010 yılının ilk yarısında artarak devam etmiştir. Bu dönemde, sanayi, inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerinde yüksek oranda katma değer artışları kaydedilmiştir. Diğer taraftan talep yönünden canlanma, özel tüketim ve yatırımlardaki hızlı artıştan kaynaklanmıştır. Bunun sonucunda, yılın ilk yarısında GSYH % 11 oranında artmıştır.

2010 yılının ilk aylarından itibaren yurt içi talep ve üretimdeki artışa paralel olarak ithalatın da hızlı bir artış eğilimine girdiği gözlenmiştir. İhracattaki artışın ise dış talepteki gelişmeler kapsamında sınırlı kalmasıyla cari açık artmaya başlamıştır. Uluslararası mal ve enerji fiyatlarındaki artış ve TL'nin reel olarak değerlendirilmesi de bu gelişmede etkili olmuştur. Ancak, bu dönemde cari açığın finansmanında herhangi bir sorunla karşılaşılmasıdır. Ekonomideki canlanma, yurt dışı kaynaklı belirsizliklerin azalması ve güven ortamının tesisıyla 2009 yılının Mayıs ayından itibaren tekrar başlayan sermaye girişi 2010 yılında mevduat ve portföy yatırımları ağırlıklı olmak üzere artarak sürmüştür. 2009 yılında TÜFE yıllık artış hızı, 2008 yıl sonuna göre yaklaşık 3,5 puan azalış kaydederek % 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, küresel krizin etkileriyle iktisadi faaliyetteki yavaşlamanın belirginleşmesi ve emtia fiyatlarındaki düşüş belirleyici olmuştur. Diğer taraftan, vergi düzenlemelerinin oluşturduğu fiyat artışının yanı sıra, işlenmemiş gıda fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle 2009 yılının son çeyreğinde enflasyonda artış eğilimi başlamıştır. 2010 yılında gıda ve enerji fiyatlarındaki değişimlere bağlı olarak yıllık enflasyon dalgalı bir seyir izlemiş, yıl sonunda % 6,4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de makroekonomik istikrar ve sermaye girişinin devam etmesi, faiz oranlarının düşük seviyelerde kalması ve kredi genişlemesi sonucunda, ekonomi 2010 ve 2011 yıllarının ilk yarılarında yüksek bir büyüme performansı yakalamıştır. 2010 yılında GSYH artış hızı; yılın ilk yarısında % 11,5, yılın ikinci yarısında ise % 7,3 oranında gerçekleşerek, yılın tamamında % 9,2 olmuştur. 2011 yılının ilk yarısında da ekonomideki canlanma devam etmiş ve GSYH artış hızı % 10,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde; sanayi, inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerinde yüksek katma değer artışları kaydedilmiştir. Özel tüketim ve yatırım harcamaları büyümenin kaynağını oluşturmuştur. Küresel ölçekte giderek

artan belirsizlikler nedeniyle 2011 yılının ikinci yarısından itibaren GSYH artış hızı nispi olarak yavaşlayarak, % 7 olarak gerçekleşmiştir. Bu yavaşlamaya rağmen 2011 yılının tamamında Türkiye ekonomisi % 8,8 oranında büyümüştür. 2010 ve 2011 yıllarında yaşanan yüksek büyüme sürecinde ithalattaki hızlı artış ve uluslararası enerji fiyatlarındaki yükselme cari işlemler açığını yükseltmiştir. Bunun yanı sıra, 2011 yılının özellikle son çeyreğinde yükselme eğilimine giren enflasyon ve artan küresel belirsizlikler karşısında ekonomiyi dengelemeye yönelik olarak makro ihtiyati tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bu tedbirler sonucunda yurt içi talep yavaşlamaya başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, özel tüketim ve yatırımlarda daralma sonucunda 2012'de yıllık büyüme hızı % 2,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Böylece 2012 yılında GSYH büyüme hızı, ilk çeyrekte % 3,3, ikinci çeyrekte % 2,9, üçüncü çeyrekte % 1,6 ve son çeyrekte % 1,4 olmuştur. Reel ekonomik faaliyetlerdeki duraksama özellikle sanayi sektöründe gözlenmiştir. Ayrıca yurt içi talepteki daralma özellikle inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerine yansımış ve hizmetler sektöründe katma değer artışı gerilemiştir.

Kriz sonrası dönemde, üretim hızla artarken, ihracatta aynı artış oranı yakalanamamıştır. Türkiye kriz öncesi dönemdeki ihracat seviyesini ancak 2012 yılının ikinci çeyreğinde yakalayabilmiş, 2012 sonu itibarıyla ise kriz öncesine göre toplam ihracatını artırmıştır. 2012 yılında dünya ekonomisinde görülen yavaşlama, Türkiye'nin en önemli pazarı konumundaki Avrupa Birliği'ni de etkilemiş ve bu pazarda yaşanan daralma önemli bir sorun teşkil etmiştir. Buna karşın, 2012 yılında Avro Bölgesi'nde krizden çıkmak için alınan istikrar önlemleri, küresel risk iştahını yeniden artırırken, özellikle 2012 yılı Haziran ayından itibaren uluslararası sermayenin Türkiye de dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelere akışını hızlandırmıştır. Bu çerçevede, yılın ikinci çeyreğinden itibaren TCMB piyasaya verdiği likiditeyi artırmış, kredi maliyetlerini düşürmüş ve faiz oranlarının düşmesini sağlamıştır. Ancak Türkiye ekonomisi, kriz sonrası dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım girişlerinde de kriz öncesi dönemdeki performansına ulaşamamıştır. Kriz sonrası dönemde Türkiye'de cari açığın finansmanı ile ilgili ortaya çıkan sorunların temelinde, uzun vadeli kaynakların finansmandaki payının azalması ve Türkiye'den sermaye çıkışı olması bulunmaktadır. 2012 yılında gelişmiş ülkelerde yaşanan mali sıkıntıların da etkisiyle doğrudan yabancı sermaye akımında bir azalma yaşanmıştır.

İç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan tedbirler sonucunda 2012 yılında yavaşlayan GSYH artış hızı, 2013 yılında toplam yurtiçi talebin büyümeye katkısının etkisiyle % 4,1 olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2013 yılında GSYH artış hızı, ilk çeyrekte % 3,1, ikinci çeyrekte % 4,6, üçüncü çeyrekte % 4,2 ve son çeyrekte % 4,5 olmuştur. Üretim faktörlerinin büyümeye katkısı incelendiğinde, 2013

yılında büyümeyenin tamamen sermaye stoku ve yüksek oranda artış gösteren istihdamdan geldiği görülmektedir. 2014 yılında GSYH büyüme hızı, birinci çeyrekte % 4,8, ikinci çeyrekte % 2,2 ve üçüncü çeyrekte % 1,7 olmuştur. 2014 yılının dördüncü çeyreğinde GSYH, beklentilerinin üstünde % 2,6 oranında bir artış kaydetmiştir. Yılın son çeyreğinde büyümeye temel katkı özel tüketim ve stok değişiminden gelmiştir. Son çeyrekte net ihracatın katkısı negatife dönmüştür. 2013 yılı ikinci çeyreğinden itibaren harcama yönüyle GSYH tüm alt kalemleri revize edilmiştir. 2013 yılı GSYH büyümesi % 4,1'den, % 4,2'ye revize edilmiştir. 2014 yılı ilk çeyrek büyümesi % 4,8'den % 4,9'a, ikinci çeyrek büyümesi % 2,2'den % 2,3'e, üçüncü çeyrek büyümesi ise % 1,7'den % 1,9'a revize edilmiştir. 2014 yılı büyüme hızı beklentilerinin biraz üzerinde % 2,9 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında büyüme hızında yavaşlamada olumsuz hava koşulları nedeniyle tarım katma değerindeki azalma etkili olmuştur. Tarım ve hizmetler sektörlerinde büyüme hızları beklentilerin altında kalırken, sanayi sektörünün büyüme hızı beklentileri bir miktar aşmıştır. İhracat, 2014 yılında bir önceki yıldaki olumsuz seyrin ardından yeniden büyümenin temel dinamiği olmuştur.

2013 yılı Mayıs ayından itibaren küresel ekonomideki belirsizliklerin artması sonucunda gelişmekte olan ülkelere ve Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarında dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu dalgalanmaların mali piyasalardaki olumsuz etkilerine TCMB, ilk aşamada politika faizi dışındaki araçlarla karşılık vermiştir. Bu kapsamda piyasaya verilen likiditenin maliyetini ve piyasadaki döviz likiditesini artırıcı adımlar atılmıştır. Ancak 2013 yılı sonuna doğru küresel ekonomiye ilişkin riskler ve yurt içindeki siyasi gelişmeler nedeniyle mali piyasalarda yaşanan dalgalanmalar artmaya başlamıştır. Söz konusu dalgalanmaların yarattığı olumsuz durum enflasyon görünümünü ve beklentilerini orta vadeli hedeften uzaklaştırmıştır. Bu nedenle, TCMB 2014 yılı Ocak ayında politika faizi olarak kullanılan vadeli repo faizini % 10 seviyesine yükseltmiştir. 2014 yılı Mayıs ayından itibaren yurt içi mali piyasalardaki iyileşmelerin sonrasında, ölçülü faiz indirimleri gerçekleştirilmiştir.

2012 yılında yurt içi talepte meydana gelen yavaşlama, petrol dışı emtia fiyatlarında yaşanan düşüş ve gıda fiyatları artış hızında kaydedilen azalma sonucunda TÜFE yıllık artış hızı % 6,2 oranına gerileyerek, son 44 yılın en düşük yıl sonu seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ise işlenmemiş gıda fiyatlarında kaydedilen artışlar, tütün ürünleri fiyatlarında yapılan düzenleme ve TL'de yaşanan değer kaybının etkisiyle TÜFE yıllık artış hızı yıl sonu itibarıyla % 7,4 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı ilk yarısında azalma eğiliminde olan temel mal fiyatları yılın ikinci yarısında TL'de yaşanan değer kaybıyla birlikte artmaya başlamıştır. Yıl genelinde, enerji fiyatlarında düşme eğilimi gözlenirken, alkollü içecekler ve

tütün ürünleri fiyatları ise yapılan vergi düzenlemeleri sonucunda yüksek seyretmiştir. 2014 yılında TÜFE % 8,2 oranında gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, TL'de yaşanan değer kayıpları ve enflasyon beklentilerindeki bozulmanın sonrasında çekirdek enflasyonda kaydedilen artışlar belirleyici olmuştur. Bununla birlikte olumsuz hava koşulları nedeniyle belirgin bir şekilde yükselen gıda fiyatları ve yönetilen fiyatlarında gerçekleştirilen düzenlemeler TÜFE artış hızının ivmelenmesinde etkili olmuştur. Yılın son çeyreğinde, ham petrol fiyatlarında kaydedilen düşüş ise TÜFE yıllık artış hızının daha da ivmelenmesine engel olmuştur.

2013 yılının sonlarından itibaren döviz kurunda yaşanan aşırı hareketlilik ve finans piyasalarındaki oynaklık enflasyon görünümünü ve makroekonomik istikrarı olumsuz yönde etkilemektedir. ABD para politikasının normalleşme süreci ve Avro Bölgesindeki iktisadi faaliyetin zayıf seyretmeye devam etmesi yeni bir dengenin oluşmasına neden olmaktadır. ABD'de faiz oranlarına yönelik artış sinyalleri ve Avro Bölgesinde sürmekte olan parasal genişleme doların Avro karşısında güçlenmesine yol açmaktadır. Küresel anlamda güçlenen dolar, TL'de dâhil olmak üzere pek çok ülke para birimi karşısında farklı oranlarda değer kazanmaktadır. Bunun yanında, jeopolitik risklerin ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların petrol ithalatçısı ve ihraç eden ülkeler üzerinde yarattığı ekonomik etkilerin küresel piyasalar üzerindeki yansımaları devam etmektedir. 2014 yılının son çeyreğinde petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisiyle enflasyon oranlarında belli bir iyileşme görülmüştür. Petrol fiyatlarındaki söz konusu düşüş, Rusya başta olmak üzere petrol ihracatçısı ülke ekonomilerini olumsuz etkilemiş ve bu durum küresel ekonomideki risk iştahını sınırlamıştır. Aynı dönemde ABD Merkez Bankasının faiz artırımına gideceği yönündeki beklentilerin artması ile birlikte TL'de ABD doları karşısında genel olarak değer kaybetmiş ve dolar dalgalı bir seyir izlemiştir. Söz konusu konjonktürde TCMB faiz oranlarında bir değişikliğe gitmemiştir.

2011 yılının son çeyreğinden itibaren başlayan ekonomideki yavaşlama neticesinde, 2012 yılında ithalat azalmış ve dış ticaret açığı 105,9 milyar ABD dolarından 84,1 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Bu gelişmede, enerji hariç ithalattaki azalma ile net altın ihracatındaki artış belirleyici olmuştur. Böylece 2011 yılında 75,1 milyar ABD doları olarak gerçekleşen cari işlemler açığı, 2012 yılında 48,5 milyar ABD dolarına gerilemiştir. 2013 yılında ihracat, küresel belirsizliklerin devam etmesi ve özellikle Avro Bölgesindeki durgunluk nedeniyle yatay bir seyir izlemiştir. Tüketim ve ara malı ile altın ithalatında, nihai yurt içi talepteki canlanmayla birlikte, kayda değer artışlar gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 2013 yılında yurtiçi talep kaynaklı olmak üzere reel sektörde gözlenen canlanma ve altın ithalatında görülen artış neticesinde dış ticaret açığı 99,9 milyar ABD do-

ları olarak gerçekleşmiştir. Böylece cari işlemler açığı, 2013 yılında 64,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir.

2014 yılında ihracat, yakın çevre ülkelerde yaşanan siyasi gelişmelere rağmen yurtiçi talebin zayıf seyretmesi ve döviz kurunda yaşanan gelişmeler neticesinde artış eğilimi sergilemiştir. İthalatta ise alınan makro ihtiyati tedbirlerin etkisiyle kayda değer miktarda azalma gerçekleşmiş, altın ithalatı da uzun dönemli eğilimine geri dönmüştür. Bu gelişmeler sonucunda, 2014 yılı sonu itibarıyla dış ticaret açığı 84,6 milyar ABD doları, cari açık ise 46,5 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Yurt içi talebin kontrolü ve altın ithalatında beklenen azalma kapsamında 2014 yılı dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı bu seviyelere ulaşmıştır. Dış ticaret açığındaki bu gelişmeler neticesinde 2013 yılında % 7,9'a yükselen cari işlemler açığının GSYH'ye oranı, 2014 yılı sonunda % 5,8'e düşmüştür. 2015 yılında ihracat, küresel ekonomideki talep yönlü ivmelenmenin gerçekleşmemesi ve başlıca ticaret ortaklarında petrol fiyatlarındaki düşmenin getirdiği gelir etkisi ve sınırlı büyüme nedeniyle daralma kaydetmiştir. İthalatta azalmada uluslararası enerji fiyatlarındaki gerileme ve döviz kurlarındaki dalgalanma etkili olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde 2015 yılında ise, Kasım ayı itibarıyla dış ticaret açığı 57 milyar ABD doları, cari açık ise 27,8 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, 2015 yılı dış ticaret açığının 63,1 milyar ABD dolarına, cari işlemler açığının ise 32 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir. Dış ticaret açığındaki bu gelişmeler neticesinde 2014 yılında % 5,8 olan cari işlemler açığının GSYH'ye oranının, 2015 yılı sonunda % 4,4'e düşmesi beklenmektedir.

2015 yılının birinci çeyreğinde GSYH, piyasa beklentilerinin üstünde % 2,5 oranında artış kaydetmiştir. Yılın ilk çeyreğinde büyümeye katkı özel tüketim ve kamu tüketiminden ve stok değişiminden gelmiştir. Yılın ilk çeyreğinde yurt dışında ABD Merkez Bankası kararları, yurt içinde siyasi gelişmelere rağmen iç talep kaynaklı (özel ve kamu tüketim) bir büyüme söz konusudur. Ancak sabit sermaye yatırımlarında değişim yoktur, ihracat ise azalma kaydetmiştir. Net ihracatın katkısı son iki çeyrek negatiftir. İlk çeyrekte sabit sermaye yatırımları artış hızının değişmemesinin nedeni kamu yatırımları olmuştur. Kamu yatırımları azalırken, özel yatırımlar sınırlı artış eğilimini sürdürmüştür. GSYH 2015 yılının ikinci çeyreğinde % 3,8 oranında, üçüncü çeyreğinde ise % 4 oranında artış kaydetmiştir. Bu iki çeyrekte de gerçekleşen artış oranları piyasa beklentilerinin üstünde gerçekleşmiştir. Küresel kriz sonrasında 24 çeyrek Türkiye ekonomisi büyümesini sürdürmektedir. Büyümenin kaynakları üretim yönünden tarım ve sanayide yüksek katma değer artışları, talep yönünden ise özel tüketim ve özel yatırımlardaki artıştır. Yılın ilk yarısında; yurt dışı ABD Merkez Bankası kararları, Çin ekonomisinde duraksama, AB ekonomilerinde canlanmanın sınırlı kal-

ması, gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışı, yurt içinde ise genel seçimlerin getirdiği belirsizlik ortamına ve siyasi gelişmelere rağmen büyüme hızı yükselmiştir. 2015 yılının son çeyreğinde de yurt içi talep kaynaklı büyümenin süreceği öngörülmektedir. Bu gelişmeler altında 2015 yılında GSYH'nin % 4 oranında artacağı öngörülmektedir.

TÜFE yıllık artış hızı 2015 yılının ilk çeyreğinde; işlenmemiş gıda fiyatlarındaki olumsuz görünüme rağmen temel mal grubundaki baz etkisi nedeniyle yavaşlayarak % 7,6 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılının ikinci çeyreğinde ise yıllık enflasyon temel mal ve enerji gruplarındaki yükselişe rağmen gıda fiyatlarında kaydedilen düzeltmeyle düşmüş ve TÜFE yıllık artış hızı % 7,2'ye gerilemiştir. 2015 yılının üçüncü çeyreğinde TÜFE yıllık artış hızı, petrol fiyatlarının enflasyon üzerinde aşağı yönlü baskısına rağmen gıda fiyatlarındaki olumsuz seyir ve TL'de yaşanan değer kayıpları nedeniyle ivmelenerek % 7,9'a yükselmiştir. 2015 yılının son çeyreğinde TÜFE yıllık artış hızı, TL'deki değer kayıplarının sürmesi ve enerji grubundaki baz etkisi kaynaklı artış nedeniyle % 8,8'e yükselmiştir. Bu gelişmede, gıda fiyatlarında kaydedilen yüksek oranlı artış da etkili olmuştur. 2015 yılının ilk yarısında TCMB, enflasyon göstergelerindeki olumlu görünüm nedeniyle politika faizinde ölçülü indirimler gerçekleştirmiştir. Ancak finansal piyasalarda yaşanan dalgalanma ve gıda fiyatlarındaki olumsuz görünüm enflasyona ilişkin beklentileri olumsuz yönde etkilemiş ve politika faizinin daha düşük seviyelere indirilmesine engel olmuştur. Öte yandan, 2015 yılının ikinci yarısında yurtdışı finansal piyasalarındaki belirsizlikler ve yurt içinde yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle TL'de değer kayıpları gerçekleşmiştir. Ancak ılımlı talep koşulları ve düşük uluslararası petrol fiyatlarına rağmen TL'deki değer kayıplarının fiyatlara yansımaları, gıda fiyatlarındaki yüksek seyir ve fiyatlamada davranışlarındaki bozulma enflasyondaki düşüşü sınırlamaktadır. Bu süreçte düşük baz ve döviz kurunun gecikmeli etkileri dikkate alındığında, TÜFE yıllık artış oranının yıl sonunda % 8,8'e, 2016 yılında ise % 7,5'e gerileyeceği öngörülmektedir.

2014 yılının Aralık ayında başlayan ABD doları/TL paritesindeki yukarı yönlü hareket, yurtdışındaki ekonomik gelişmelerle ve yurtiçinde yaşanan siyasi gelişmeler ile birlikte 2015 yılının ilk üç ayında daha sert bir şekilde devam etmiştir. Ancak 2015 yılının ikinci çeyreğinde, döviz kurlarındaki dalgalı seyir ve seçim ortamının getirdiği belirsizlik nedeniyle enflasyon oranında iyileşme görülmemiştir. Bu dönemde petrol fiyatlarının yatay seyrini koruması da enflasyon üzerindeki yukarı yönlü baskıları sınırlamıştır. 2015 yılında yurtdışındaki ekonomik gelişmeler de, Türkiye ekonomisine olumlu katkı sağlamamıştır. Ayrıca ABD ekonomisine dair verilerin iyi gelmesi ve özellikle faiz kararlarında etkili olan işgücü piyasasındaki gelişmelerin toparlanmaya işaret etmesi, faiz artırımını tari-

hine dair beklentileri öne çekmiştir. Söz konusu beklentiler ve faiz artırımını konusundaki spekülasyonlar, küresel sermayenin özellikle ekonomik göstergelerinde zayıflama olan gelişmekte olan ülkelerden çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği'nde yaşanan borç krizi küresel ortamdaki özellikle de Avro Bölgesi'ne dair belirsizlikleri artırmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, Avro'nun diğer para birimlerine karşı değer kaybetmesi ve Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı olan Avrupa Birliği'nin ekonomik problemler yaşaması, TCMB'nin faiz oranlarında herhangi bir değişiklik yapmamasını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye ekonomisi başta AB olmak üzere yakın ticaret ortaklarındaki durgunluk, finansal oynaklıklar ve artan jeopolitik gerginliklere rağmen 2015'in ilk çeyreğinde % 2,5, ikinci çeyreğinde % 3,8 ve üçüncü çeyreğinde % 4 büyümüştür. İlk yarıda özel tüketim ağırlıklı büyüyen ekonomideki ılımlı seyrin devam edeceği öngörülmektedir. Güven endekslerindeki gerilemeye karşın iç talebe ilişkin bazı temel sektörlerdeki satış ve üretim göstergeleri ılımlı büyümeye işaret etmektedir. Buna göre Türkiye ekonomisinin 2015 yılında % 4, 2016 yılında ise % 4,5 büyümesi öngörülmektedir. Yurt içi ve küresel piyasalardaki belirsizlikler, enerji ve gıda fiyatlarındaki oynaklık ve döviz kurundaki değer kayıpları nedeniyle TCMB para politikasındaki sıkı duruşunu devam ettirmektedir. Yıl içinde sıkı para politikası, makro ihtiyati tedbirler ve döviz likiditesi ayarlamaları ile desteklenmiştir. Geniş faiz koridoru ve aktif likidite politikasını bir arada kullanmaya devam eden TCMB Ocak ve Şubat aylarında faiz oranlarında ölçülü indirimler yaptıktan sonra izleyen aylar da faiz oranlarını sabit tutmuştur.

Tablo 84 Temel Ekonomik Göstergeler (2010-2016)

		2010	2011	2012	2013	2014	2015 (1)	2016 (2)
Büyüme	GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	731,6	774,0	786,0	822,0	799,0	722,0	736,0
	Kişi Başına Milli Gelir (GSYH, Dolar)	10.003	10.428	10.497	10.807	10.390,0	9.286,0	9.364,0
	GSYH Büyümesi (%)	9,2	8,8	2,1	4,1	2,9	4,0	4,5
İstihdam	Nüfus (Milyon Kişi)	73,7	74,7	75,6	76,7	76,9	77,7	78,6
	İşgücüne Katılma Oranı (%)	46,5	47,4	47,6	48,3	50,5	51,3	51,7
	İstihdam Oranı (%)	41,3	43,1	43,6	43,9	45,5	46,1	46,5
	İşsizlik Oranı (%)	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,2	10,2
Dış Ticaret	İhracat (fob) (Milyar Dolar)	113,9	134,9	152,5	151,8	157,6	143,9	155,5
	İthalat (cif) (Milyar Dolar)	185,5	240,8	236,5	251,7	242,2	207,1	210,7
	Dış Ticaret Dengesi	-71,7	-105,9	-84,1	-99,9	-84,6	-63,1	-55,2
	İhracat / İthalat (%)	61,4	56,0	64,5	60,3	65,1	69,5	73,8
	Dış Ticaret Hacmi / GSYH (%)	40,9	48,5	49,5	49,1	50,0	48,6	49,8
	Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)	-45,4	-75,1	-48,5	-65,1	-46,5	-31,7	-28,6
	Cari İşlemler Dengesi / GSYH (%)	-6,2	-9,7	-6,2	-7,9	-5,8	-4,4	-3,9
Enflasyon	GSYH Deflatörü	5,7	8,6	6,9	6,1	8,3	8,0	7,6
	TÜFE Yıl Sonu % Değişme	6,4	10,5	6,2	7,4	8,2	8,8	7,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK, TCMB.

(1) Gerçekleşme Tahmin, (2) Program.

Makroekonomik istikrarın korunduğu ve cari açığın kademeli olarak düşürüldüğü bir ortamda 2016 - 2018 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programın temel amacı; Dünya ekonomisindeki toparlanmayla birlikte sürdürülebilir ve yüksek büyüme ortamına geçişin sağlanmasıdır. Bu çerçevede temel makroekonomik öncelikler; enflasyonla mücadeleyi sürdürmek, yurtiçi tasarrufları artırmak, ekonominin verimlilik düzeyini yükseltmek, özel yatırım kaynaklı büyüme yapısını özendirmek, kamu mali dengelerini gözetmek ve finansal istikrarı güçlendirmektir. Tabloda, 2010-2016 dönemi ilişkin büyüme, istihdam, dış ticaret ve enflasyona ait temel ekonomik göstergeler özet olarak verilmektedir. Bu doğrultuda, Orta Vadeli Programa göre 2016 yılında, cari fiyatlarla GSYH 736 milyar ABD Doları ve GSYH büyüme hızı da % 4,5 olarak tahmin edilmiştir. Dış ticaret tahminlerinde, ihracat (fob) 156 milyar ABD doları, ithalat (cif) 211 milyar ABD doları ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 74 öngörülmüştür. 2016 yılında dış ticaret açığının 55 milyar ABD dolarına, cari işlemler açığının ise 29 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca enflasyona ilişkin olarak da GSYH deflatorünün % 7,6, TÜFE yıl sonu değişiminin % 7,5 olarak gerçekleşeceği beklenmektedir. İşsizlik oranındaki artış, gelir dağılımı bozukluğu, kamu maliyesi dengeleri, cari açık, özel sektör ve kamunun toplam borç stokundaki

artış gibi konular 2016 yılının dikkatle izlenmesi gereken iktisadi konuları olarak ön plana çıkmaktadır.

2016 yılında ikiz açık olarak tanımlanan cari işlemler açığı ile bütçe açığının devam etmekte olması ve ve buna üçüncü bir kalem olarak eklenen tasarruf açığı gerçeği Türkiye ekonomisinin kırılgan noktaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Döviz kurlarının 2015 yılında göstermiş olduğu artış; merkezi yönetimin dış borç stoku olumsuz etkilemiştir. Bu borçların ödenmesi için vergilerden daha çok pay ayrılması gerekmektedir. Ayrıca özel sektörün büyüyen dış borç stoku diğer önemli bir konudur. Döviz kurlarında meydana gelen artış ayrıca 2016 yılına ilişkin bir çok iktisadi faaliyete ilişkin projeksiyonları da olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Gelir dağılımının önceki yıllara göre iyileştiğine gösteren TÜİK verileri olumlu değerlendirilmekle birlikte, diğer ülkelerle karşılaştırmalı verilerin olumsuzluğu, ve insani gelişim endeksinde Türkiye'nin gerilerde kalan sıralaması iktisadi politikaların farklı açılardan da sorgulanmasını gerektirmektedir.